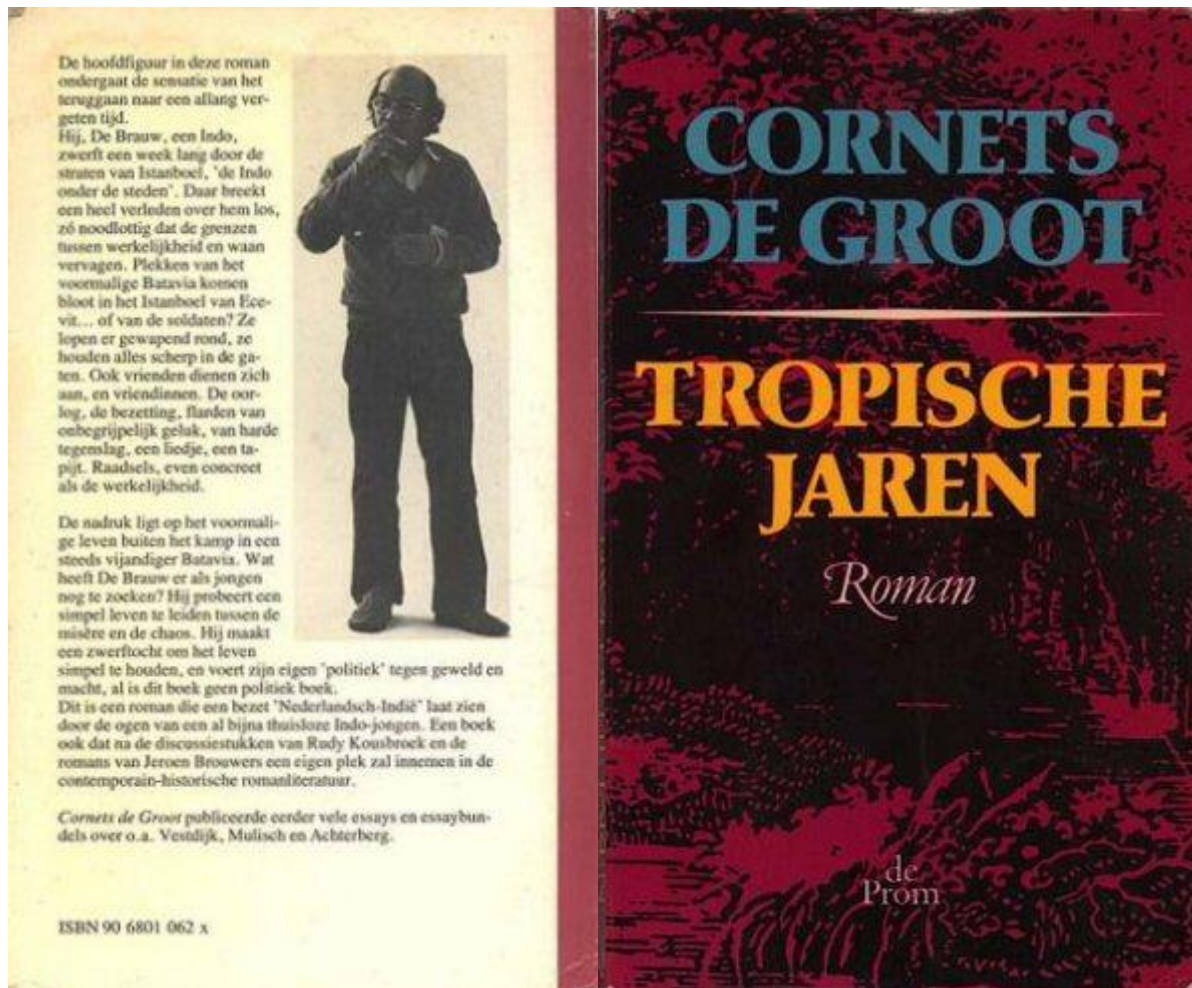

Cornets de Groot

Tropische jaren

Inhoud

Tropische jaren

Tekst achterflap	3
Verantwoording	4
Hoofdstuk I	5
Hoofdstuk II	8
Hoofdstuk III	13
Hoofdstuk IV	17
Hoofdstuk V	22
Hoofdstuk VI	26
Hoofdstuk VII	30
Hoofdstuk VIII	34
Hoofdstuk IX	37
Hoofdstuk X	41
Hoofdstuk XI	45
Hoofdstuk XII	48
Hoofdstuk XIII	51
Hoofdstuk XIV	55
Hoofdstuk XV	59
Hoofdstuk XVI	63
Hoofdstuk XVII	67
Hoofdstuk XVIII	72
Hoofdstuk XIX	75
Hoofdstuk XX	77
Een onvoltooide brief	82
Aantekeningen bij:	87

Buiten het boek

Briefwisseling met de uitgever	90
Eigen commentaar	97
Interview: Van de dingen die niet voorbijgaan	107
Recensies	109

Tekst achterflap

De hoofdfiguur in deze roman ondergaat de sensatie van het teruggaan naar een allang vergeten tijd.

Hij, De Brauw, een Indo, zwerft een week lang door de straten van Istanboel, 'de Indo onder de steden'. Daar breekt een heel verleden over hem los, zó noodlottig dat de grenzen tussen werkelijkheid en waan vervagen. Plekken van het voormalige Batavia komen bloot in het Istanboel van Ecevit... of van de soldaten? Ze lopen er gewapend rond, ze houden alles scherp in de gaten. Ook vrienden dienen zich aan, en vriendinnen. De oorlog, de bezetting, flarden van onbegrijpelijk geluk, van harde tegenslag, een liedje, een tapijt. Raadsels, even concreet als de werkelijkheid.

De nadruk ligt op het voormalige leven buiten het kamp in een steeds vijandiger Batavia. Wat heeft De Brauw er als jongen nog te zoeken? Hij probeert een simpel leven te leiden tussen de misère en de chaos. Hij maakt een zwerftocht om het leven simpel te houden, en voert zijn eigen 'politiek' tegen geweld en macht, al is dit boek geen politiek boek. Dit is een roman die een bezet 'Nederlandsch-Indië' laat zien door de ogen van een al bijna thuisloze Indo-jongen. Een boek ook dat na de discussiestukken van Rudy Kousbroek en de romans Jeroen Brouwers een eigen plek zal innemen in de contemporain-bistorische romanliteratuur.

Cornets de Groot publiceerde eerder vele essays en essaybundels over o.a. Vestdijk, Mulisch en Achterberg.

ISBN 906801 062 X

Verantwoording

Bron

Cornets de Groot, 'Tropische jaren'. Uitgeverij de Prom, Baarn, 1986 (maart), p. 1-140, 12 x 20,5 cm.

Algemene opmerkingen

Dit bestand biedt, behoudens een aantal hierna te noemen ingrepen, een diplomatische weergave van *Tropische jaren* van Cornets de Groot uit 1986.

Hieraan toegevoegd zijn Cornets de Groot's eigen aantekeningen over het boek uit dagboeken en brieven, alsmede de over het boek verschenen recensies.

Redactionele ingrepen

Een aantal delen van de tekst is in deze publicatie niet overgenomen. Hieronder volgen de tekstgedeelten die wel in het origineel voorkomen maar hier uit de lopende tekst zijn weggelaten. Ook de blanco pagina (4) is niet opgenomen in de lopende tekst.

[ongenummerde pagina (p. 1)]

Tropische jaren

[ongenummerde pagina (p. 2)]

ISBN 90 6801 062 x
Copyright © 1986 by Uitgeverij De Prom, Baarn
Ontwerp omslag en typografie Harm Meijer
Verspreiding voor België:
Uitgeverij Westland nv, Schoten

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the publisher.

[ongenummerde pagina (p. 3)]

Cornets de Groot

Tropische jaren

de Prom

Hoofdstuk I

[p. 5]

De weg van school naar huis, altijd onder een helse zon bij de kortste schaduw, liep door een park. In het midden daarvan had men een fontein aangelegd, die door een haag aan het oog werd onttrokken. Langs vier poortjes kon je er komen, en dan kon je daar gaan zitten op een van de stenen banken langs het groen.

Op een middag, weer door het park heen terug naar huis, hoorde ik van achter die haag een gesmoord lachen en onbeheerst gieren, als na het horen van een schuine mop. Ik heb - zelfs toen ik nog een kind was - altijd het onverwulbare verlangen gehad, nee het vermoeden, ooit, ergens aan een bosrand, een sawa of een tuin, een naakte vrouw te ontmoeten. Toen de hilariteit opnieuw ten top steeg, versnelde ik mijn pas, en kijk, daar was het ongelofelijke. Daar lag midden in het bassin onder het vallende water van de fontein, een nimf, een Indonesische vrouw. Ze was moedernaakt. Ze had het haar dat nu als een krans om haar hoofd in het water dreef, uit de wrong gehaald. Ze rees op toen ze me zag, pakte haar borsten, en richtte haar zwarte tepels op mij, daarbij verrukkelijk zwaaiend met haar heupen. Mijn knieën knikten, schoonheid vervulde mijn oog. En alles hield stil bij mij: mijn voeten, mijn hersens, mijn hart.

Daar brak van de bank waarop de katjongs zaten opeens een oorverdovend gelach los. En ik begreep dat. Ik begreep dat zij, die de gedragingen van deze vrouw, een gekkin, hadden bespied en bespot, nu niet haar, maar mij beledigden. Omdat ik niet een van hen was, en dit ook nooit zou kunnen zijn. Ik vluchtte, ik wist niet hoe snel. Een beetje dom, een beetje leeg, een beetje beangst, al was dat misschien zonder schrik. Want schrik was er later pas, in doorwaakte nachten van heftig zelfverwijt, want stel je voor: mij werd als op een spiegelend blad het paradijs aangereikt met Lilith zelf daarin - en ik ging aan de haal, alleen omdat de hel er zo vlak naast lag.

[p. 6]

Niet ver van mijn school lag een stoffig grasveld, kaal hier en daar, waar je je tijdens het sportuur met je klas aan het voetbalspel had over te geven. Het was misschien een klein veld, wij zelf waren maar klein. Maar het was toch groot genoeg geweest om er een Chinees circus op neer te zetten, compleet, met tenten en wagens en al. Ik was er met mijn vader en zusje heen geweest. Ik was langs tijgers en panters gelopen. Maar vooral had ik manshoge borden gezien, waar Mei Lian op was afgebeeld, allermooist, in zo'n turnpakje, diep gedecolleteerd en overladen met glitter en klatergoud. Zo behoort een meisje eruit te zien. Zij was, alleen al als verschijning, zo'n sensatie voor mij, dat ik aan haar adembenemende zweefvluchten nauwelijks behoefte had. Of zal ik maar bekennen dat ik eigenlijk niet naar haar durfde kijken? Mijn vader werkte mijn zorgen voor dit beeldschone meisje weg in die ontspannen momenten van applaus na zo'n waagstuk, door me uit te leggen dat er systeem zat in de kunst. 'Je hebt vliegers en je hebt vangers,' zei hij. 'Bovendien is er een net.' Dat laatste verpletterde mij. Ik keek mijn ogen aan haar uit, aan deze Jane, die zich door de lucht slingerde, haar armen uitgestrekt naar haar Tarzan, haar reddingboei in de ruimte.

Maar dat was alweer zo lang geleden. Nu hoopte ik natuurlijk niet Mei Lian, maar mijn poedelnaakte nimf nog eens te zien. En de dag na onze wonderbaarlijke ontmoeting zat ik dan ook wat ongedurig aan een som te prutsen in de schoolbank. Prutswerk. Want mijn gedachten waren bij Haar. En opeens stond het schoolhoofd in onze klas; fluisterend deelde hij onze meester een blijde boodschap mee. Diens gezicht knapte immers zienderogen op van het verhaal.

'Jongens,' riep hij. 'Er is een prinsesje geboren! We hebben een nieuwe prinses! We hebben de hele dag feest vandaag, iedereen heeft vrij - ruim je werk maar op, en leve prinses Beatrix! Hiep hiep hiep...'

'Hoera!' brulden wij.

'Hoera!
'Hoera!

Hij deelde roodwitblauwe vlaggetjes van papier uit. Hoe kwam hij daar zo opeens aan? In zijn brilleglazen ontwaarde ik de fles oranжебitter en vaderlandsliefde.

[p. 7]

Ik slenterde de school uit. Ik wist dat ik mijn beeldschone vrouw niet meer ontmoeten zou. Het was er te vroeg voor op de dag en te koel - maar vooral ook te laat, te laat in mijn leven. Haar optreden hing immers samen met middaghitte, middagrust, en met angst misschien, met drukkende stilte, met gniffelende, opgewonden jongens, maar niet met een feest helaas, al was het dan een feest voor een prinses. Buiten zag ik hoe soldaten met grote haast een kanon over ons sportveld zeulden en in stelling brachten. Eenentwintig schoten scheurden mijn droom aan flarden. Het park was leger en groener dan ooit, de wereld licht, het heimwee zwaar. Ik zou haar nooit meer nooit meer zien. Ik kon wel janken toen, ik zou dat nu nog kunnen, nu, terwijl ik hier zit achter een drankje, in Istanboel, op het terrasje van het buiten de stad gelegen berghotel, met ginds, ver achter die skyline - die zich zo grillig vormt, met minaretten en koepels en palmen, naar een regel schoonschrift uit de koran - een zon, belicht door het stervend paars en groen van Bengaals vuur, op zoek naar een verdwijnpunt, ergens achter het heuvelachtige Stamboel. Een zware bloemengeur steeg op uit de diepte: de Turkse nacht nam de berg in haar houdgreep...

Ik had in die stad gelopen met Narda, urenlang, uren die dagen zouden worden, zeven in totaal. Istanboel - een Aziatische stad voor haar, een Europese voor mij: Istanboel is een Indo onder de steden.

We liepen de havens langs, de markten door met hun kleurenrijkdom, hun overdaad, hun drukte en geschreeuw; zaken die me allerminst onbekend voorkwamen - toen. Evenmin als het verval rondom, op kraampjes, winkels, gezichten. De voorbijgangers, ruzie zoekend, schertsend, kletsend: jong en oud. Verschilden zij ook maar iets van al die Javanen, Indo's, Chinezen, Klingalezen, Jappen, Arabieren, hadji's en blanken uit pasar Baroe, slenterend tussen de koopwaar, die men had uitgestald tot op de stoep: speelgoed, potten, petroleumlampen - of opgehangen onder of aan een luifel: lappen en doeken, in de vrolijkste tinten, in de frisse geur van nieuw katoen! Die knappe meisjes - let op hun heupen, hun boezem -, die schunnige jongens. De vrolijkheid om het goedkope in elk opzicht, in elke betekenis van het woord. Etens-

[p. 8]

waar. Drankjes. De geur van zee en vis, die zoete stank van rottend fruit en vlees, die bedwelmende luchtverontreiniging, goed voor een epidemie van gezondheid. De geuren en de vliegen van Batavia, een verdwijnpunt in de tijd, deze andere einder...

Batavia. Het woord bepaalt niet een andere plaats, een andere tijd dan je met Djakarta bedoelt. Het is een signaal uit een andere bewustzijnssfeer: ik ken Djakarta niet. Ik ken ook geen tempo doeloe, geen nostalgie. Ik ken alleen het onschuldige, het zuivere, weetgierige en ontembaar grote verlangen naar een naakte vrouw met zielsverrukkende bewegingen van heupen, billen en buik.

Op dat weidse, halfvolle terras, of terras? - de stoelen en tafeltjes waren met een nonchalant gevoel voor ritme tussen de bomen in het grint gezet - nam ik Narda van terzijde op. Ook zij had al die tijd zwijgend getuurd naar de stad, die langzaam haar contouren verloor. Ze vervloede in nevels, maar ontwaakte ook, van licht doorschitterd. 'Vertel me eens een sprookje, Scheherazade,' zei ik. Ze liet, terwijl ze me aankeek, haar vingers door het haar op mijn slapen glijden.

'Nederland is een park vergeleken bij dit,' zei ze. 'Klein, vlak, rijk en groen. Maar het is mensenwerk allemaal - kunstig, zonder natuur. Die verlatenheid van hier, zo dicht bij de

stad, die stoffigheid op de berg, op de bomen, de planten: die dorheid, nee - niet dor, maar dat afgematte, uitgeputte van de dingen zonder dat ze moe zijn... Misschien worden ze ook wel bewaakt.'

Ze doelde op de talloze soldaten met karabijnen, of laten het machinepistolen zijn geweest, die we in groepjes van twee, drie en vier hadden zien surveilleren in drukke straten, op pleinen, voor openbare gebouwen en banken. Griezellig, al had Ecevit het nog altijd voor het zeggen, op zijn minst in naam - maar voor hoe lang nog?

'In Nederland schijnt een mildere zon,' zei ik. 'Deze zon vermengt lawaai met stof.'

Ik herinnerde me, en ik vertelde het haar, hoe ik als vierjarig jongetje, voor het eerst in 'Holland', in Den Haag, geïmponeerd werd door een allemachtig vreemde auto.

'Zo één die water op straat spoot en dit dan met draaiende

[p. 9]

borstels uitwreef en verdeelde. Ik geloofde mijn ogen niet, maar op een of andere manier verdween het vuil erdoor.' Ik had in Indonesië nooit zo'n wagen gezien, ook later niet bij terugkeer, terwijl ze daar toch nodiger waren dan in Holland, een land dat per definitie geen stof met rust kan laten.

'Ze zouden hier wonderen doen, die wagens,' zei ik.

Istanboel is zonder twijfel de smerigste stad die ik ooit gezien heb. Het vuil stapelt zich op de stoepen op en laat zich door de wind door de straten jagen. Bergen vuilnis, die door gele, valse honden worden onderzocht en omgewoeld. Zwerfkatten, de aandoenlijkste, de liefste, de smerigste - ik zag er een tiental tegelijk in zo'n theehuis, waar oude straatfilosofen het harde bestaan van de mens overpeinzen. Eeuwenoud vuil hecht zich aan muren, daken, gebouwen. Ook dat zou je veel te denken kunnen geven, zelfs zonder thee. Ach, het materiële dat tot rust gekomen is, en dat nu zonder eerzucht en zonder toekomst voort mag leven, doet nooit tevergeefs een beroep op de romanticus. Ik had mijn derde whisky op en verlangde werkelijk naar een sprookje.

Met welk bewustzijn en op welk niveau stond ik langs telepatische weg in verbinding?

Want weer moest ik aan Indonesië denken. En aan de Jappen toen. Die ik in groepjes van twee, drie en vier door een dodelijk vermoeid Batavia had zien slenteren, dwalen, zwalken - om opeens stil te houden bij een blanke, Indo, Chinees, Indonesiër, die afgebluft moest worden, God weet waarom, om vervolgens in mekaar te worden geramd, om niets of om minder dan niets. Omdat zij de heren waren, en de anderen niets, minder dan niets...

(10 augustus)

Hoofdstuk II

[p. 10]

Mr. Edip troffen we aan op een van die drijvende visrestaurants bij de Galatabrug. Een dertiger in vrijetijdskleding. Mager. Zwarte ogen. Een snor met prachtige tanden daaronder bij een lach. Hij sprak ons aan in onvervreemd Rotterdams.

'Hoe is dat mogelijk?' vroeg ik.

Wel, als negenjarig jongetje was hij met zijn ouders in Rotterdam terechtgekomen. Hij haalde niet zonder problemen zijn eindexamen (HBS-B) en heimwee had hem onlangs teruggevoerd naar Istanboel.

'Het is niet moeilijk in deze opeenhoping van straatjes, wijken en dorpen te verdwalen,' zei hij. 'Ik wil uw gids wel zijn. Ik ken de weg. En ik weet alles wat een gids weten moet.'

'Bij voorbeeld?' vroeg ik.

'Dat Istanboel net als Rome op zeven heuvels is gebouwd. Dat er een hangbrug is van dertig kilometer die Europa met Azië verbindt. Ik zal u naar moskeeën brengen, begraafplaatsen, het serail. Ik zal u de ondergrondse kanalen laten zien waarop de stad gebouwd is. Ik zal u witte yakut laten proeven, onze Turkse wijn. U houdt van poëzie? Dan mag u de Ömer Hayyamstraat niet missen, die steil afloopt in vrolijk fatalisme, of moeizaam omhoog, als in wanhoop. Ik zal u het journalistencafé laten zien. Daar kunt u alles horen van bloedige straatterreur en economische chaos. Men zal u voorspellen, hoelang Ecevit nog heeft vóór de militairen - u heeft ze zien rondkuieren - de macht van hem overnemen. Wee ons, als die het voor het zeggen krijgen. We zullen ophouden met denken, want gedachten, bepaalde gedachten zullen strafbaar worden verklaard. Kranten als de *Cumhuriyet*, en wie weet hun lezers, staan nu al op de zwarte lijst.'

Hij klopte driemaal op het hout van de tafel en keek ons aan.

'Jullie leven als onder een bezetting,' zei ik.

'Maar we leven nog.'

[p. 11]

Hij bezat een auto, zo'n Elvisslee met zeven achterlichten, maar oud, zo oud. Hij bracht ons waar we maar wilden wezen, onder het motto dat de wagen met de grootste snelheid en de grootste massa voorrang heeft. En op een dag bracht hij ons van de brug met de veerboot naar het laatste van de Prinsen-eilanden. Ik zag de stad, waarin, om Ary Prins te citeren, 'hoog rondde de Dom door Justiniaan gebouwd, die rees als een wereldbol'. Dat klinkt fameus. Maar eenmaal in open zee, zie je toch vooral de vijandige, kilometers lange rij stenen: de versterkte muren en ravelijnen die de stad omklemmen. Een ongelooflijk, weerbarstig harnas, doodsbleek en ziek. Daar moest een verboden wereld achter liggen, een opeenstapeling van invallen, verlangens, praatjes, sprookjes en dromen - een verontrustend visioen.

Niet ver van het Park der Vervulde Schoonheid lag de Straat met het Hollandse Huis. Het was een in alle opzichten veelbetekenende straat, nog niet eens omdat ze aan het einde plotseling steil opliep en op een dwarsstraat uitmondde, die parallel liep met de kali, zo'n tien meter beneden je, maar om de verrassende architectuur van het huis, dat daar zo eenzaam in de hoogte stond. Het had verdiepingen, dakkapelletjes en een hoektoren met zo'n ui als spits, net als in Holland. Ik ben één keer in dat huis geweest. Hansje woonde daar. Hij wees me op de bijzonderheden. De architect was zelfs niet te beroerd geweest om er een schouw in te bouwen - zonder schoorsteen natuurlijk, al was er op het dak wel een schoorsteenpijp. Ze waren er voor de mooiigheid. De wanden waren tot halve hoogte met donkerbruin hout betimmerd, 'net als in Holland'. Hoewel het gebouw uit baksteen was opgetrokken, waren de muren wit gekalkt, vanwege de hitte. Een korte oprijlaan naar de garage, opzij van het huis, liep steil omhoog. De tuin lag immers hoog boven straatniveau en was als het ware ingedijkt door grote witgekalkte stenen. Een wirwar van

doornstruiken hing over de rand - een borstwering van waarachter het huis oprees als een fort. Het was on-Indisch. Misanthropisch. Wie kon zich hier zo onveilig voelen? Twee rondgeschoren boompjes in een kuip stonden aan weerskanten van de witte, met klimop be-

[p. 12]

groeide ronde toren. Sinds Hansje, net elf geworden, er niet meer woonde - hij verdween met zijn moeder naar een vrouwenkamp, Tjideng -, huisden er NSB-ers in: een weduwe, een klein mager kreng, met haar zoon en haar grijze zuster. Toen die jongen ons een bal teruggaf die wij in hun tuin hadden geschopt, riep ze hem met schelle stem terug en schold hem uit: 'Landverrader!'

Ik vond het vreemd dit uit haar mond te horen. Maar letterlijk had ze natuurlijk gelijk: hij was haar zoon.

Op het hoogste gedeelte van de Straat met het Hollandse Huis kon je in de verte, pal naar het zuiden een vulkaan zien, de Goenoeng Gdéh. Scherp en helder overdag, zodat je het gevoel kreeg heel klein te zijn. Maar vaag en in nevels bij avond, zodat ook in jou zich iets verwijfde, alsof je je in onbestemde gevoelens verliezen mocht.

Liep je het steile pad af naar de rivier, dan vond je daar onder een over het water hangende boom een eilandje, een rots, waar je met een sprong op komen kon. Daar was ik vaak en dan keek ik tussen de boombladeren door naar de vlakte aan de overkant, naar de kazerne op de laaggelegen oever aan de andere kant. Of ik keek terug tegen de steilte op, waarachter de stoere tuinmuur van het Hollandse Huis te zien was. En daar weer boven de toren met die ui, die óók rees als een wereldbol. Hoe hoog. Hoe on-Hollands. Want die muur, doodsbleek en ziek, zag ik toen ik de vesting Constantinopel zag. En ik voelde me weer klein op dat moment, in een kleine, toch te grote wereld.

De veerboot. Een allemachtige drukte daar, waar je je ook wendt of keert. Aan dek, waar het ook warm is, heb je in ieder geval nog de waaiende wind. Bejaarde mannen en hun nargilèh, in weerwil van de ramadan: de ouderdom is minder godsdienstig dan de jeugd. Ataturk bracht ze een westers alfabet, de westerse jaartelling, maar ook een verwereldlijking van het godsdienstig leven. Maar kijk eens naar Mr. Edip, die alles weet van de stad, haar godsdiensten, geschiedenis, mozaïeken, gebouwen, handschriften, tapijten, muziek. Hij rookte tot zonsondergang niet. Waarom zou zo iemand gids moeten zijn, vertel me dat eens, Mr. Edip?

[p. 13]

'Zucht naar vrijheid,' zei hij. 'Ik was hier belastingambtenaar, saai genoeg om wat anders te willen. Ik richtte mijn leven in op de luiheid en op de liefde. Een vrijgezel is een sultan, zegt men. Als ik me verveel, zoek ik een groep toeristen op en bied me aan als hun gids. En anders speel ik voor taxichauffeur.'

'Maar vandaag rijdt u nog geen kilometer,' riep ik uit. 'U werkt met verlies.'

'Soms wel,' gaf hij toe. 'Maar dat doe ik ook voor de ramadan.'

Geen dure gids dus. Toen we eens uit eten gingen, zat hij vastend tegenover ons, al scheen hij me toch lichtzinnig genoeg om dit niet te doen.

Het eiland leek helemaal op toeristen ingesteld. Dure hotels, dure restaurants, maar een zee voor niets en een strand, rotsen en - landinwaarts - enorme bossen. Cipressen zo te zien.

Narda zag er wondermooi uit in haar zwarte bikini. Mr. Edip genoot. De koran weet nog niets van bikini's.

Istanboel, bij avond vanuit zee.

Er hangt een nevel over de stad. Er hangen in de avond doorgaans nevels over de stad.

Een soort fijnkorrelig blauw stofgoud, waarin de moskeeën dampen. Een vergezicht voor een sultan. Een zinsbegoocheling, waarin de stad drijft tussen lucht en water, een visioen van lokkende palmen en koepels - rond, afgeplat. De borsten van een liggende vrouw hebben die vorm; het serail, glinsterend in een teer licht, heeft ze ook.

'Wat is het verschil tussen een moskee en een missigit, Mr. Edip?'

'Vertel eerst eens, wat een missigit is.'

Ja, wat is een missigit?

Aan het eind van de Straat met het Hollandse Huis stond er een. De straat splitste zich daar, waardoor een driehoekig plein gevormd werd. Daarop stond de missigit, een gebouw dat door zijn langwerpige, ondiepe vorm en door de rondbogen in Moorse stijl eerder laag leek dan hoog. Maar misschien werd het wat omlaaggetrokken door zijn weerspiegeling in de grote, vierhoekige vijver die ervoor lag en waarvan je het water bereiken kon langs drie in de

[p. 14]

lengte aangebrachte treden. Een koepel voltooide het silhouet. Op het erf onder een afdakje, hing verticaal de grote, houten ketoek, een tongtong, die de gelovigen aanspoorde tot gebed.

'Het is geen moskee,' zei Carla. 'Het is een missigit. Er is in Indië maar één moskee, en die staat in Medan.'

Ik geloofde haar, al kende ik het verschil tussen moskeeën en missigits niet. Het gebouw had witte muren; de zuilen waarop de bogen rustten, waren tot op de helft blauw betegeld. Daarachter schaduw, waarin je je verliezen zou. Het erf rond dit gebouw was mooi: laag hout, met grote gras- en bloemperken vooraan, die sinds de oorlog werden verwaarloosd. Soms stond het gras er kniehoog. Dat deed veel af aan de koelheid die de missigit zo typeerde. Ze lag er dan wat broeierig bij, en dan ruiste de tamarindeboom achter in de tuin zo heel anders boven de aanplant van de jonge pisangbomen uit.

Ik vertelde dit verhaal.

'Wij hebben geen tongtong,' zei Mr. Edip. 'Wij roepen de gelovigen van de minaret af bijeen.'

In het hotel vroeg Narda: 'Wie is die Carla?'

'O, Carla,' zei ik. 'Dan moet ik je een heel verhaal vertellen.'

'Vertel maar, Haroen al Raschid,' zei ze, 'vertel jij me een sprookje.'

Wat zou het eenvoudig moeten zijn van Carla te vertellen. Ze was veertien toen, zestien maanden ouder dan ik. Ze stak een hoofd boven me uit, deze krullerige brunette. Haar donkerviolette ogen maakten me duizelig en natuurlijk was ik op een jongensachtige manier verliefd op haar. Wat had haar jeugd met de seniele aftakeling van Istanboel te maken? Hoeveel zou ik durven vertellen van al dat met haar samenhang? Zij was een komeet, een regen van sterren: ze doemde op, verlichtte het zwerk en eclipseerde. Zou ik het verhaal dat Narda van mij vergde maar niet gewoon overlaten aan de kunst - de kunst van de zelfbespiegeling? Op organische wijze het antwoord laten groeien op de vraag, de vraag van iedere schrijver: 'Hoe kom ik in godsnaam van mijn goede opvoeding af?'

Ze was nieuwsgierig genoeg, Narda, om onverschillig-

[p. 15]

heid voor te wenden, terwijl ze daar op bed, in haar slipje, met opgetrokken benen haar huid met after sun verzorgde.

'Ik weet alles zo goed niet meer,' loog ik. 'Het is te lang geleden. Je moet me maar helpen met de herinnering als ik de weg kwijtraak, of als ik iemand oversla. Mijn verhaal begint met de Eerste Straat. Ik weet niet waarom, want zij woonde daar niet. Daar woonde ik. Daar woonde Otto Unversagt met zijn drie broertjes. Lange blonde jongens.'

Ze werden op 10 mei opgepakt, omdat de Duitsers werden opgepakt. Later moesten ze onder de dreiging van de Japanse opmars naar Australië. Hun boot verging na een torpedo-aanval. De kapitein en de bemanning wisten zich te redden. Maar de gevangenen niet. Die stierven vloekend en vechtend en biddend en happend naar lucht in het dichtgehouden ruim. Mijn moeder huilde om het bericht, maar ik geloofde het verhaal niet, ik kon het niet geloven. Haat, wraakzucht - ik wist er voldoende van. Maar een kapitein op een boot - vrouwen, kinderen, weerlozen in angst en doodsnood achterlaten en zelf vol zorg om het vege lijf? *Zoiets doet een kapitein niet!* Men moet niet geloven dat een kapitein in een rechtvaardige oorlog, dit was toch een rechtvaardige oorlog...?

En dus geloofde ik ten slotte dat een jongen die om geen oorlog had gevraagd, verraden werd en vermoord, niet door een domme torpedo, ach nee, maar door het misdadig hoger recht, het recht van de slimste, ter wille van het hogere, nog hogere, en hoger kunnen de golven van de wanhoop niet gaan...

Er woonde nog een jongen in onze straat: Robbie Bron. Zijn vader was iets hoogs in het leger en, naar ik later hoorde, iemand uit het verzet. Zijn moeder was een bijzonder mooie vrouw. Hij vroeg ons wel eens bij zich thuis, want een straatjongen zoals de meesten van ons was hij niet. Hij wist ook altijd alles beter: hoe je Engelse woorden uitsprak, hoe een periscoop werkte, en hij kende Nederlandse woorden, zo uit het boek vandaan en in Batavia volstrekt levenloos, maar imponerend van klank. Een onbegrijpelijk en betreurenswaardig gevoel van afgunst maakte zich van mij meester. Was het zijn betwete-

[p. 16]

righeid die mij prikkelde? Ik voelde daar heerszucht achter, gelijkhebbigheid op zijn minst. Zijn knappe vader wist op elk waarom het juiste antwoord. Kennis, macht werd Robbie moeiteloos bijgebracht. Maar toch - betrof mijn afgunst zijn moeder niet? Ik *hoop* achteraf dat het zijn mooie moeder was, die zich altijd op de achtergrond hield - zwijgzaam, mysterieus, het haar hoog opgestoken: een te zware last haast voor die te ranke hals -, dat zij het was die mij, heel in het geheim, aantrok, en mij ervan dromen deed dat ook mijn moeder dat bezitten mocht: zo'n verblindende schoonheid... Ik moest hem wel van mij af stoten. Maandenlang sloten we hem uit van ons spel en meden zijn huis.

Maar op een avond hield zijn vader mij staande, niet eens onwelwillend, en vroeg me met hem mee te lopen. Ik volgde hem zwijgend en nieuwsgierig naar hun tuin, en daar stond Robbie, die stoere krullebol.

'Nou,' zei zijn vader, 'je wilt zo graag herrie, ga je gang dan maar.'

Ik zag er onmiddellijk van af me in de nabijheid van deze man, iets hoogs in het leger, en een toekomstig verzetsman, onwaardig te gedragen. Geen fight/flight-reaction. Ik heb dat niet, en zeker niet nadat ik in een hinderlaag gelopen ben. Mijn eerste opwelling is altijd: niets doen. Die van Robbie was heel anders, helaas. Hij kreeg me zonder problemen tegen de vlakte en ging, zittend op mijn borst, met zijn vuisten op mijn voorhoofd tekeer. Hij had me natuurlijk met gemak een paar blauwe ogen kunnen bezorgen, een bloedneus, een door de tanden geslagen lip, maar dat deed hij niet. Dat was de afspraak met zijn vader niet. Ik gaf geen kik, ik liet hem begaan tot zijn vader er genoeg van had. Achter in de tuin plukte zijn moeder zwijgend een roos.

Maanden later, vlak voor we naar de Tweede Straat zouden verhuizen, liep ik bij avond langs zijn huis. Opeens zat hij achter me aan. Mijn voet kreeg vleugels, mijn stem een volume dat het einde van de sterrenhemel bereikte. Toen pas voelde ik me laf. Dat was ik ook, een ellendig schijthuis, Hij kan me hoogstens doodslaan, had ik moeten weten, meer is voor hem niet mogelijk.

'Maar Carla,' zei ze vragend.

[p. 17]

'Die komt, die komt,' zei ik.

Ze legde zich achterover op bed - een odalisk. 'Maar gaan we niet nog even naar het terras?' vroeg ik.

'Nog niet,' zei ze. En ze strekte haar arm uit naar het lichtknopje en maakte de kamer donker.

(11 augustus)

Hoofdstuk III

[p. 18]

Een tapijt, ze wou een tapijt kopen, Narda.

We liepen winkel in winkel uit, we werden op straat haast aangerand door kooplui met hun tapijten. Mijn hemel, wat moet ik met een tapijt?

In Batavia lag tussen de eethoek en de voorkamer van ons huis een kirman, een beetje kaal in de hoeken maar heel mooi van kleur, met reeksen S-vormige bloemenranken in de randversiering en in het midden van het lichte veld een langwerpige ovaal met weer andere bloemen, gerangschikt in een voor het oog navolgbaar patroon. Ik lag vaak op dat kleed, in mezelf gekeerd, embryonaal. Een kleine jongen nog, die met zijn nagel de polen een voor een omhoog en dan zag dat de kleur - lichtpaars, oranjegeel, lichtgroen en donkerblauw, o, vrolijke kleuren - niet altijd even egaal was, en dat er soms één ongekleurd draadje tussendoor zat. Op de manier van toen inspecteerde ik ook nu de tapijten die men mij voorhield. Het verschafte me niet het air van deskundigheid dat indruk maken zou. Misschien zelfs werd ik erom uitgelachen.

Met Mr. Edip hadden we afgesproken in een eethuisje en daar liepen we al dwalend door de Wijk der Tapijtverkoopers heen.

'Ha, tapijten,' zei hij, 'ik zal je tapijten laten zien.'

Hij bracht ons naar een kleine tapijtknoperij, een familiebedrijf, waar met haast Westerse vlijt werd gewerkt. Een rijk bedrijf. Hier werden antieke kleden gerestaureerd, nieuwe tapijten geknoopt, hier werd handel gedreven in tapijten en hier werd je niet bedot, zeker niet door Osman, de baas. Hij liet ons een stapel bidkleedjes zien, eeuwenoude, hedendaagse. Tapijten van vier, vijf, zes meter lengte. Met de teerste, de sterkste kleuren, met bloemmotieven, geometrische figuren, gecalligrafeerde randen, met 'fouten' in het handwerk: een garantie dat het niet om fabriekswerk ging; opzettelijk aangebrachte fouten, om-

[p. 19]

dat de knoopster zich tegen het boze oog wilde wapenen, dat immers door het foutloze en volmaakte wordt aangetrokken. Zou je niet zeggen, dat het Westen zich integendeel opdringerig uitlevert aan het boze oog?

Er is veel anekdotiek en veel stijlleur, een hoop symboliek en psychologie in Osmans verhaal. En veel geschiedenis.

'Abdoel de Vervloekte, onze laatste sultan, verschanste zich in ontoegankelijke paleizen, waar hij met revolvers rondliep, door achtervolgingswaan geplaagd. Maar hij had smaak. Hij stichtte een paar tapijtmanufacturen, die van Hereke, bij voorbeeld. Hij hield van tapijten en ook deze werkplaats kreeg in opdracht van hem een tapijt te knopen.'

Hij richtte zich op. Zijn houding straalde het prestige uit dat zijn liefde voor het vak hem schonk. Hij liep naar een brandkast achter in het atelier en haalde er een kleed uit, dat eerst was opgerold en toen dubbelgevouwen. Het leek me nog vrij groot, maar hoe licht en soepel was de stof, dat hij het met één hand vatten kon. Met zwierige worp ontrolde hij van de laatste sultan de laatste bestelling.

'Dit tapijt was nog niet af, toen de man werd afgezet,' zei hij. 'Je werkt weken, maanden aan zo'n opdracht en voor wat voor hongerloon? Kijk, hoe fijn geknoopt, hoe licht van gewicht, hoe glad geschoren - wat een wol! Glanzend als een pauwestaart...'

Ik voelde aan de wol met de uiterst kleine pool. Het was een tapijt met een achtlobbig middenmedaillon, smaragdgroen op een oudrose fond. Een randversiering met bloemen in ranken, lichtblauw en paarsachtig rood, de hoeken ook weer door florale motieven versierd. Het was een mirakel, een schoonheid.

'Een onbetaalbaar kleed,' zei Osman op zijn knieën gezeten en een beetje voorover leunend: een houding van huldebetoon en trots. 'Het is antiek en nooit gebruikt, het is

antiek en gloednieuw tegelijkertijd. Het heeft geen verleden, het heeft nooit geleefd, het heeft geen toekomst, het zal nooit kunnen sterven. Kijk,' zei hij. Hij pakte het kleed bij twee hoeken vast en liet het boven de grond golven, tot het er even los van kwam en zweefde, zó licht was dit tapijt. Ik zag hoe de golven speelden met de wol, het licht terugkaatsend naar alle kanten, de schaduw verrijkend

[p. 20]

met kleuren van de diepste intensiteit.
'Kijk,' zei hij. 'Hij vliegt.'

Toen Mr. Edip ons in de vroege avond alleen gelaten had, vonden we na veel klimmen - de straten zijn soms onverwacht steil in Istanboel - een klein restaurant.
'We leven in een wereld van dorstenden, wat drinken we?' vroeg ik toen we zaten.
'Witte yakut, natuurlijk,' zei Narda tegen de kelner, en tegen mij: 'En bij de drank hoort een verhaaltje. Vertel nou eens van die Carla van jou.'
Een waarom ook niet? De grootste schrijvers hebben hun inspiratie gevonden in meisjes als Carla.
'Ze woonde bij ons in een paviljoen...'
'Dom, hè, maar ik weet niet wat dat is, een paviljoen,' zei ze.

Een paviljoen? Wij waren verhuisd naar de Tweede Straat, naar een huis dat niet alleen uit hoofd- en bijgebouwen bestond, maar dat ook twee paviljoens had. Er was een tijd dat er nog geen taxi's waren in Batavia, zelfs geen auto's, en dat je toch gasten had. Die moesten, aangezien ze in de avond niet op een gerieflijke manier thuis konden komen, ergens kunnen slapen. Daar waren die paviljoens eigenlijk voor. De onze waren heel luxe, met een zit- en een slaapkamer. Maar voor gasten werden ze natuurlijk niet meer gebruikt. Wij verhuurden ze. Die in de tuin aan een onderluitenant, die de vrolijke jongen uithing, en de andere aan een Indonesische journalist, Moeljono, van ons, mijn zusje en mij, een vriend. Hij speelde geen jazz, zoals de vlotte militair, maar hij bloosde ook nooit. Ook was hij niet zo rond van gezicht, zo bol van buik, zo hatelijk in zijn lach als Van Wijngaard. Zijn zachtaardigheid, zijn soepele bewegingen, zijn oogopslag voorkwamen dat hij ooit zou moeten blozen. Hij was altijd in de weer met boeken, bladen, kranten, blocnotes - hij schreef. Soms gaf mijn vader commentaar op zijn werk, en dan vielen er namen die later wereldberoemd zouden worden: Soekarno, Sjahrir. Op zo'n moment stond Van Wijngaard op en zette zich kribbig achter de piano. Of hij liep de tuin in, naar zijn paviljoen.

[p. 21]

Carla kende ik toen nog niet, ik ging om met Borstel, een voetbalfanaat met kort Amerikaans haar, en met Boeléh, die ook zijn naam aan zijn uiterlijk dankte, aan die onnatuurlijk witte huid, dat fletse haar, die ogen van een ondefinieerbare kleur - hoe moeilijk was het *daar* in te kijken. Het is dan of je in de ogen van een blinde staart - maar je ziet de ogen van een albino. Ik bewonderde hem. Hij was in alles even handig, liep op blote voeten en had echt lak aan de hele wereld. Hij was alom gevreesd, niet eens om zijn kracht, maar om zijn vreemdsoortige, je zou haast zeggen magische natuur. Hij was besneden. Eens toonde hij me zijn lul, waarvan de aanblik me bevreesde: schichtig wendde ik mijn ogen af. Later, maar dat was veel later, vroeg ik me af hoe zo iemand zich afrukt. Hij maakte Bea het hof, waar Diana, haar zusje dan weer om lachen moest. Ze hadden nog een broertje, Pierre, een klein ventje met een grijns van oor tot oor. Edward, van zeventien, was de oudste van de vier. Hij wist alles van radio's en pick-ups, maar vond het meestal de moeite niet waard zich met ons te bemoeien. Dan had je nog Tjoh, de jongste van de Watimena's - een onoverzichtelijk groot gezin. Straatvechters.

Elly. Dat was de beste vriendin van Carla en een jaartje ouder dan zij: vijftien. Die twee zag je altijd rondjes rijden in de buurt. Met ons gingen ze niet om: wie vijftien is, of nagenoeg, is geen twaalf meer en speelt niet langer op straat. Elly was een schoonheid. Blond haar tot op de billen en altijd even mooi gekapt en gekamd. Oogschaduw, lippenstift - niets liet ze liggen als het erom ging de natuur een handje te helpen. Hoe anders was Carla! Wij konden hele fantasieën in elkaar draaien over de billen, borsten en tepels van Elly: hun omvang, kleur, gewicht, hun zachtheid en ronding - dat ging bij Carla niet. Haar ingetogen jongensachtige vrouwelijkheid maakte dat onmogelijk. Zij was een schat en ik moest dat natuurlijk onmiddellijk ontdekken. Op een dag toen ik op mijn rolschaatsen stond, zag ik Carla tussen twee regenbuien door alleen haar rondjes fietsen. Ik greep me vast aan de bagagedrager en ze was aardig genoeg om me op sleeptouw te nemen. Zo reed ze de Tweede Straat uit, sloeg de hoek om en bij de missigit

[p. 22]

reed ze de Straat met het Hollandse Huis op, de kali langs en zo, langs het Park terug naar de Tweede Straat. Ik tekende het Narda voor: een vinger over het tafelblad.

'Daar woon ik,' wees ze toen we langs haar huis reden.

'Dat weet ik,' zei ik, 'en daar woont Elly. Is ze ziek?'

'Wat een belangstelling voor Elly,' zei ze plagend. 'Zullen we haar opvrolijken met een bezoekje?'

Ik mompelde iets afwerends en antwoordde dat ik meer van háár wist.

'O ja?' vroeg ze, terwijl ze afstapte. 'Vertel eens?' (Die ogen, die lach.)

'Je vader is officier. Je moeder stierf toen je tien was. Je bent enig kind en vreselijk verwend. Je bent vaker bij Elly dan thuis. Behalve vandaag. Je bent pas veertien geworden, en je bent geen totok.'

'Nee,' zei ze. 'Mijn vader wel. Ik ben al twee weken veertien, en Elly is snipverkouden.

Daarom ben ik alleen, zo alleen. Maar nu heb ik *jou*, Leo,' zei ze met die slepende stem die ze soms had. 'Zo heet je toch?'

'Leo de Brauw.'

'Carla Witkamp.'

'Dag Carla.'

'Dag Leo.'

'Dag.'

'Dag.'

Een week later trok ik met Boeléh, Borstel en Pierre langs haar huis. Ze leunde tegen het openstaande tuinhek. Elly was bij haar, en Elly's broer, een matroos. Ik wilde mijn vrienden heel graag laten zien hoe goed mijn verstandhouding met Carla was. 'Carla is verliefd,' riep ik, 'Carla is verliefd.' Ze keek naar de matroos en lachte. 'Ja,' zei ze met haar diepe stem. 'Ik ben verliefd. Verliefd op jou, Leo!' Ze liep naar me toe, terwijl ze haar armen open deed naar mij, als om me op te vangen, wanneer ik op haar toe kwam rennen - als om mijn vaart te stuiten. Ze stelde zich enorm aan, dweepziek, met smachtende ogen. Borstel schoot in de lach, honend, Boeléh en Pierre gierden het uit in al hun schaamteloosheid. Hun leedvermaak was niet te stuiten, mijn vernedering compleet. Gillend stoven ze weg van mij. Ik keek haar in de ogen en was als verlamd, ik bloosde van schaamte. 'Jij bent gek,' snauwde ik. En

[p. 23]

toen, alsof ik me iets belangrijks herinnerde, rende ik weg - weg van haar. Met wanhoop in het hart om de hoon en verlegen tegenover haar, die ik uitgescholden had - maar ook met iets triomfantelijks toch, alsof ze me tegen de schijn in serieus genomen had, alsof haar woorden betekenden wat ze betekenden, alsof haar houding maar versluisde voor die matroos, voor de anderen wat ik mezelf suggereerde en wat ik mezelf niet toegeven

wilde... Was het niet om te janken en te juichen tegelijkertijd? Om bedroefd en blij te zijn en om nergens meer iets van te begrijpen?

Even verderop woonde Erik, een hoogblonde jongen die nooit buiten speelde, omdat hij dat van zijn ouders niet mocht. Hij had alles gehoord en gezien.

'Wat ben jij een lul,' zei hij, toen ik voorbij stoomde.

De nederlaag tegen Robbie Bron kwam me in een waas voor de geest en vermeerderde mijn woede om die van zopas: 'En jij dan, ben jij soms geen lul?' Hoeven en klauwen groeiden mij aan. En roofzucht. En het besef dat ik dit gevecht wilde winnen. Ik sloeg en schopte om me heen en grienend liep hij naar binnen. Maar de roes van de overwinning bleef uit. In plaats daarvan overviel me opnieuw een gevoel van verlamming, van troosteloze verlatenheid. Alsof ik een geheim verraden had, een verbond, een taboe geschonden. Ik voelde me werkelijk een lul.

We bestelden iets vooraf en kwartels voor de hoofdschotel: het sterft hier van de kwartels. Ik at in gedachten verzonken. Ik wist dat ik een drempel overschreden had, toen. Mijn overmoed tegenover Carla werd onmiddellijk gevolgd door verblinding, die zich in mijn strijd tegen Erik ontladde. Ik keek naar Narda met haar blote, bruine armen. Ze glimlachte.

'Het was klassiek,' beaamde ze. 'Zo klassiek als een drama maar zijn kan. Walging vervulde je toen je hem zag vluchten. Walging, niet over hem, maar over jezelf. Over wat je hem had aangedaan. En haar. Je bent een geboren verliezer, weet je dat?' Ze at alweer door en was met haar gedachten godweetwaar maar niet bij mij en niet bij de vraag wat het toch was

[p. 24]

dat zich zo op die onschuldige jongen wreekte. Was het mijn afkeer van mezelf, mijn afgunst op Robbie, op zijn belezenheid, zijn scholing, zijn jeugdige geleerdheid? Ik had dat niet. Voor iedere vooruitgang in kennis moest ik zwoegen als een baggermolen. Ik was werkelijk een geboren verliezer, ach, welk belang kon ik nog hebben bij een overwinning? En trouwens, waar haalt iemand de moed vandaan zichzelf tot de norm uit te roepen, waaraan iedereen zich onderwerpen moet?

'Het was mijn eerste gevecht,' zei ik. 'Het werd meteen mijn laatste. Ik heb daarna nooit meer gevochten, en niet omdat ik niet zou kunnen winnen, maar omdat ik niets deed.

Men sloeg me bijgeval eenvoudig in mekaar. Sla me maar dood, dacht ik. Ik zie niet in waarom ik strijd zou moeten leveren tegen een zwijn. Ik ben daar niet op gemaakt.'

'Maar dat is suïcidaal,' riep ze uit.

'O, dat is nog vriendelijk uitgedrukt,' zei ik, 'maar men kan mij immers ook gewoon laten leven? Ik weet natuurlijk wel dat men mij op deze houding taxeert, maar ik weet ook dat iedere veroordeling van mijn leven vooral de openbaring is van de zin ervan.'

Zoveel had Carla dus nog met Istanboel te maken. Ik had mijn verhaal in het verborgene voorbereid, kunstig, als de knoopster van een tapijt. Ik zou nu alles kunnen onthullen: het boze oog was van mij afgewend.

Ik haalde me onze kirman voor de geest, en hoe ik daar als kleine jongen op had gespeeld.

De vloer was de boze wereld. De randversiering beschermde me tegen het kwaad. En de symbolen van het middenmedaillon beloofden me de vruchten van het paradijs.

Wanneer ik op onze kirman lag te dromen, vloog ik.

O, ik had vlieger moeten worden...

(12 augustus)

Hoofdstuk IV

[p. 25]

Direct na de aanval op Pearl Harbor verklaarde de G.G. Japan de oorlog. Het leven raakte onmiddellijk ontregeld. 'Oorlog!' riep iedereen, en: 'Weg met de Jappen!'

Mijn kapper was er één. Hij werd opgepakt en weggevoerd. In Indië waren de Japanners kappers, zoals in Nederland de Duitse vrouwen dienstmeisjes waren. Maar natuurlijk waren het allemaal vooral ook spionnen, en allemaal werden ze opgepakt. In de avond nam mijn vader ons bij de arm. 'Kom,' zei hij, 'we gaan naar het paleis.'

Op het bordes stond de G.G., fier in die witte pantalon en dat zwarte jasje, overladen met zilver en goud, de bijval van het volk in ontvangst te nemen. Vlaggetjes, fakkels, geroep van 'Leve de koningin!' en 'Oranje zal overwinnen!' Een baaierd van lawaai te midden van een menigte, op de stroom waarvan je maar had te gaan.

Ook de Franse consul had zich tussen de zuilen van zijn ambtswoning opgesteld: een smal gebouw, classicistisch, met van die zuilen en een fries. Hij maakte op mij beslist niet de indruk van een krijger, al stak hij in het wit en al bracht hij met de hand aan de pet de militaire groet. 'Vive la France!' brulden wij. Duizend vuisten, duizend V-tekens. Hij was een klein, mager scharminkel, oud. De volgende dag verklaarde hij zich voor het bewind in Vichy: van binnen was hij níet wit.

Batavia kreeg een optater door onze krijgsgezindheid. Geen militair die zichzelf niet ongelooflijk belangrijk vond. Van Wijngaard verdween bij ons, mijn vader meldde zich bij het VOC - het Vrijwillig Oefen Corps! Carla's vader werd weggeroepen. Hij kreeg nauwelijks de tijd zijn huisraad bij vrienden onder te brengen. En Carla kreeg bij ons een kamertje in de bijgebouwen. Intussen vulde ons huis, maar vooral de tuin zich met binnen- en buitenlandse militairen: soldaten, matrozen, vliegers. Maar iedereen was gastvrij in die dagen. En gul. Auto's droegen bordjes met MMM - militairen mogen meerijden.

[p. 26]

Het was een massale vakantie met veel muziek en vrolijkheid, veel drank, veel eten, veel ijsjes en stapels snoep.

We plakten papier op de ruiten om te voorkomen dat bij explosies de scherven slordig rond zouden vliegen. We groeven schuilkelders in de tuin en bedekten die met atap, een soort riet van uiterste brandbaarheid. Maar wie dacht in die onschuldige dagen aan brand bij het vallen van een bom? Er werd trouwens om zo'n rampzalige toestand te voorkomen een heel dorp uit atap en gedèk - wanden van gevlochten bamboe - opgebouwd op het enorme Koningsplein. Niet dat daar ook mensen kwamen te wonen (al zou menig Indonesiër in Batavia met zo'n woning best tevreden zijn geweest): het was een lokkertje voor de Japanse bommenwerpers, en dit dorp werd dan ook niet gecamoufleerd, zoals de bisschoppelijke kerk ernaast, maar wit gekalkt. Had de legerleiding niet al te veel in *Fulco de minstreel* gelezen?

Ook auto's werden gecamoufleerd met een glansloze groene verf. Sommige camouflage's vertoonden een bepaald hoekig patroon in allerlei tinten tussen bruin en groen. Ik had op plaatjes tanks uit de Eerste Wereldoorlog gezien: die waren ook zo toegetakeld. Later, toen ik kubistische schilderijen te zien kreeg, bracht ik die met dit patroon en met die weinig heldere, toch doorzichtige kleuren in verband. De geest des tijds, dacht ik, maar in welke atmosfeer moesten de landschappen, stilleven's en portretten van Mondriaan, Braque en Picasso worden opgenomen?

Wat gebeurde er verder?

Vrachtwagens stortten een hoop zand in de tuin - blusmateriaal. Autolampen werden verduisterd met een klep, in huis schilderden we de lampen blauw, en 's avonds gingen de gordijnen dicht. Op straat lieten de lampopsteker en de mysteriën van het gaslicht het afweten; o, die te moeten missen, voelde ik als schade aan mijn ziel.

Mijn vader had op de gang een kaart opgehangen, die hij vol prikte met papieren vlaggetjes: hakenkruisen, rijzende zonnen en vlaggetjes van de geallieerden. Wij keken ernaar. Oranje zal overwinnen. Oranje zou toch overwinnen? Singapore was onneembaar. Singapore was toch onneembaar? Rommel kreeg in Afrika op zijn kloden en Cor-

[p. 27]

nelis Zutfen Marie (commandant zeemacht, volgens Moeljono, die alles wist) riep op de korte golf instructies om, onbegrijpelijk voor ons. Opium voor ons. Het leven ging door: de kokki kookte hemelse dingen, de kebon onderhield de tuin en de djongos dekte de tafel. Baboe Mina, Anwar en Bahar - onvergetelijke mensen! Maar Edward ving morseseinen op en vertaalde ze, en krachtens de rede der dingen begon een enkeling zich achter de oren te krabben: had iemand die hem soms aangenaaid? Een matroos deserteerde. Topambtenaren vertrokken met vrouw en kroost naar Australië voor zeer belangrijk werk. Alleen de G.G. bleef op het zinkende schip als een goed kapitein.

Toen Moeljono voor zijn werk naar Soerabaja ging, kon Carla zijn paviljoen krijgen. Ze voelde zich rijk en vrij daar, en dit laatste was ze zeker. Want haar voorkamertje liep uit op een klein terras, en daar lag weer een privé-tuintje voor, dat aan de grote tuin van het huis grensde. De achterkamer waar ze sliep sloot direct op de goedangs, de voorraadkamers, aan, in één waarvan ik huisde. De ramen van deze kamers waren natuurlijk niet van ruiten voorzien - de hitte! - maar van tralievensters, gietijzeren ruitvormen, die elkaar in trilling brachten, wanneer je er als in een harp in greep. Er was zoveel opwinding en afleiding in die dagen van onschuldige goedgelovigheid, dat zij het verdriet om haar alleen zijn vergat. Er waren zoveel sympathieke Aussies dat we elkaar vergaten, en het zal wel geen fantasie van me zijn als ik geloof dat ze al haar aandacht aan Tommy Callam schonk, een veertiger nota bene. Maar op een dag, toen ik de middagslaap oversloeg, zag ik haar door het tralievenster op bed liggen. Ze lag in een slipje, de rug naar het raam. Ik gaf een mep op de tralies. Ze schrok op: met één zwaai van haar benen zat ze stijf rechtop in bed. Ze bedekte met de toppen van haar vingers haar tepels toen ze me zag. 'Ik schrik me dood,' zei ze, en: 'Je maakt me verlegen.' En werkelijk, ook ik was verbouwereerd. Had ik niet gezien hoe groot die tepels waren, hoe donker, hoe gezwollen? Ik had me de groei van borsten zo heel anders voorgesteld. Een tepel die zichzelf gelijk bleef, hoogstens in om-

[p. 28]

trek toenam, terwijl de eigenlijke borst zich ontwikkelde. Dit was een complete verrassing.

'Kom,' zei ik. 'Je bent nog net een jongetje. Zal ik binnenkomen?'

'Vind je?' vroeg ze. 'Maar daar ben ik juist zo verlegen om.'

Ze haalde haar handen weg, bekeek zich even en trok niet zonder aarzelen toch maar een bloesje aan.

'Kom dan maar,' zei ze, 'want jij bent ook nog net een jongetje.'

Haar vader had een vriend die alleen woonde in een klein huisje, op de hoek van de Straat van het Hollandse Huis, tegenover de missigit.

'Als we de oorlog verliezen, hang ik me op,' had hij gezegd.

Op 5 maart 1942, op het heetst van de dag, ratelden er tanks door onze straat. Japanse soldaten staken hun kop uit de geschutstoren en deden alsof ze hun mitrailleur op je leeg wilden schieten. Ze waren goedlachs als je daarvan schrok. Langs de kant stonden Indonesiërs met Japanse vlaggetjes te zwaaien: waar haalden ze die nou weer vandaan?

Gisteren deden ze nog hetzelfde met het roodwitblauw.
'Kom,' zei Carla. 'We gaan naar meneer Van Rijswijk', de vriend van haar vader.
De deur stond aan. In Indië stonden de deuren altijd aan. Voor de spiegel, hij had zichzelf gadeslagen, had hij zich verhangen. Een hoge keukenkruk lag ver terzijde. Hij had bij een stap in het lege zijn ene slof verloren, en bij een volgende de andere. Bij elke stuip trekking had de strop zich verder dichtgetrokken en zijn tong, die zwart geworden was, verder naar buiten gedrongen. Een spoortje bloed liep uit zijn mondhoek naar de kin: had de strop zijn nek gebroken bij de val? Hij droeg een pyjamajasje; zijn broek hing netjes dubbelgevouwen over de rand van het bed, bij een pot groene zeep. Onder hem lag een drol in een plas.
We staarden ontzet naar zijn kruis, die ballen, die wirwar van haren en, tragisch voorover gezwikt, zijn paarse, sterk gezwollen lul.

[p. 29]

Ze verborg haar gezicht in een elleboog en begon afgrijselijk te gillen, Carla. Zo rende ze het huis uit - gillend, gillend.

Duizelig en badend in zweet werd ik wakker. Waarom? - dacht ik paniekerig. De morgen was pril. Ver weg, in Stamboel, Beyogul en Üsküdar moest de muezzin begonnen zijn de lof van God te zingen, met hoge stem:

*Geprezen zij de volmaaktheid Gods, de eeuwig bestaande -
De volmaaktheid Gods, de ene, de enige -
Zijn volmaaktheid zij geprezen!*

Ergens, veel verder weg, reed een vrachtwagen vol gevangenen mijn droom uit. Iemand daarop zwaaide naar mij: mijn vader.

Zij sliep.

Een bad, dacht ik. Ik draaide de kranen in het ligbad open en droomde wakker verder

: Straten, schots en scheef tegen elkaar aanleunende huizen; balkons, zonneschermen - een theeverkoper met zijn roep. Het nasale schreien van een ghazel, schrille kwarttonen, de klanken van een fluit.

We liepen een eethuis binnen. Onmiddellijk kwamen er een paar katten op ons af - mauwend.

'Zijn er bordelen in Istanboel, Mr. Edip?' had ik gevraagd.

'Er is van alles in Istanboel, meneer,' zei hij ontoeschietelijk. Hij voelde er weinig voor me hierover in te lichten, en ik zette de plagerij niet verder door. Narda nam, fijngevoelig als ze is, het gesprek over, en intussen herinnerde ik me dat hij ons de eerste dag al naar de stadswallen aan de landzijde had gebracht.

'Hier wonen de zigeuners,' zei hij toen, wijzend op in de muur uitgehakte gaten, die soms met een tentdoek afsluitbaar waren gemaakt. 'Hier komen onze bereleiders en buikdanseressen vandaan. Kijk zelf maar in wat voor dorp ze wonen - wat een troep het hier is.'

Wel, ieder landschap, ieder stadsgezicht heeft zijn eigen ziel. Een missigit, in zelfbeklag verzonken. Een vesting-

[p. 30]

wal die triest, maar niet om vroegere grootheid hoor, haar kinderen beschutting biedt, die in de kunst van de dans en van de verleiding hun heil moeten zoeken. Was het soms anders in de kampong?

O, zeker, Batavia had geen bordelen, Indië was ongelooflijk kuis. Maar had ik daar die

meisjes niet gezien met hun hoofddoekjes van al te doorschijnende stof, een bloem in het haar? Zij wisten wel een onderkomen voor de liefde in wankele, uit bamboe en golfplaat opgetrokken schuilplaatsjes. Godverdomme. Ik was werkelijk benieuwd naar de bordelen van deze stad. Moest Mr. Edip, deze moslim, niet ook af en toe een attentie, een klein bewijs van zijn galante inborst kwijt aan een meisje, betaalbaar of onbaatzuchtig? 'Een vrijgezel is een sultan,' zei hij, en: 'De koepel van een moskee heeft vier minaretten' - daar zou hij toch ook wel naar leven?

'Zei u niet dat u uw leven op liefde en luiheid hebt ingesteld, Mr. Edip?' vroeg ik.

'U bedoelt, wat is er tegen hoeren, zigeuners en zigeunerinnen?' antwoordde hij. 'Ik ben ervoor een paar dingen waarvoor men zich schamen moet, te veranderen. Uw houding helpt daar niet bij. Die komt neer op: God, wat kan ik eraan doen dat het zo is. Het is toch ook wel romantisch zo - zeker voor een toerist. Maar ik ben geen aanbieder van de status quo.'

Ik bloosde. 'Ik ook niet,' zei ik. 'Ik heb er de pest aan, wanneer iemand mij komt zeggen waar ik moet wonen. Ik kan heel veel helemaal alleen, en misschien is dat met zigeuners ook wel zo. Je moet ze de kans geven en dat gebeurt niet.'

'Wees langzaam en ik zal geduldig zijn,' antwoordde hij. Hij doorgrondde mijn zwakheid. Hij had veel gelezen, veel gezien en doorspekte zijn gesprekken graag met aforismen. Of waren het in hoofdzaak gezegdes, spreekwoorden, citaten uit poëzie, gewoon genoeg voor een Turk, maar belangwekkend voor ons, vreemden?

Een verstandsmens was hij niet, daar speelde hij veel te graag schaak voor. Verstand benutte hij uitsluitend om het te wetten, niet om er te zijner tijd ook mee te snijden. In dat opzicht trok hij me aan. Maar au fond zijn moslims vooral gevoels- en wilsmensen, romantici en moralisten.

[p. 31]

Schakers dus, die hun intelligentie uitleveren aan het spel. Ik dacht aan ons bezoek, gisteren, aan de Blauwe Moskee aan het plein, waar eens het hippodroom van Byzantium gelegen had. Een overstelpende ruimte, een open ruimte onder een koepel, wijd als de sterrenhemel zelf. Doorschijnende, satijnzachte openheid, met vrijheid voor het oog naar alle kanten. En waar het zich aan hechtte, daar gleed het weer van af, door de watervlugge, vloeiende bewegingen der ornamenten. Een leegte waaronder een moskeebreed tapijt, waarboven een koepel. Ramen tot de vloer, en heel dit interieur doorzogen van blauw licht, o luisterrijke nacht...

'Het verstand wordt hier heel letterlijk - en letterlijk: door niets - buiten werking gesteld,' zei Mr. Edip, 'een gelovige hoeft niet te denken.'

'Nee,' beaamde ik. 'O, hier zou ik het denken ook wel willen laten, maar straks, buiten?'

Over Narda nu.

Waarom was zij zo nieuwsgierig naar Carla? Waarom interesseerde ze zich voor een geschiedenis die, haar leeftijd in acht genomen, moest aandoen als een stukje uit een historische roman? Batavia, Beatrix, de Unversagts, Carla...

'Ik hou niet van dingen zonder archeologische waarde,' zei ze.

Wat ik altijd zo grappig van haar vond, was de manier waarop ze je overrompelde met een woord, een grap, een gebaar.

Ik schrok op uit mijn droom en ging de badkranen sluiten. Opeens stond ze naast me, half slapend nog.

'Wat lief van je,' zei ze. De pon gleed van haar af. Ze stapte in mijn bad en besprenkelde zich met het hete water vóór ze weggleed in het schuim. Onder de douche hulde ze zich in een wolk stoom.

'Je bent vroeg op,' riep ze.

Voor de spiegel, nog glinsterend van het nat, kamde ze zich het haar. 'Wat ben ik nog waard, Aladdin?' vroeg ze, zichzelf taxerend. 'Over zes jaar ben ik dertig. Dan ben ik ook een oud lijk. Mijn hemel, ik krijg nu al het gevoel: nu moet het beginnen. Ik heb geen

tijd te verliezen. Zeg maar, dat je dat begrijpt.'

[p. 32]

'Maar wat begint er dan?' vroeg ik. 'Je vechtlust, je zucht iets te veroveren, wat dan ook, raken in verval. O, het lijkt nog heel wat, dat raffinement, die zwier die je je eigen hebt gemaakt na iedere strijd. Maar die nieuwe krachten zijn de beurse plekken in een bestaan, dat nog altijd vooruit wil en omhoog. Kom, wie na zijn dertigste geen tijd meer te verliezen heeft, heeft na zijn dertigste alleen nog tijd te verliezen.'

'O,' zei ze geprikkeld. 'Je praat al in de clichés van een Turk. Zo troost je een westers meisje niet, dat wanhopig is.'

Hoofdstuk V

[p. 33]

Istanboel, ik stop er huizen in weg, hele wijken, steden, vrienden, vriendinnen, de grillen van een meisje, een vrouw. Momenten van onbegrijpelijk geluk en van pech. 'U maakt van Batavia een spiegelbeeld van Istanboel,' zei Mr. Edip. 'Is die Carla dan ook een spiegelbeeld van uw vrouw?'

De vraag verraste mij.

'Maar Carla's biografie, haar wederwaardigheden, afwijkingen, die zijn niet in evenwicht te brengen met het leven van Narda. Als je alles met alles vergelijkt, lijkt alles op elkaar - ook steden.'

'Maar is ze jouw vriendin geweest, jouw maîtresse?' viel Narda hem bij.

Hm. Ik verslikte me in de thee. Hier kwam iets voortijdig aan de orde. Natuurlijk, dacht ik, leken ze op elkaar. Meisjes, vrouwen: op een of andere manier lijken ze op elkaar. En even natuurlijk: ze hadden geen lor met elkaar te maken. Wat zou Carla hiervan vinden? O, tapijtknoper, dacht ik: Hou je bij haar leest! En ik zei: 'Wat zou je daarvan vinden? Maar ik zal je een antwoord geven. Carla hoefde van mijn ouders geen laatste groet te brengen aan meneer Van Rijswijk. Ze troostten haar, wie zou haar niet willen troosten? De middag vóór de begrafenis, in de rusttijd, zat ik weer bij haar op bed. Zij aan het hoofd, ik aan haar voeten. Maar al hadden woestijnen ons gescheiden - één waren we van gevoel, van stemming, en met maar één gedachte.

'O,' riep ze ineens, 'het is zo walgelijk, zeg alsjeblieft dat ik er niet heen hoef. Je moet het zeggen: moet ik er heen?'

Ik gaf geen antwoord. We beseften allebei dat meneer Van Rijswijk maar in zekere zin een held was, een figuur om voort te blijven leven als een spook, een zombie, en om nooit meer dood te gaan. Om bij je rond te blijven waren, je leven lang.

'Hij heeft woord gehouden,' zei Carla. En met trillende lip: 'Wat gemeen om me zo aan het schrikken te maken; o, dat

[p. 34]

afschuwelijke, dat meelijwekkende *ding!* Is het niet of hij twee keer gehangen is, Leo?' Ze was naar me toe gekropen en schreide zich zachtjes tegen me aan tot rust. Ik herinner me, dat ik met haar korte krulletjes speelde. Zo gleed ze weg in de slaap, de rust der verslagenen, en dat hield mij wakker. Ze bracht mijn prille liefdeleven in verwarring. Mijn hart joeg of het stil zou staan. Ik gloeide, en voor wat ik voelde wist ik de woorden niet, niet één. Ik zou zo graag iets doen, iets willen en wist niet wat: iets vals, dat lief bedoeld was, een leven, rusteloos en anders: geluk. Maar intussen zag ik meneer Van Rijswijk, en hij verhing zich - een strop, groene zeep - een eerste keer, een tweede keer, een tiende, honderdste, duizendste keer- er kwam geen einde aan zijn dood, nooit meer.

Ik werd door een zekere onrust geplaagd in die dagen. De Jappen hadden zich nog niet geïnstalleerd. We hoorden van Chinese winkels die waren geplunderd. Van Arabieren die waren vermoord. Mijn vader sprak met de Chinese winkelier bij ons aan de overkant, die verstandig genoeg was geweest om de ramen van zijn handel dicht te spijkeren, en met een paar burens. Ze bewapenden zich met stokken en knuppels en verzamelden zich 's avonds op onze veranda. Af en toe patrouilleerden er een paar mannen door de wijk. Voor mij was het spannend genoeg daar op dat terras. De duisternis joeg op aantrekkelijke wijze mijn angst voor het griezelige aan en inspireerde mijn inventiviteit. 'Zal ik van baboe Mina vertellen?' vroeg ik, om van Carla en al haar gelijkenissen met Narda af te zijn. 'Ze was een vrolijke vrouw. Dertig. Beslist niet ouder. En slank, ofschoon ze onze kokki was. Op haar nassi goreng was ik stapel. Soms maakte ze een

schotel van restjes vlees, alleen voor mij. Ze verwende mij en vond 't leuk, als ik bij haar in de keuken, buiten bij de waterput kwam zitten, net als zij op de hurken of op een dingklik, een houten bankje van een decimeter hoog.

Achter de tuin liep een brandgang, door een goot doorsneden. Toen ik weer eens bij haar was en met een waaier de houtskoolvuurtjes aanwakkerde, zag ik door de heg

[p. 35]

heen een schaduw, de schim van een man. Hij zou met gemak in onze tuin kunnen komen, vreesde ik. En als het dan nacht was, zou hij de kamer kunnen vinden waarin ik lag te slapen: een weerloos slachtoffer van zijn willekeur. Wat te doen? Met elektrisch draad zette ik de deurknop en het tralievenster van die kamer onder stroom en vroeg baboe Mina me een kopje thee te maken. Ik wilde mijn voorzorg in de werkelijkheid beproeven. Natuurlijk kletterde het kopje aan scherven op de vloer toen ze me dat kwam brengen. De arme meid stortte een vloed van scheld woorden over me uit en ging zo tekeer dat mijn vader erop afkwam. Nooit heb ik een groter pak slaag gehad dan toen. Ik wist niet hoe ik haar ooit weer onder ogen kon komen. Maar ze trok me tegen zich aan en troostte me. 'Er is nog een beetje thee,' zei ze. 'Hou op met huilen, toe.'

'En dat vertel je, alsof het om een leuke grap gaat,' riep Narda verontwaardigd. 'Als een verwende sinjo laat je haar in de val lopen, zodat zij de rol spelen moet van schimmen die jouw slechte geweten bevolken. Je bent gewoon gemeen, een smerige koloniaal. Had ze niet dood kunnen vallen, daar voor jouw deur? O, als zij het niet was geweest: ik had je dat gegund. Ze was veel te lief voor je, dat verdiende je niet. Ik wil dat je het meteen weer goed maakt met haar, hoor je? Je bent slecht. Ik schrik van jou.'

Maar ik dan, ik schrok immers ook. Van Narda's strengheid, van baboe Mina, van mijn vader en van mijn listigheid een ander aan te doen waar ik zelf voor terugschrok. Wat is daar voor wetenschappelijks aan? Dat is alleen maar laf.

'Het is een verhaal,' zei ik. 'In werkelijkheid trok ik natuurlijk meteen de stekker uit de contactdoos.'

Het was een flits, een honderdste, hooguit een tiende seconde.

'Flits!'

En het lag vast - een beeld dat nooit meer weg wil. Een nimmer vergelende foto in het archief van mijn ziel.

Mr. Edip amuseerde zich. Hij waardeerde het verhaal wèl als anekdote.

Hij had ons die dag tot de avond rondgeleid door het serail

[p. 36]

en was lang stil blijven staan bij de juwelen van de sultans. Er was een smaragd bij, groot als een fors kippeï. 'De grootste smaragd ter wereld.' Turken! Ze laten hun gebit met goud beslaan, dragen goud en diamanten om hun vingers en polsen, hun hals, hun middel, hun enkels. Ze gaan rinkelend en winkelend door het leven. Wat is iemand waard? Hoe groot is de bruidsschat die je vrouw meebracht? En hoe groot is de bruidsschat van je dochter? Kostbaarheden. Ik heb ze nooit bezeten, ik zie er geen waarde in.

'Wat ben ik nog waard, Aladdin?' had ze gevraagd.

Alles, had ik willen zeggen, en elke dag meer.

Ik weet zeker dat ze dan geantwoord had: Je ziet alleen maar een lustobject in mij. Mijn houri. Van iedere andere minnaar die haar níet als lustobject zou zien bij het bepalen van haar marktwaarde zou ze het hoofd eisen... Dacht ik als een 'smerige koloniaal'?

Ach, baboe Mina, zeg alsjeblieft iets geruststellends tegen Narda en vergeef me alstublieft. Ik heb je zo graag bij me, als kostbaarheid, en misschien, *misschien* deed ik het *daar* toch om - met dat kopje thee?

Van het koloniale denken wist ik natuurlijk alles af.

Europeaan was je in Indië wanneer je Europese vader dat wilde. Had de goede man je geboorte laten registreren, dan was je, hoe bruin je moeder je ook bakte, 'Europeaan', en konden de kinderen van je Indonesische vrouw dat ook worden - als jij dat wenste. Alles hing van de wil van de Europese vader af. Indonesische moeders hadden niets te willen. En wanneer de beide ouders Europeanen waren viel er evenmin iets te willen: die *moesten* de geboorte van een kind laten registreren.

't Wordt wel eens verteld, maar het is niet waar, dat de Indo zijn afkomst van een Indonesische moeder niet wilde kennen. Hij mócht die niet kennen: pappa's familie zou zich dood schrikken.

Mijn vader groeide in de dessa bij zijn moeder op, een ongehuwde Indonesische vrouw. Hoe is het, geen Europeaan te zijn of Indonesiër, en toch, door het doen of nalaten van aangifte van je geboorte tot de Europeanen of Indonesiërs te moeten behoren?

[p. 37]

Mijn opa, Opa De Brauw - een lelijke man, zei mijn moeder, die oprecht veel van hem hield en veel van hem begreep en vergaf -, gaf de geboorte van zijn telg niet aan. Niet om zijn familie te plezieren, geloof ik, hij had lak aan conventies. Zijn telg kreeg de status van Indonesiër - 'Inlander,' zei men met een tikkeltje geringschatting - en dat was in Europese ogen helemaal geen status. Wat was de Inlander in die ogen?

Een Inlander was klein, simpel, zonder vermogen, en hij leefde ook klein, simpel en zonder vermogen, ach, hij leefde eigenlijk zoals wij allemaal zouden willen leven - onder een dak op een lapje grond - als daar de plicht niet was Europeaan te zijn, of Nederlander, en werk te hebben om de schatkist en het vaderland te dienen en burger te zijn en burgerman en geen Inlander.

Opa De Brauw was door het noodlot een verstokte vrijgezel: hij was werkelijk afstotend lelijk. De meisjes vonden hem geen partij, al was hij dan rijk en geestig zoals zij allen wisten. Hij kende de Franse literatuur van binnen en van buiten en was dientengevolge een romantisch rationalist. Die op zijn gemak was gesteld en daarin ijverig tegemoet gekomen werd door zijn vriendinnetje, zijn njai. Want is het niet steeds weer het kleine, simpele en onvermogenende volk, dat zich kapot werkt, opdat het grote, knappe en rijke iets groots verrichten kan, onder voorwendsel dat de Inlander nu eenmaal lui is en eigenlijk alleen maar leven wil onder een dak op een lapje grond? Zo leefde hij zorgeloos en luchthartig voort, verspeelde zijn geld, verloor zijn baan en zou nog in de diepste armoede moeten sterven.

En ook mijn vader leefde voort, niet zo ver weg van Opa en zijn familie, in de dessa, bij moeder Komot, en maakte zijn vader verwijten over het onrecht hem aangedaan tot niets verplicht te zijn en tot niets geroepen te worden. Hij ging naar school, wist van wanten en mocht naar de HBS. En die stond nu eenmaal níet in de dessa, maar in de stad, waar Komot niet woonde. Toen, toen en niet eerder werd hij door Opa 'erkend'. Die erkenning en de HBS ontnamen Komot haar zoon, al bleef ze natuurlijk Opa's njai, en al stelde hij haar royaal schadeloos.

Hoe is het, geen Europeaan te zijn en toch tot de Europeanen te behoren? Dat Komot bestond, werd voor haar klein-

[p. 38]

kinderen verborgen gehouden. Een Inlandse vrouw is geen reclame, lieve Narda, voor een carrière in een wereld waarin het Nederlandschap de maat, de janmaat en de janboel van alle dingen is. Er bestond een volmaakt willekeurige rangorde in Indië, waarin 'historische' rechten maar vooral ook 'historische' feiten als die van ras en standing de psychologische feiten wegdruckte. Een systeem van indelen dat met voelen volstrekt geen rekening hield, en waarin de Nederlander er zorg voor droeg dat hem

geen leed zou treffen. Dat Indo's en Indonesiërs dan maar lijden moesten, scheen geheel in overeenstemming te zijn met de bedoelingen van God zelf, en met de eisen die het Nederlandse zelfrespect van de Nederlander - of bedoel ik eigenlijk: van de Indonesiër, de Indo? - vroeg. Helaas had God in zijn ondoorgrondelijke wijsheid ook de bedoeling dat de Nederlanders op een dag uit Indonesië zouden oprassen - ook wij, machtelozen.

Mijn vader bleef achter op de kade van Priok, wuivend, toen hij zijn vrouwen kinderen op de boot naar Holland zette. Want opnieuw werden wij van hem gescheiden, nu voor zes jaar - tot hij met pensioen kon gaan. Maar de dag vóór het vertrek kregen we Komot te zien, een welgestelde vrouw naar haar kleding te oordelen.

'Kom,' zei mijn vader, 'groet je Oma. Dit is mijn moeder.'

Zijn moeder? Ik wist nergens van, hij had me nergens op voorbereid, ik wist van het hele bestaan van mijn Oma niets af! In mijn bedremmeling wist ik niets te zeggen, niets te doen. Ik schaamde me. Ik zag in één oogopslag dat ze mooi geweest moest zijn. Ze was het nog, want Indonesische schoonheid bekoort niet het oog, en het doet dit zeker niet door het wisselvallige karakter van de zoom aan hals en rok. Indonesische schoonheid is niet sexy, niet koel, maar warm en toegankelijk en op de tastzin gericht. Wat is er ook op markanter wijze schoon dan de vlucht van middel- en heuplijn, door een sarong omklemd? Hé, denkt de Europese avonturier die gevoel heeft voor deze ingetogen sensualiteit. Hoort om deze leest, dit Balinese beeld, uit hout gesneden, geen arm als die van mij?

Ze woonde in Soekaboemi, Komot. Mijn vader ging voor

[p. 39]

de oorlog eens in de maand naar Soekaboemi.

'Voor kantoor,' zei hij.

Wat deed men zijn zelfrespect aan? Is het niet om te janken, Narda?

Hoofdstuk VI

[p. 40]

De hele dag was ik buiten geweest. Wat zou ik anders moeten doen, nu de scholen voor de blanken gesloten waren? Ik begreep natuurlijk wel dat deze maatregel als een vernedering voor ons was bedoeld: voor de Indonesiërs gingen of bleven ze open. Maar toch zou ik nauwelijks iets anders willen dan dit: buiten zijn. Voor school had ik veel te veel aan mijn hoofd. Vrienden, bij voorbeeld. Hun spelletjes. Carla - nee, Carla niet. Die had zich sinds de begrafenis in zichzelf teruggetrokken. Ik dacht aan haar huilbui, toen ze bij toeval had opgevangen dat meneer Van Rijswijk niet in gewijde grond begraven was. Ze wilde alleen zijn, en ik liet haar alleen. Dan zwierf ik rond op de boekenmarkt, pasar Senèn, en dan koos ik met grote zorg de boeken die ik hebben wilde. Vergeleek een boek uit het ene stalletje met een zelfde exemplaar uit het andere, en kocht dan of het mooiste, of het goedkoopste van de twee. Bijna nooit gebeurde het dat het mooiste ook nog het goedkoopste was.

Karl May, Edgar Rice Burroughs - er was ten slotte geen boek van hun hand dat niet al op mijn boekenplank stond. Mijn vader ging soms mee. Hij adviseerde me, en zo kwam ik aan *De Katjangs* van J.B. Schuil, de *Max Havelaar* en een dik boek over Koning Arthur en de ridders van de tafelronde. Onvergetelijke literatuur! Eenmaal op dit pad gezet, ontdekte ik zelfstandig *De drie musketiers*, en toen was ik verkocht. Ik kocht er verschillende uitgaven, verschillende vertalingen van, tot ik ook nog stuitte op het vervolg, *Twintig jaar later*, en op het vervolg daar weer van, *Tien jaar later*, in een mooie, groene band. Toen moest ik *De drie musketiers* ook hebben in die uitgave, en vaak, als ik alleen maar keek naar die serie, overdacht ik het vrouwelijke, toch zo aantrekkelijke karakter van Aramis en de meer dan treurige dood van Porthos. Het stond allemaal in mijn verbeelding gegrift met de overtuigingskracht van het historisch onaantastbare.

[p. 41]

Van Dumas las ik eveneens *De graaf van Monte Christo*. Best aardig, maar vergeleken bij *De drie musketiers* toch waardeloos. Er ontging mij veel van dit boek. Een zelfmoord, omdat je failliet was gegaan? Een Jap zou het misschien snappen en er een haiku bij schrijven. Ik vroeg er mijn vader naar en die legde het me uit. Je kon als eerloze niet in deze wereld blijven, zei hij. Maar moest je dan behalve die eer ook nog je geluk en je leven verliezen? Wist iemand dan iets dat boven het leven verheven was? Men kon toch *vrolijk* zijn, ook zonder eer? Zonder geluk? Bij tegenslag, oorlog en bezetting? O, als het leven van anderen ermee gemoeid was, telde je het eigen minder - een kapitein ter zee - , maar het zou, door het offer ervan, door *anderen* worden verhoogd: een leven voorbij de dood.

Eens kreeg ik een boek vol naakttekeningen in handen, *Il nudo nel disegno europeo*. Het kon me niet schelen wat het kosten moest. Ik wilde dat boek hebben, en geen ander. Het leek me verrukkelijk zó te kunnen tekenen - je een wereld in te richten, vol moois dat je zelf gezien of gefantaseerd had. Een wereld, vergeleken waarbij de grot van Monte Cristo een krot was. Dat wilde ik leren, tekenen, zó tekenen dat het leek of er leven in zat, of er geen dood bestond.

Thuis kwam Carla me stralend tegemoet: ze had een briefkaart van haar vader ontvangen! Ik zag dat ze gelukkig was, ik wist dat ze veranderen zou, mijn Phoenix. Ze praatte nergens anders meer over, en toch ging het maar om een kaartje, om twintig, dertig woorden, in het Maleis nog wel, en waarschijnlijk naar een voorgeschreven keuzetekst. Ik plaagde haar ermee en verklaarde haar voor gek. Maar ik was ook blij voor haar, wie zou niet blij willen zijn? Mijn moeder stond in de keuken: de volgende dag zouden wij Hollands eten, ter ere van de kaart.

'Wat?' vroeg ik.

'Snert,' zei ze. 'Snert, met rijst en sambal. Snert, zo stijf dat de lepel erin blijft staan.'

Ik keurde de varkenspootjes - wat een gewicht, wat een vet, heerlijk!

Ik liep langs Carla's kamer. Ze lag weer in een slipje, haar rug naar me toe. Toen ik binnenkwam, zei ze op vragende toon: 'Doe het gordijn dicht, wil je?' Ze ging aan het

[p. 42]

hoofdeinde op haar kussen zitten, vrij van alle verlegenheid en zonder bloesje dit keer, maar haar knieën opgetrokken toch, tot borsthoogte. Het gaf iets nonchalants aan haar mee, zo van: Je mag best kijken, hoor, ik weet wel hoe nieuwsgierig je bent, al is er niet veel te zien. Ik ben nog net een jongetje, kijk maar, er is niet veel waar ik trots of verlegen om hoeft te zijn.

Verlegen was ze niet meer. Was ik het? Ik zocht een plaats aan haar voeten, midden op bed, met de muur als ruggesteun.

'Kijk,' zei ze. 'Alleen dat gekleurde groeit. Er zitten van die nopjes op, puntjes. Die zijn heel licht van kleur.'

'Het gaat langzaam, hè?' vroeg ik.

'Ja, het groeit zo langzaam als nagels en haren: je ziet het niet. Ik bekijk ze elke keer.

Ze doen echt zeer. Dat bloesje' - ze wees met een hoofdknik in de richting van het bloesje, dat aan de leuning van de stoel hing - 'dat bloesje! Ik word soms gek van de pijn. Ik fiets - ik kan gewoon niet meer hollen. Ik kan niets meer, o Leo, ik kan niet eens op mijn buik liggen...'

En weer was ik buiten geweest. Toen ik thuis kwam, zag ik dat iedereen druk in de weer was met pakken. Wat was er aan de hand?

Een Jap had ons huis opgeëist. Binnen vierentwintig uur moesten we het verlaten hebben. Baboe Mina was in tranen. Ze stapelde potten en pannen in en op elkaar en kauwde verwoed op haar sirih-pruim. Bahar hielp met het sjouwen van zware koffers. Ik ontwaarde de gebeeldhouwde kamferkist van Carla, die ze van haar vader bij zich houden moest, zolang ze kon.

Carla wikkelde het porselein in kranten, geholpen door Ria, mijn zusje. Mijn moeder haalde de kasten leeg. In de tuin stond een grote grobak, een tweewielige vrachtwagen, die gewoonlijk door een buffel werd getrokken. Hij werd door mijn vader en Anwar volgestouwd. Zij zouden ook de buffel vervangen.

'Haal je kamer leeg,' zei mijn moeder tegen me. 'We hebben je overal gezocht.'

'Waar gaan we heen?' vroeg ik. Ik vond een stevige beddesprei om er de inhoud van mijn boekenkast in te storten.

[p. 43]

'We trekken in bij tante Anna,' zei Ria. 'We moeten de meubels achterlaten.'

Tante Anna. Ze hielp ons. Een inheems idealisme maakte zich van ons meester in die tijd, de gotong rojong: een systeem van vrijwillig wederzijds hulpbetoon, door de Indonesiërs in praktijk gebracht bij het planten van de paddy en het binnenhalen van de rijst, of, zoals ik na een bandjir had gezien, bij de wederopbouw van weggeslagen kamponghuisjes. Zonder deze geest, die het belang van velen boven het eigenbelang stelde, zouden tal van Indo's er in de oorlog aan onderdoor zijn gegaan. Wij rekenden op elkaar sinds de Jappen vijanden, de Hollanders onbereikbaar en de Indonesiërs zelfbewust waren geworden. Wij hadden altijd elkaar nog.

Tante Anna was geen tante. Ze was de beste vriendin van mijn moeder. Sinds oom Piet, een forse blonde kerel, achter het prikkeldraad was gezet, woonde ze met de kleine Joyce van vijf alleen in hun grote huis. Ze was aan de mollige kant, deze tante, lichtgetint, en ze was, omdat ze het karakter had van wie niet zonder vrienden kan, altijd

vrolijk. Ik heb haar nooit zonder oorhangers gezien en nooit maakte ik mee, dat ze niet in beweging waren. Ik hield ervan naar haar ogen te kijken. Ze waren zo zacht, vochtig glanzend en een beetje getrokken. Maar daarboven, zwart, met een speelse hoek, welfden zich twee wenkbrauwen, als in het voorhoofd gebeiteld. Ze lachte altijd, maar vandaag zou ze misschien een beetje medelijdend moeten kijken.

We namen nog heel wat mee, ondanks de ons toegemeten tijd. Maar wie zag bij het inladen die stapel fotoalbums over het hoofd? Ze gingen verloren. Er ging van alles verloren. Koper-, glas- en aardewerk, de hangklok, de piano, en overige onbruikbaarheden van de beschaving. Ze gingen naar de hotsmodee in een kamer vol palmen en orchideeën. Ik keek om me heen in de overvolle woestijn, in het nog hier zijn van het verdwijnende. Naar mijn speelgoed keek ik om. Maar ik was groot geworden, voor speelgoed Made in Germany, Made in Japan te groot. Met de laatste grobak-lading gingen mijn boeken mee, en wat andere rommel die Carla nog had ingepakt. Ik redde een aquarel

[p. 44]

van Jilts Pol, ik vouwde de kirman op. Tot mijn verbazing had mijn vader de drank in de goedang laten staan. In een kistje droeg ik de flessen en hun kostbare inhoud aan; ik kreeg een schouderklopje van hem.

Toen namen we afscheid van baboe Mina, Anwar en Bahar. Ze kregen hun laatste loon, een laatste groet en alle vrijheid om zich toe te eigenen wat wij hadden achtergelaten, zolang de bewaking niet op kwam dagen.

Anwar. Ik had hem zo vaak van zijn werk gehouden. We maakten biljartkeus van bamboe, gebruikten stuiters als bal, en speelden op de kirman biljart.

Bahar. Hij maakte van een leeg Verkadeblik, een rotanstok, paardehaar, sardineblikslutels en snaren een viool, en leerde mij het dada der muziek. Hoe verlegen stonden we nu tegenover elkaar.

'Tot ziens,' zeiden we, toonloos en verdrietig.

'Tot na de oorlog.'

Het huis van tante Anna stond in het midden van de Straat met het Hollandse Huis, mijn Derde Straat. Haar huis beviel me uitstekend. Het was groot en had een diepe voortuin, onder de schaduw van een Japanse kers.

In Indië hebben de huizen meestal geen verdiepingen. Alles bevindt zich op de begane grond. De kamers zijn ruim, veel ruimer dan in Nederland, en alle vloeren zijn betegeld en soms van een meanderachtige rand voorzien. 's Morgens ruikt het er naar carbol: dan heeft de meid gedweild, hurkend of knielend. In het hoofdgebouw is vaak maar weinig muur - hoe meer ruimte, hoe minder hitte. In tante Anna's huis liepen de serre, zit- en eetkamer zonder muur in elkaar over. Maar laat ik het systematisch vertellen. De voorzijde van haar huis besloeg drie kamers: de zitkamer met aan de ene kant een kleine kamer (voor Ria) en aan de andere kant een grote (voor mijn ouders). Die kleine kamer kwam evenals de zitkamer op het terras aan de voortuin uit. Dan had je achter de zitkamer de eetkamer, met links daarvan een serre en rechts een derde slaapkamer, waar tante Anna in huisde met de kleine meid. Van die drie ruimtes kon je op een overdekte gang in de achtertuin komen. De gang langs die kamers liep met een rechte hoek naar de bijgebouwen: de badkamer, die met een deur op

[p. 11]

de kamer van tante Anna aansloot, het toilet, een paar goedangs en de overdekte waterput, naast de keuken, waarvan het aanrecht praktisch in de tuin stond.

Carla kreeg de grootste van de bergruimten als kamer en ik trok in de garage, links van het huis, aan het eind van de oprijlaan. Ik kreeg een divan en een kast. Ik begon snel de kamer in te richten. Mijn kleren, mijn boeken - veel meer bezat ik niet. Maar toch moest

ik nog een kastje hebben, een kastje voor een restje rommel. En ik wist er een: in het oude huis. Ik overwoog mij in het bezit te stellen van mijn eigen eigendom.

In de tuin van het oude huis trof ik baboe Mina aan - snotterend. Ik pakte haar hand en ben met haar naar haar tijdloze keuken gegaan - de keuken bij de waterput. Ben ik daar ooit vandaan gegaan?

Nog tonen mij de plavuizen hun ongeschonden staat: de lichte tred van haar en mij. De aarden kruik, de houtvlonder, het petroleumblik met al zijn plekken roest... wie zou de dingen tegen aanranding kunnen behoeden, tegen een ingreep, als die werkelijk niet is voorzien, lieve Narda?

De standvastigheid der dingen en het onbestendige van de mens - was het niet alsof hier de bordjes waren verhangen? Wat zou een dichter daarvan zeggen?

Ik ging naar huis. Ik voelde dat ik gelukkig was; dat deze dingen, de menselijkheid van deze dingen mij behoefden, en dat, nu dit zo niet wezen kon, ik daar niet triest om mocht zijn.

We omhelsden elkaar. Voor het laatst zoog ik de dingen in mij op.

Ik nam niets mee. Niets dan een beeld: een vrouw, een huis, die snel onzichtbaar werden en gestalte kregen in mij.

'Een tent,' zei Narda, 'een tent werd door de stormwind meegenomen.'

Hoofdstuk VII

[p. 46]

Het Hollandse Huis, waar Hansje Timmer woonde voordat het door de NSB-ers in beslag genomen werd, zal ik nooit vergeten. Hem trouwens ook niet, omdat hij er zo mateloos trots op was, en omdat alles wat er zich in bevond 'net als in Holland' was.

Zijn moeder bij voorbeeld. Een stijf, nors mens dat een Nederlands sprak 'net als in Holland' en dat hier dus geheel misplaatst was. Ze nationaliseerde zelfs de Goenoeng Gdéh, waar ze aan de zuidkant op uitkeken. 'Het is net Holland,' zei ze. 'Zo was het uitzicht op de duinen ook, in Scheveningen, o, dat tere groen.' Ze vergat te vertellen, dat die duinen dan wel vlak voor je voeten lagen. Ik heb in Holland nimmer een mogelijkheid kunnen ontdekken om duinen met vulkanen te vergelijken.

'Net als in Holland' waren ook hun maaltijden. Stel je voor dat je na het eten rijst met krenten kreeg, kapot en zacht gekookt in melk. Dan nog een klont boter erop en een schep suiker... Ik griezelde, toen Hansje me dit verlekkerd vertelde.¹

'Waar is je vader?' vroeg ik.

'Naar de soos.'

'O.'

De soos was een club die beginselvast Indo's weerde. Ik fietste er wel eens langs. Er waren tennisbanen, een spiegelglad pleintje, waarop de meegebrachte kinderen kon-

1. Mr. Edip: 'Maar dat is helemaal niet zo Hollands als jullie in Indië denken of dachten! Het is een puur Turkse lekkernij. Alleen strooien we er dan nog kaneel over heen, in poedervorm. Heel rijkelijk.'

Ik: 'Verdomd, er hoort kaneelpoeder bij. O ja? Is dat iets Turks? Nu, dan is het misschien toch lekker. Ik heb me er nooit aan gewaagd, dus...'

'Nou,' zei hij, aarzelend, 'misschien is het iets Marokkaans. Ik kreeg het eens voorgeschoteld bij Marokkaanse vrienden - in Holland. Er zat ook wat Citroensap in. Verschrikkelijk!'

[p. 47]

den rolschaatsen. Er werd daar uit de hoogte gedaan, en er was een zelfbehagen waar je beroerd van werd. Men deed er nu eens nooit of men in Indië was. Ik ontvlood zijn woning, zijn moeder en hem. Ik begreep toen niet, dat je als Hollanders wel eens onder elkaar wilde zijn. Waarom kwamen ze daarvoor hier?

Op die gedenkwaardige dag, waarvan ik nu vertellen wil, liepen Boeléh, Tjoh en ik langs Hansjes huis het steile pad af naar de kali. Tjoh wees in de verte, achter ons.

'Een gètèk!' riep hij. En werkelijk, er kwam een bamboevlot van zeker twaalf meter lengte aan.

'Een gètèk,' herhaalde Boeléh. 'Schiet op, we gaan naar de brug.'

'Dat halen we niet,' zei ik.

'Jawel. We hebben een voorsprong, vooruit,' zei Tjoh.

Hij bestond net als alle andere Watimena's uit spierbundels en elastiek. In de strijd haalde hij alle vechtechnieken door elkaar. Wat zijn vuisten niet voor elkaar konden krijgen, liet hij over aan knie en hiel en voet en aan zijn witmetalen en wreed gebit. Zijn haar liet hij tot schouderhoogte groeien - van dat stevige, glanzende haar, met een slag erin: een zwarte leeuw. 'Vechten is geen sport,' zei hij. 'Als je weet dat je verliest, moet je niet vechten, en als je vecht, moet je dus winnen.'

Hij vocht altijd, Boeléh soms, ik nooit. Overwonnenen meden hem voortaan, want vergevensgezind was hij niet en vaak koesterden zijn vijanden dan ook gevoelens van wrok tegen hem. Toch lieten ze hem met rust, ook als zij met velen waren en hij alleen: hij had veel te veel broers, die net zo over vechten dachten als hij. Hij zou alleen tijdelijk een verliezer kunnen zijn.

'Vooruit, naar de brug.'

We holden. Het vlot dreef voortgeboemd snel stroomafwaarts, maar we hadden werkelijk

een voorsprong en bereikten de brug nog voor de lading oud roest, voornamelijk petroleumblikken, eronder door voer. Hangend aan de spijlen berekenden we de plaats voor de sprong: niet te ver achter de lading en niet te ver uit het midden. 'Eén sprong,' zei Boeléh. 'Ik tel. Eén, twee, drie: los!' Het was één klap. Water sijpelde tussen de bamboestam-

[p. 48]

men door en overspoelde even onze voeten. Boeléh zwaaide naar de veerman met wat geld in zijn hand. 'Mogen we mee tot de volgende brug?' Maar die lag ver boven ons bereik en er zou geen volgende meer komen. De veerman stuurde immers op een kampong aan, die nederig de wallekant op kroop. 'Kom,' zei Boeléh, 'we gaan de stad in.' We liepen vlug. Er hing hier iets onbestemds, vreemd en dreigend, al kwam dat misschien wel omdat we er geen idee van hadden waar we terecht waren gekomen. Buiten de kampong en haar schaduw brandde de zon. Verlaten lanen. Smeltend asfalt. Een trillende lucht. Onder een machtige waringinboom had een ijsverkoper zijn toevlucht gevonden. Een van zijn klanten wees naar ons, maar loom. Hij wees eigenlijk nauwelijks naar ons. In Batavia wist ik nog maar één zo'n boom, even stoer, even rijk aan koele schaduw als deze. Hij stond op een plein, niet ver van mijn school, maar de verkopers daar werden drukker bezocht dan de ijsverkoper hier. Er was daar meer verkeer. Hier stond een reclamezuil, overdekt met steeds hetzelfde affiche: het oog met de blauwe pupil, het boze oog, waaromheen het randschrift: 'Kijk uit voor het oog van de vijand!' 'Kijken jullie maar uit,' zei een vrouw die langsliep. 'De Jappen pakken alles op wat maar even blank is!' Razzia's - er waren er meer geweest! Je werd eenvoudig op een vrachtauto geladen en naar een kamp gebracht, en dan moest je daar maar aannemelijk zien te maken dat je niet zo blank was als je eruitzag. Nu, voor Tjoh was dat geen probleem, voor Boeléh ook niet: zijn ouders waren op het zwarte af. Maar ik? 'We gaan terug,' zei ik. 'Ik niet hoor,' zei Tjoh, 'ik wil dat wel eens zien.' Boeléh verkeerde in tweestrijd. 'Kom mee,' zei ik. Ik draaide me om en liep de kampong weer in. Alleen. Een paar katjongs stonden op toen ik naderde, maar een slaapwandelaar, een mechaniek in mij bewoog mij. Mijn voeten zochten blind de weg naar mijn ondergang. Ik keek de katjongs aan. Toen hoorde ik ook nog voetstappen achter mij.

[p. 49]

'Ik kom eraan,' zei Boeléh. De katjongs gingen weer zitten.

We moesten langs de kali terug. Ik hing mijn schoenen aan de veters om mijn nek, want er was natuurlijk geen sprake van dat ik op de terugweg droog zou blijven. Het was strompelen en waden en je een gang banen door het wilde gras, dat dor was en scherp en hoog - prachtig genoeg als het ging om letters, om de navolging van Tarzan of d'Artagnan, maar het ging nu even om de werkelijkheid zelf - om leven of dood! Toen de stenen, dat wil zeggen: Europese huizen, in zicht kwamen - hun achtertuinen grensden aan de kali - voelden we ons ineens een stuk beter. 'We gaan daar kijken of we niet gewoon over straat kunnen,' zei Boeléh moedig. Bij de eerste tuin de beste gluurde hij door de schutting. 'Godverdomme,' vloekte hij zachtjes, 'hier wonen Jappen.' Hij sloeg blindelings op de vlucht, in paniek gevolgd door mij, tot we eindelijk onder de

schrammen, builen en blauwe plekken bij het Hollandse Huis belandden. Op het kazerneplein aan de overkant van de rivier wemelde het van de Jappen. Maar wat konden die nog tegen ons beginnen? We waren thuis.

Een paar dagen na de razzia moesten ook Elly en haar moeder hun huis uit. Nauwkeurig wees de Jap die er beslag op had gelegd aan, wat ze niet mee mochten nemen. Ze werden ergens gehuisvest bij mensen die ook uit huis waren gezet. We zagen hoe familie en kennissen hielpen met de verhuizing en met de onttaking van het interieur. Wat niet achtergelaten hoefde te worden, maar ook niet mee kon, werd in bewaring gegeven of cadeau gedaan. Ik kreeg zes tennisrackets. Carla was te midden van al het treurige gedoe ijskoud. Innerlijk laaide ze. Ze zag met één oogopslag wie hier uit sympathie rondliep en wie uit hebzucht. Iemand liep op een vaas af, van Chinees porselein. Ze legde er haar hand op en gaf hem later aan een in tranen verzonken meisje mee. Ook Hansje Timmer moest uit zijn huis. Hij gaf me nog een grammfoonplaat cadeau, 'lek houw van Holland', door

[p. 50]

een ongelooflijke slijmjurk gezongen, en beslist geen plaat waar Jappen dol op zouden zijn. Toch was het die goedgeefsheid niet waardoor ik plotseling vriendschap voor hem voelde. Op straat liet ik het ding in stukken vallen, maar er waren Hollanders en Hollanders, begreep ik. Diezelfde dag nog trok de ware vijand in zijn woning. Blond waren ze en blank, met de blauwe ogen van het affiche - de NSB-ers. In alle andere huizen kwamen Jappen. Jappen namen de plaats van de totoks in: zij waren de nieuwe heren.

Op straat kon je zien, hoe gevangenen, de een nog blonder dan de andere, bezig waren een wijk van de rest van de stad met gedèk en prikkeldraad af te scheiden; en er verschenen daar uitkijkposten op stellages van bamboe.

Op Carla's verjaardag kwam mijn vader van kantoor, begeleid door twee Japanse militairen. Hij moest mee naar Adek, een mannenkamp, de vroegere verzamelplaats van koelies die zich hadden laten ronselen voor landarbeid in Deli. Zijn sabeldieren keken toe wat hij behalve aan kleren mee dacht te nemen naar het kamp. Ria en ik droegen een paar dingen aan: pakken inheemse tabak, wat pas gekochte boeken, aspirine, een potje tijgerbalsem. Mijn moeder wist alles ruimtebesparend in te pakken, met tranen in de ogen, maar zonder gejammer. Ze kon zeer trots zijn als dat moest. Toen ze een familiefoto uit een lijstje haalde, woof een van de cipiers, de grootste, afwerend met de hand. Carla keek haar aan. Ik zag hoe haar violette ogen zich vernauwden toen ze de foto uit mijn moeders handen nam en die tussen de bladen van een boek stak. Ze keek hem aan, niet eens vragend - hij zwichtte, met toegevend gebaar. Ze legde het boek in de tas en trok die aan de touwtjes dicht.

In de Derde Straat tegenover ons huis woonden Bea, Diana, Pierre en Edward. Edward was nog steeds druk in de weer met die radio's van hem. Toen mijn vader met zijn bewakers in een vrachtauto stapte, draaide hij, Edward, overluid de laatste plaat die hij vóór de bezetting had gekocht, Cole Porters *My heart belongs to Daddy*. De tekst sloeg natuurlijk nergens op, maar het ging ook om het sentiment van het ogenblik.

[p. 51]

Hij was een hartelijke jongen, die zich alleen met ons inliet als hij bewonderd wilde worden - om zijn kracht, zijn gedoe met radio's, zijn schuine moppen en zijn stoere taal wanneer hij zich, via zijn soldeerbout, ongeveer elektrokuteerde op een van zijn ontvangers. Hij voelde zich ver boven ons verheven en kon het zich permitteren af en toe naar ons af te dalen, zoals een goeroe doet, die zich eens in het jaar aan zijn blij in de

handen klappende discipelen vertoont.

Het liedje van Cole Porter behoorde onmiddellijk tot mijn favoriete muziek. Bea kon precies die stem nadoen en misschien komt het daardoor, dat ik er nooit naar gevraagd heb wie de zangeres op dat plaatje kon zijn. Toen ik het in '60 in *Let's make love* door Marilyn Monroe hoorde zingen, dacht ik de stem van Bea te horen - dat hese.

Bea behoorde ook tot mijn favorieten. Eens boog ze zich, gezeten op het lage tuinmuurtje voor haar huis, voorover om haar rolschaatsen vast te maken. Boeléh, die nog steeds verliefd op haar was, stootte mij aan, en spoorde me met zijn ogen aan in haar bloesje te kijken. Ze droeg geen bh, Bea. Ze had van die kegelvormige, al heel ontwikkelde tieten, en ze bleef maar hannesen met die schaatsen van haar. Toen ze overeind kwam, stond de zon stil. Wij gloeiden. Wat was 't? Welke hunkering? Wij waren behalve verrukt, ook bedroefd. We zwegen, Boeléh en ik, en keken naar elkaar als ingewijden.

Hoofdstuk VIII

[p. 52]

Tussen de missigit en het Hollandse Huis lagen de Indische woningen achter hun voortuinen, in de schaduw verscholen. Tussen die twee polen knetterde het als een lekkende elektrische ontlading. En dat kwam niet alleen door de keiharde jazzmuziek die Edward ons horen liet: dit was eenvoudig een muzikale straat, vol piano- en vioolklanken en zang, van Mozart tot Chopin, van Schubert tot Strauss & Co. Was het de muziek die ons, en ik bedoel eigenlijk: mij, aan de straat verbond?

Maar waar zou je in 's hemelsnaam heen moeten, nu Elly, Borstel, Erik, Hansje en Robbie Bron verdwenen waren? Nu de Jappen je opwachtten, en kampongs waar men je niet kende ronduit onvriendelijk konden zijn? Zeker, de missigit betreurde haar slordigheid en dat witte roversnest, daar in de hoogte, hief zijn dreigende vinger. Maar ook wij hadden een ziel, en die drukte haar stempel evenzeer op deze straat, die steeds minder verkeersader werd en steeds meer leefruimte. De straat nodigde ons uit. De straat was ons lot, ons theater, onze wondertuin en soms - al te zelden - onze peepshow.

Ik ontmoette er Lie Kim Kong, een bescheiden jochie, klein, gespierd, maar met een vriendelijke oogopslag. Het moest moeite kosten, dacht ik, om zulke zware oogleden open te houden, een hele dag lang, en dit dan zo vriendelijk te doen. Zeg bij voorbeeld 267810 + 3167 + 76291 tegen hem. Dan knipperde hij even met die ogen, bewoog zijn lippen mee met het getal dat je zei, en dan gaf hij het antwoord: 347268. Het klopte altijd. Wat niet altijd klopte was, dat je zelf de getallen vergeten was die je hem had opgegeven. Muzikaal was deze knaap niet, geloof ik. Misschien maakten ze thuis Chinese muziek. Hun vuurwerk zouden ze wel tot de dag van de bevrijding moeten laten liggen. Maar hij schaakte. En goed ook. Hij stelde me voor aan meneer Mohr, een Duitser van het goede soort, die in '34 Duitsland ontvluchtte en nog heel wat meenam

[p. 53]

uit het land der ontaarden: Max Beckmann, Heinrich Zille, Paula Modersohn, Schmitt-Rottluff, maar ook Derain, Jan Sluyters... Hij was nu eens níet gearresteerd, omdat een aanvraag tot naturalisatie nog liep en invloedrijke ambtenaren tot zijn vriendenkring behoorden. Zei hij. Hij schaakte ook, deze vrijgezel, soms speelden we hele toernooien. Meneer Mohr bewoog zich altijd heel voorzichtig, hij moest wel met die buik.

Toen ik hem eens mijn boek *Il nudo nel disegno europeo* toonde, bekeek hij dat met aandacht. Hij krabde zich op de kale kop, keek over zijn brilleglazen mijn richting uit en kneep zijn lippen samen. Toen vroeg hij: 'Interesseer jij je hiervoor?'

'O ja,' zei ik. 'Zo zou ik ook wel willen tekenen.'

'Goed, dan zal ik je dat leren,' zei hij. En hij stond op en pakte een map en toonde me een paar etsen en tekeningen. 'Bosboom... Junghuhn... Spies...,' zei hij, even achteloos als trots.

Hij haalde boeken uit zijn kast en liet me zien wat Rembrandt gemaakt had, en Vermeer, plaatjes die ik wel kende uit andere boeken. Maar hij versloeg me, toen hij met een paar impressionisten kwam: Manet, Monet. Ik was verpletterd. Niet in het minst door de dingen die hij over hun werk vertelde, en over het licht daarin. En dat het afgelopen was met goden en godinnen, helden, heiligen met flauw vallende ogen, boeren en hun verhaaltjes. O, niet dat er opeens ruimte kwam voor gewone mensen, hoewel - maar er was ruimte gekomen voor het schilderen zelf. Voor de muziek, de poëzie ervan.

Toen ik de volgende dag kwam, stond er een gipsen tors van een vrouw voor me klaar. Die moest ik natekenen. Hij had er een schijnwerper op gezet, zodat het spierwitte beeld aan de niet belichte kant een uiterst genuanceerd schaduwspel liet zien. Op van dat grauwe oorlogspapier en met een pijp houtskool van de kokki ging ik aan de slag. En het

werd natuurlijk niets.

'Je schuift een paar zenuwachtige lijntjes aan en tegen elkaar. Schetsen noem je dat, maar het is onwetendheid. Een lijn is driftig weet je, of ontspannen of zwoel. Zoekend of doortastend, maar nooit karakterloos. Dit zijn ka-

[p. 54]

rakterloze lijntjes. Er zit geen aarzeling achter, maar ook geen weten. Dan is het dus niks: lijntjes van iemand die geen idee heeft wat hij doet. Zie je trouwens lijntjes? Ik niet. Ik zie licht. En schaduw, geen lijntjes.'

Of: 'Je verliest je in details, lieve jongen. Je moet de hoofdzaak eerst klaar voor ogen en vooral op papier hebben. De verfijningen, die schaduwen en schaduw-tjes komen heus later wel.'

Of: 'Heb je nou wel in de gaten hoe hard dat hout is, hoe zacht die stof? Je oog is een tastorgaan, zoals je nu wel weet, maar je handen zijn dat ook. Voel nou eens hoe hoekig dit is, hoe glad geslepen dat staal. Hoe kun je de hardnekkigheid der dingen kennen als je er niet op afgaat?'

Of: 'Je moet werken. Je moet je inspannen. De muzen vergen het uiterste. Dat moet je willen geven.'

Het liefst werkte ik *naar aanleiding van* een stilleven. 'Vervorm de dingen maar,' zei hij. 'Dik hun karakter aan, of doe het juist geweld aan.'

Hij bracht een zeldzame ontmoeting van vruchten, bloemen, kratten, kippegaas en jutezakken tot stand in zijn stillevens.

'Weet je, anatomie, perspectief - die bestaan alleen in de verhitte geest van de westerling en nergens anders. Nergens! Zie jij anatomie in deze wajangpop? Toch is hij door een rasartiest gemaakt.' Hij toonde me de pop en bezong die.

Ik dacht lang na over zijn woorden. Geen anatomie, geen perspectief. Het lokte mij aan, het lag in mijn aard, maar ik wou dat andere - Indo, die ik was!

Thuis kopieerde ik ijverig uit het Italiaanse boek, en uit mijn hoofd tekende ik de openvallende bloesjes van Bea. Ik dacht altijd met heimwee aan die bloesjes, en met heimwee zette ik hun vulling op papier.

En hoe zou het dan komen, dat ik in die tijd op een morgen vroeg wakker schrok, voor zonsopgang nog, doordat ik lag te stuiptrekken in bed? Ik was verlamd, ik dacht dat ik doodging, het was angstaanjagend, het was zielsverrukkend, bloed stroomde uit mij en vuur en pijn, het bruiste in mijn hoofd, en licht zag ik, paars en geel, en tranen verhelderden hun kleur. Schoksgewijs spoot een jongensdroom zich onder ademnood en verstijving naar buiten.

[p. 55]

Ik lag voor mirakel en meisjes zag ik, in hun blote kont, pronkend met hun tietten. Ik snikte. Ik zweette, ik moest ziek zijn, dood- en doodziek. Mijn harteklop. Ik bleef liggen, ja, ik lag! Maar ik zweefde, nee, ik vloog. Niemand zou ik dit ooit kunnen vertellen, wie zou ik dit aan mogen doen? Sterven, dacht ik. En: Maar wat een rillingen van hemelse zaligheid!

Eindelijk stond ik op. Ik keek in mijn onderbroek, waar zich een soort slijm had opgehoopt: in draden hing het aan mijn buik.

Mijn God, dacht ik. Wat gebeurt er toch met mij? Wat is dit allerakeligst smerig en ziek... Die middag zocht ik Carla in de rusttijd op.

'Kom je weer eens kijken?' vroeg ze. 'Ik dacht dat je me compleet vergeten zou.'

'Ik dacht aan jou. Ik ben ziek.'

'Wat heb je dan?'

Ze nam mijn hand: 'Wat is er?' - vleiend, bezorgd.

'O, Carla,' zei ik op de toon die zij altijd legde in 'O, Leo', een beetje smekend, een beetje grappig toch ook. 'Ik ben zo ziek, dat ik het niet durf te zeggen.'

Maar ik zei het, natuurlijk zei ik het haar. En terwijl ik haar al mijn angsten en extases uit de doeken deed, zag ik hoe ze vertederd een glimlach in toom wist te houden.

'Je weet niks, hè? Je weet met al je schuttingwoorden nergens van!' zei ze.

'En wat ben je laat, je bent al bijna veertien.'

'Wat moet ik weten?' vroeg ik, 'en waarvan?'

'Weet je dan niet,' begon ze, en ze legde me uitvoerig uit wat mij was overkomen die morgen, en dat ik allerm minst ziek was, en hoe dat met meisjes zat vertelde ze, en wat er gebeuren kon, of niet, en hoe dat in zijn werk ging, met mannen en vrouwen, en over kindertjes krijgen, en dat ik dat bij hondjes toch ook zo vaak had gezien, en van menstruatie en bloed vertelde ze, en van zaad en eitjes, en smerig was het niet, nee, natuur, instinct, en dat ik groot geworden was vandaag - hoe zou dat ooit smerig kunnen zijn?

Opeens stond ze op, en ik zag hoe ook zij in de maanden dat ik haar verwaarloosd had, gegroeid was, groter geworden. Ze opende de kist van haar vader en haalde er een boekje foto's uit.

[p. 56]

'Die vond ik tussen de paperassen van mijn vader,' zei ze. 'Ze komen uit Port Said, en ze waren vast en zeker niet voor mij bestemd. Maar dit is wat er gebeuren kan.'

Ik bekeek de foto's. En terwijl ik zag wat er gebeuren kon in alle denkbare standen, waarbij het gebeuren met tong en mond uitvoerig werd belicht, gebeurde het dat Carla als betoverd naar mijn broek keek, waarin een kracht schuilging die ik niet bedwingen kon, toen hij begon te werken.

Hoofdstuk IX

[p. 57]

Niet alleen vaders, ook hun zoons en broers kwamen achter het prikkeldraad terecht. Hun vrouwen en kinderen bleven achter, tenzij ook die zich onderscheidden door gebrek aan Indonesisch bloed. Dan kwamen ze in het beschermingskamp Tjideng. Wij kenden via Moeljono een Indonesiër die op 's Lands Archief werkte. Mijn moeder gaf hem wat geld en kreeg van hem een kwartierstaat voor mij los, waarin zoveel plaats door Duitsers en Aziaten werd ingenomen, dat er voor Hollanders nauwelijks plaats meer overbleef. Dit ding, een knap staaltje van geschiedvervalsing, voorzien van al het officieels, moest mij uit het kamp zien te houden. Ik was werkelijk een van de weinige bleekgezichten die nog buiten het kamp te vinden waren. Maar dat betekende dat de straat mijn harem werd, mijn geestelijke harem. Carla, Bea, Diana - maar heb ik al die tijd dan van Julie en haar tweelingzusjes gezwegen? Cisca en Ilse van twaalf en hun grote zus van zestien: wie waren er muzikaler dan deze drie uit het Dreimäderlhaus? Tussen Cisca en Ilse zag ik geen verschil, ik noemde ze nooit bij de naam. Het waren pianistes in de dop, dat kon je zo zien aan die rechte rug, die lange soepele vingers die nooit struikelden. Urenlang duurden hun vingeroefeningen. En dan speelden ze iets en zongen er soms iets bij, voor de aardigheid, met zo'n meisjesstem. Ze speelden ook wel eens echt, met de kleine Joyce, die ze dan meenamen naar de schommel in hun tuin. Julie sprak over haar zusjes als over de kleintjes, o, met alle welwillendheid. Zij was een sopraan, lichtzinnig en van een zindelijke sensualiteit, die me sterk aantrok. Ook zij speelde wel eens mee, met óns dan - kastie, tennis, tikkertje. Eens moest ik haar bij een spel, rovertje, waarbij ik de politieman was en zij de boef, driemaal op de rug tikken om haar in het gevang te krijgen. Die rug was essentieel. Kwam je daar tikken te kort, of werd bij het tikken de rug niet geraakt, dan

[p. 58]

gaf dat de boef het recht te vluchten. Ze probeerde los te komen toen ik haar vastgreep. Door mij haar welgevormde boezem toe te keren, wilde ze verhinderen dat ik haar volgens de voorschriften gevangen nam. Je zult me op mijn eerlijke gezicht moeten geloven, Narda, als ik zeg dat ik toen nog volkomen onschuldig was; dat Carla me nog niets had onthuld van het seksuele leven van de mens en van de zeden die opgeld doen in Port Said en elders. 't Gebeurde allemaal nog vóór die dag dat ik groot geworden was - in de tijd dat mijn vader werd opgepakt. Maar ach, moest ik me dit meisje, deze prachtige prooi, dan ook laten ontglippen? Nooit, dacht ik en ik kietelde haar om haar te dwingen zich om te keren. En toen, terwijl mijn handen nog zochten naar haar ribben, gaf ze zich opeens en lachend gewonnen. 'Ben je mal geworden, om me dáár te kietelen?' zei ze. 'Heb ik je pijn gedaan?' vroeg ik, terwijl ik haar drie verplichte tikken gaf. 'Pijn?' vroeg ze verbaasd. 'Nee, geen pijn. Maar zulke dingen doet een kleine jongen niet bij een meisje.' 'Jij kan wel hollen, hè?' Ze begreep me onmiddellijk. 'Natuurlijk. En touwtje springen. Jij bent echt een gekke jongen, geloof ik. En je bent ook veel te nieuwsgierig.' Die avond, na de avondklok in de achtertuin gezeten, heb ik hierover heel lang nagedacht. Als het geen pijn deed, wat was er dan tegen kietelen en tegen kleine jongens? Uit haar huis klonk muziek, *voi che sapete* zong zij, een melodie vol van verlangen naar een onbereikbare intimiteit. Ik verstond niet wat ze zong, maar ik verstond de klacht - de klacht van een aardige jongen als meisje gekleed -, mijn klacht.

Ze droeg oorringen, altijd, net als tante Anna. Oorringen. Ze fascineerden mij. Een gaatje in je oor, iets glinsterends daarin - waarom? Hoorde je dan beter? Zelf kon je ze alleen in een spiegel zien, wat had je er dan aan? Je werd er mooier door *voor een ander*. Maar die kaatste dat terug, 'en dan werd je ook mooier voor jezelf', zei ze. Wat wist ik van imponeergedrag? Een armband. 'Goud,' zei ze. En een ring, ook van goud, met een amethyst erin. Ze hield van pracht en praal, van concerten en ballet, een wereld

[p. 59]

die niet meer bestond. Rennen kon ze. Dat ze zelf eens aan ballet gedaan had, kon je zien aan haar bekoorlijke en onbekommerde loop. Of was dat een kwestie van ras? Zij was met haar zwarte, toch zo heldere en een beetje getrokken ogen een echt kind van Batavia. Kijk naar die rode mond, zuigend aan een sigaret. Haar prachtig bruine huid, die hoge jukbeenderen, dat zwarte, blauw glanzende, lang vallende haar - waar kwam het vandaan? Ze was even Chinees als Javaans, even Iers als Zeeuws, een samenraapsel van alle volken en net zo verdorven en onschuldig als zij. Je zou ook kunnen zeggen dat ze van een nieuw ras afstamde. Het ras der underdogs, het ras, waaruit volgens een filosofie die Nietzsche en Hegel nog moeten verzinnen, de Uebermensch geboren moet worden.

Natuurlijk overdacht ik haar wezen in die dagen niet met de helderheid die deze termen suggereren. Maar ik had toch enig idee van de aantrekkingskracht die Julie op me uitoefende - vaag en grillig nog in zijn streven naar het kristallisatiepunt; een streven dat in zijn groei evenzeer belemmerd werd als begunstigd door het ongrijpbare van haar muziek, haar stem, haar gebaren en het aardige van haar gebabbel met mij. Toen Carla dit ongewisse, half-bewuste vermoeden van mij in het licht van de volwassenheid plaatste, was die plotseling verworven kennis het jongensachtig-romantische niet meer, dat het was. Ik werd niet verliefd, maar ik *besloot verliefd te worden* op Julie. Zo werkt het positivisme.

Van de straat af kon ik in haar kamer kijken, die open stond. Ik sprong over het lage muurtje aan de straat de tuin in en ging eens kijken. Ze was er niet. Op een tafeltje stond een tabaksblik, *Dunlop & Co*, van voor de oorlog nog. Er zat natuurlijk inheemse tabak in. Ik rolde met veel gepruts een sigaret en stak die op. Zonder inhaleren blies ik de rook weer uit. Hoe kon iemand dat plezierig vinden? Ik mikte de sigaret in de tuin, klaar om maar weer te verdwijnen, toen ze opeens door de achterdeur in haar kamer kwam. Haar plotselinge aanwezigheid verraste mij al evenzeer, als de mijne haar. Maar haar hele kamer scheen opeens op te lichten door deze schoonheid in haar witte kimono van zij.

'Ha, Leo,' zei ze, 'wat een verrassing.'

[p. 60]

In haar glanzende kleed bewoog zich het soepele lichaam van de danseres die ze was. Haar ceintuur knelde haar in, die heupen daar beneden. Die borsten daarboven, prachtborsten. Toen ze ging zitten en haar benen over elkaar sloeg, viel de kimono open: haar benen, hoe slank.

'Ik wil je iets zeggen,' begon ik.

'Zeg het maar.'

'Ik vind je mooi.'

Ze glimlachte. Het was heel prettig zo iets te horen, merkte ik wel.

'En ik ben groter dan je denkt.'

'Werkelijk?'

Ze rolde zich een sigaret en ik gaf haar een vuurtje. Ik keek naar haar boezem, haar benen. Wat moest ik verder nog zeggen, wat doen? Welke wereld is bestand tegen de onvoorziene werkelijkheid? Misschien was mijn bewustheid toch opgebouwd uit stoffen

waar dromen van worden gemaakt.

Toen zei ik het opeens - in de termen van Carla. Brutaal, maar vleierend toch ook, en serieus bedoeld.

'Zullen we naaien, lieve Julie?'

Ach, gezegend is de vrouw dat ze nooit initiatief hoeft te tonen. Daar zit ze naast je op de bank, of je staat achter haar, terwijl ze zich, in negligé nog, de haren kamt voor de spiegel - 'een en al verleiding', zoals in toch ook wel dure romannetjes te lezen staat. Maar ben jij het niet, die woorden geven moet aan je droom, die misschien ook die van haar is, en die wild is en onstuimig en niet te begrijpen van de romantiek?

Je zoekt naar woorden, je proeft ze voor op de tong, en je weet het al: dat wordt gestamel - en opeens zingen de woorden zich van je spraakorgaan los om betekenis te krijgen voor je hartstocht: zullen we naaien, lieve Julie? Ze was verbijsterd, geloof ik. Maar ze werd niet boos, ze vroeg niet kwaad wie ik dacht voor me te hebben, ze vroeg niet smalend naar mijn leeftijd, ze barstte niet in honend geschater uit. Integendeel. Ze gaf me een paar leerzame voorbeelden.

Ze stond op en trok de ceintuur van haar kimono los. Ze hief haar armen op en begon een buikdans, een sigaret tussen de lippen, waar rook uit kringelde, loom en statig, een

[p. 61]

kopie van haar bewegingen in al hun gratie. Toen hield ze haar kimono open en toonde mij haar betoverende lijf, in een bh en slipje gekleed - dansend.

'Je bent echt een gekke jongen,' zei ze toen ze weer Zat. 'Kom, geef me eens een zoen, dan hebben we dat ook gehad.' Nuchter, didactisch.

Ik kuste haar zoals een kind dat doet, op de wang, lang en met grote vasthoudendheid. 'Je lijkt wel een drukpers,' zei ze, en toen kuste ze mij, op de mond, met zoetsmakende tong.

'We moeten je nog veel leren,' zei ze, fluisterend opeens.

Ik dacht aan Port Said. Ik wist alles al. Ik zoog haar speeksel op, dat naar honing smaakte, en speelde met haar borsten, haar tepels. Maar toen maakte ze zich toch los van mij en stuurde me weg: 'Ik ben geen tube tandpasta. En jij bent niet echt al groot,' zei ze.

Naar huis gaan wilde ik niet. Ik zou er droefgeestig worden of tot besluiten komen, die ik dan weer betreuren moest.

Op straat trof ik Lie Kim Kong, mijn Chinese vriend. Hij dreef af en toe handel, in dit, in dat. Ook mijn moeder kwam aan geld door dingen voor anderen te verkopen, als tussenpersoon. Ze kende veel mensen, voor wie ze ook haar lekkernijen kookte, en voor wie ze veel brei- en haak- en borduurwerk deed. Zo verdiende ze iets. Niet veel, want de gotong-rojong-code schreef voor dat je elkaar geen poot uitdraaide. Soms verkocht ze iets uit haar eigen bezit. Dan kwamen er opkopers naar haar porselein kijken.

Ik was erg gesteld op een in hoofdzaak zachtgrijs mokkastelletje, dat op het dienblad, het kannetje en de suikerpot het zachtmoedig kijkende en reeds kalende portret van keizer Napoleon vertoonde. Hetzelfde portret vond je terug op de bodem van de nogal ondiepe kopjes, die op een voetje stonden - vierkant en taps toelopend naar boven. De randversiering was in het diepste kobaltblauw en het teerste goud uitgevoerd. 'Sèvres,' zei mijn moeder, en ze wees op de signatuur. Ik hoopte dat niemand het hebben wou.

Lie had twee tennisrackets te koop. Ik had er zes. Ik be-

[p. 62]

sloot met hem mee te fietsen naar de Chinese wijk, en wilde alle rackets meenemen.

'Niet doen,' zei hij.

'Waarom niet?'

'Daarom niet. De wereld van het geld is een wereld van emoties. Van bedrog, van mazzel

en pech, goud, sensatie, eer, moord en droom. Een mengeling van goklust en gezond verstand. Schijnheilig, eerezuchtig, smerig, gemeen - maar mooi, zo mooi. Alleen als je geld hebt, weet je wat dat is: gevoel. Je leeft, je stijgt, je valt. Geld zweept op en als het geluk met je is, valt er te lachen, dan ben je gul, dan krijg je vrienden. En als het voorbij is, is alles voorbij - tot het weer komt. Je leeft van top tot top. Zelfs in de afgrond denk je aan toppen, *de* top. Misdaad, chantage, moord - niets is te klein of te groot voor het ware leven. Er is veel te doen in de wereld, Leo.'

Er is veel te doen?

Wij verarmden. Op schoenen liep ook ik allang niet meer. Mijn voeten vereeldden op het hete asfalt. Na het opstaan hing ik vodden om mijn lijf. En niet dat wij het echt nodig hadden, maar soms verzamelde ik langs de berm de wilde spinazie die er groeide. Op een drassig plekje langs de rivier speurde ik naar kang-koeng, een groente die lekker is bij een scherpe pindasaus. Daar groeide ook suikerriet, waar ik wel eens een stengel van kapte: het sap ervan liep je uit de mond.

'Weetje,' zei ik tegen Narda, 'je ziet wel eens van die kindertjes uit de derde wereld op de tv. Dertien, veertien jaar oud, blootsvoets, vervuild en in lompen. Soms met een geweer, helaas. Gehard en handig. Ik kan zulke beelden niet zonder herkenning zien. En niet zonder hoop.'

Hij taxeerde mijn rackets, Lie. Hij had wel gelijk. Het geld lag op straat. Ik was al een kleine boekhandelaar. Maar ik kweekte ook kemphanen op, en vergrootte in weddenschappen op mijn kampioen mijn verdiensten. Nu ging ik in de sportartikelenbranche!

'Neem er twee mee,' zei hij, met een hoofdknik naar de rackets. 'Drie maal twee is meer dan één keer zes.'

Ik begreep hem meteen: rackets zijn geen boeken. We fietsten weg. Op de pasar gingen we uit elkaar: twee maal twee is meer dan één keer vier. De hitte, de drukte en de

[p. 63]

geuren stelden me gerust. Ik raakte mijn gedachten kwijt en even bestonden er geen Julie en geen Lie. Het enige waar ik aan dacht, was geld, een wereld van centen.

Hij had de prijs scherp getaxeerd, mijn Chinese vriend. Ik overvroeg de opkopers en de laatste gaf me de prijs die ik er volgens Lie voor hebben wou. Toen sloeg de ontredde toe.

Julie, dacht ik.

Ik liep naar een boekenstalletje en stortte me op een serie *De duizendeneen nacht*, in prachtband en goud op snee en onbetaalbaar, zelfs voor een handelaar als ik.

Ik zag voor het eerst tekeningen van Aubrey Beardsley bij een verhaal in de Engelse taal en prentjes van Félicien Rops bij gedichten in het Frans, en alles van een zeldzame bekoring en uit een goddeloos, toch mooi gemoed.

Ik bleef zo lang hangen, dat ik op de fiets tegen de avondklok in moest rijden.

'Juliajuliajulia,' zong ik met inwendige stem. En op dat ritme won ik de race.

Hoofdstuk X

[p. 64]

En als op iedere andere woensdag kwamen ook deze keer weer van heinde en ver de vrouwen naar het Adek-gebouw, (waar het leidinggevend en -krijgend personeel in bedrijf en bestuur van Nederlands-Indië op een hoop was geveegd, om bevend te buigen voor een wrede Jap, en om te dromen van een schoon verleden en een nog schonere toekomst, want wie dacht daar vandaag de dag nog aan de dag van vandaag? Buiten stroomden de vrouwen toe, met een pakje voor een geliefde, een man, vriend, vader, broer, opa, oom... En had het niet iets feestelijks, iedere week? Je hoorde er de roep van de verkopers van ijs en allerlei lekkers, de kreet van een fietstaxibestuurder. Maar ook kwam soms de smekende stem van een bedelaar je eraan herinneren, dat Batavia altijd een stad van vodden en zweren was geweest. Dat was al zo in gezegender tijden dan deze. Een man die in Mekka was geweest, riep Allah's naam en prees die van de profeet: er ging een dief aan de haal. Jengelende kinderen stonden bij vrolijke kinderen en strenge moeders hielden ze in toom, want aan het begin van die onafzienbare rij stonden strenge cipiers. Klootzakken.

Boeléh en ik, altijd behulpzaam, bewaakten in een geïmproviseerde fietsenstalling op het trottoir de fietsen van die vrouwen voor 2½ cent per stuk, want zegt de logica van het dagelijks leven niet dat wie pech heeft ook nog betalen zal aan wie mazzelt? Wij verdienden er dik mee en met gereedschap van onze verdwenen vaders herstelden we aan die fietsen wat er kapot was. Met elastiekjes die we in benzine oplosten, maakten we bandenplak, en verkochten ook die, in nog goed afsluitbare verblikjes, ach vaak kregen we meer dan we vroegen, zoals dat immers zo dikwijls gebeurt in een wereld die de machinerie van het dagelijks leven heeft stilgezet, ten einde die van het dagelijkse doden draaiend te houden. Vriendelijkheid wordt goed beloond, en ik was vriendelijk tegen iedereen.

[p. 65]

Die kunst keek ik van mijn moeder af, die niet het type was om bij de pakken neer te zitten. Haar omgang met tante Anna was een zegen voor ons. Ze waren - hoe zal ik zeggen? - zo monter bij alle neerslachtigheid in de wereld. O, natuurlijk was ze treurig toen mijn vader werd opgepakt, maar dat ze hem af en toe iets brengen kon, ook al kreeg ze hem dan niet te zien, versterkte haar innerlijke kracht. Hoe anders dan vroeger werd haar leven nu, nu ze voor ons en voor zichzelf vechten moest, zonder man en zonder kokki, djongos of kebon. Op de fiets trok ze de stad in, smoesde hier en daar wat en kocht spulletjes op, waarvan ze wist dat ze die verderop weer kwijt kon, met een beetje winst. Ze zorgde voor ons met veel verspilling van kracht. Ze had weinig tijd meer voor ons, o, nooit waren we vrijer dan tijdens de bezetting, maar toch kon je aan hoe ze was, zien hoe ze had willen zijn: rijk aan aandacht en liefde voor haar omgeving. Toen mijn vader tegen het eind van de oorlog naar een ander kamp werd overgebracht, reisde ze hem na. Al had ze er niets aan, ze wilde toch zo dicht mogelijk bij hem in de buurt zijn.

Ook mijn moeder stond op die dag in de rij, in gezelschap van tante Anna. Je wist eigenlijk nooit van tevoren wat er in zo'n pakje zitten mocht. Tabak natuurlijk. Maar een boekje? Snoep, zelf gemaakt, want er was immers niks anders. Een zakje zout, een zakje peper, een potje sambal en verse lomboks, groene, rode. Ondergoed, zakdoeken. Bij de ingang van een kantoortje onderzocht een hellehond de inhoud op contrabande, en dan moest je maar hopen dat alles goed en compleet terechtkwam.

Op deze dag ontwaarde zij Bahar tussen de bewakers. Ze liet met opzet iets vallen uit het pakket, zodat hij het haar aan kon reiken. Ze fluisterde hem ons nieuwe adres in het oor, en nog diezelfde avond kwam hij zijn opwachting bij ons maken.

Of hij niet iets voor mijn vader binnen kon smokkelen, vroeg ze. Geld, tabak, een briefje: zou hij onze postbode willen zijn? Ze bood hem er geld voor aan, geld - en dat wilde hij wel graag hebben, want hoe gevaarlijk was het, wat zij van hem vroeg. En daar vertelde hij hoe de Jap op een dag, buiten zichzelf van woede over iets belangrijks

[p. 66]

dat onbenullig was, de gevangenen in rijen tegenover elkaar had geplaatst met de boodschap dat ze om het hardst op elkaar in moesten slaan, beurt om beurt, en op een teken van hem. 'Het gebouw daverde ervan, voorbijgangers op straat wisten niet wat ze hoorden.' En dat er een jongen was, hoe oud zou hij zijn? - achttien, negentien - een gorilla van een jongen, die geweigerd had met de zieke zeventiger tegenover hem op de vuist te gaan - hoe die hem ook smeekte, toch vooral gehoor te geven aan het verzoek van de Jap.

'Ik zal het je wel voordoen,' zei de Jap. En met één mep sloeg hij de oude man voor mirakel. 'Nu jij,' riep hij en pakte een bamboestok die in de lengte middendoor spleet bij de eerste klap. 'En denkt u niet, mevrouw, dat ze tegenover Indonesiërs die de belanda een warm hart toedragen, zachtzinniger zijn.'

Glimlachend noemde hij de hoogte van het judasgeld: hij was anders dan vroeger - nerveus, opgewonden, bang?

'Zag je die haat in zijn ogen?' vroeg Carla, toen hij weg was met een pakje tabak, een envelop met geld en een briefje.

Mijn moeder woof met grote luchthartigheid die zorgen weg, en overtuigde mij. Maar de volgende dag werd ze door een soldaat opgehaald: ze moest mee naar de gevangenis. De commandant van wie Bahar verteld had, toonde haar haar brief. Alle innerlijke kracht stroomde uit haar weg. Ze stortte in, en aan haar huilbui kwam geen einde toen Bahar in het kantoortje werd gebracht met blauw geslagen oog en opgezwollen kaak. Ze keek hem beangst aan en vroeg in het Maleis om vergiffenis - 'ampoem, ampoem!' - maar hij keek uitdrukkingloos voor zich en vertoonde geen spoor van emotie.

Zo vertelde zij het verhaal van dat ze alleen was - met die Jap alleen.

Ampoem: vergiffenis! Heb medelij! Genade!

Ik ben een jongetje van zeven, in Fort de Cock was dat, midden op de gloeiendhete dag. Ik loop op een pad, ik ben op zoek naar aardbeien en ik ben alleen, o, anders dan mijn moeder alleen was met die Jap alleen. Ik ben omringd

[p. 67]

door heuvels. De dag is een blauwe lucht en heel in de verte zie ik de broze vormen van een Minangkabaus huis. En er klinkt, waarvandaan? een vrouwenstem. 'Ampoem!' - een stem die de laatste lettergreep lang aanhoudt, een zuivere, prachtige alt, een stem zonder aarzeling of barst: een luide stem. 'Ampoem!' - een lange rust - 'Ampoem!' Tien, twintig, honderd maal *gezongen*.

Zeven was ik en alleen, en stil om zoveel wanhoop.

'U bent een domme vrouw,' zei de kampcommandant. 'U kunt elke week een pakje af komen geven voor uw man, en u probeert ons te belazeren met iemand die voor geen cent te vertrouwen is: Bahar kwam onmiddellijk met uw gaven bij mij.'

'Heeft u - is mijn man ook geslagen?' vroeg ze angstig.

'Uw man kende die jongen toch ook?' vroeg hij terug. 'Maar hij begrijpt beter dan u wat er aan de hand is in de wereld.'

Ze keek hem aan, schreiend en bang. Was er niet eerder een vrouw betrappt op het smokkelen van een briefje in haar pakje op zo'n woensdagmorgen? En deze zelfde man had haar vol water gepompt en dat weer uit haar weggewerkt, dansend met zijn laarzen op haar buik, zodat ze daar liggen bleef in alle vuiligheid.

'Kom,' zei hij, 'ga nou maar weg, en haal het niet nog eens in je hoofd.'
Ze kreeg niets terug: de brief niet, de tabak niet, het geld niet.
'Hoe hoog was het smeergeld?' vroeg hij nog.
Ze noemde het bedrag en hij knikte dat hij ook dat houden zou.

Dor gras. Een stoffige stad.

Ria was in de tuin in de Japanse kers geklommen en plukte vruchtjes voor Joyce, die ze schaterend opving.

Aan de overkant klonk Edwards muziek. Bea luisterde ernaar op de voorgalerij, lui hangend in een stoel, de voeten op de rand van het muurtje. In de zitkamer zag ik Julie staan. Ze bekeek een plaat, die Edward haar zojuist had aangereikt.

Julie!

[p. 68]

Ik liep naar de kali, het pad af dat naar mijn eilandje voerde, waar de boom mismoedig zijn takken over hing. Alles snakte naar de regentijd - het water, roodbruin, lag stil. Van dit eiland af tuurde ik vaak door de bladeren naar het kazerneplein. Nu niet: achter mij bewoog zich het hoge, gele, messcherpe gras. Daarboven verhief zich het fort. In de bocht die het pad maakte, zag ik even het rode jurkje van Carla. Met een sportief sprongetje, zonder aanloop genomen, belandde ze een ogenblik later naast mij.

'Hallo, Leo.'

'Hallo, Carla.'

Julie. Ze tolde rond in mijn gedachten, dansend in witte kimono's, het hoofd achterover, de dijen, de buik gespannen, schokkend met de beweging van de heupen mee. Moest ik Carla deelgenoot maken van mijn gevoelens? Haar uitleggen hoe mals mijn vriendinnetje aanvoelde, koel en zacht als de stam van een pisangboom? Maar wat zou zij daarvan begrijpen? Ik begreep mezelf niet eens. Wat viel er duidelijk te maken aan een rituele dans, aan verwachtingen die een Salomé wekte, en die je de kop konden kosten? Aan de zachtheid van een meisjesborst, de zoetheid van speeksel? Wat bleef er over van een droom, gij vrouwen, die van liefde weet? Een fotoserie uit Port Said, in hard en meedogenloos zwart-wit: kil en hoerig. O, ik zou Julie kunnen ontmoeten - in haar kamer of in de tuin, en dan zou ik haar weer zoenen en haar ribben strelen of haar boezem, en het zou tot niets leiden, zelfs niet als ze me weer bekoren zou met een dans. Het zou ermee eindigen dat ze me wegstuurde met een glimlach - om de macht die ze over me had, om de belofte die ze niet in zou lossen...

Ik was niet bitter, mijn gevoelens waren eerder onbestemd. Ongericht slingerden ze tussen Mozarts liedje en Port Said.

Het Park der Vervulde Schoonheid. Opeens zag ik me daar weer lopen. Want ook haar zou ik kunnen ontmoeten, mijn nimf van toen ik negen was. En zij zou mij haar borsten tonen en met een obsceen gebaar haar tepels op mij richten - was ik dan voor altijd op de vlucht?

'Carla,' zei ik, 'ik ben verliefd.'

[p. 69]

'O.' Ze begon te blozen en boog het hoofd tussen haar knieën: 'O.'

'Julie, hervatte ik - en ik begreep dat ik een fout ging maken - 'weet je, Julie...'

Met een ruk van haar hoofd keek ze op. Ze was bleek geworden, haar pupillen vernauwden zich: ogen voor sleutelgaten geschapen. Ze drukte haar lippen opeen.

'Weet je, ik heb van Julie iets geleerd.'

'O ja?' vroeg ze met de diepe, hese stem van de jaloezie. De lucht werd grijs, de wind stak op, het water woelde, en hier en daar zag je de rivier kolken. We letten er niet op.

'Je hebt veel meer van mij geleerd, Leo. Over jezelf, over de wereld, over mij. Ik ben het die jou alles leerde, alles. Wat heeft Julie dan gedaan? Wat heeft ze ooit gedaan? Heb jij

het meegemaakt dat ze eens, één keertje maar, iets natuurlijks deed? Ze heeft al een vriendje, heeft ze je dat ook verteld? Edward... Ze speelt met je, *lieverd*.'

Ze glimlachte, maar ze glimlachte niet: ik zag hoe ze tegen haar tranen vocht. Wat bezielt haar? dacht ik. En intussen vielen er druppels in het water, groot en lauw, en verspreid nog. Ik herinnerde me, hoe ze met haar hoofd op mijn buik was ingeslapen op de dag van de begrafenis, en hoe verward ik toen was, terwijl ik haar krulletjes streelde. Licht doorkliefde de lucht, de donder rolde.

'Ik heb haar gezien toen ze een buikdans deed.'

'Ha,' zei ze. 'Dat kan ze, hè? Heb je mij soms nooit gezien?'

De regen viel nu werkelijk met bakken uit de hemel, in een oogwenk waren we nat. De boom bood geen enkele beschutting meer.

Ik stond op en reikte haar de hand. 'Kom, zo wordt je jurk smerig.'

Ze trok zich aan mij op en in die opwaartse beweging omhelsde ze me. 't Was één verrukking in die klaterende, lauwe regen, die haar kleren aan haar lichaam deed kleven en die haar tepels hard had gemaakt. Ik maakte haar jurk van boven los en streelde haar ribbetjes. Maar welk instinct bracht mijn hoofd zo diep in haar open jurkje? Wat was het dat mijn handen dwong haar borsten op te heffen, zodat ik aan haar tepels sabbelen kon, beurt om beurt?

Vrouwen! Ik zal ze altijd voor raadselachtig houden, zolang ik aan deze kinderlijke neiging geen weerstand kan bieden.

[p. 70]

Ze hief met haar handen mijn hoofd op en zoende mij en duwde met haar tong wat speeksel in mijn mond.

'Nu ben je van mij,' liet ze weten. 'Ik heb je immers in je mond gespuugd.'

Hand in hand liepen we het nu modderige en ineens glibberige pad op in de richting van de toren. De ketoek riep de gelovigen op. Damp steeg op van het asfalt, met een scherpe ozongeur.

Voor Edwards huis stond een groen gecamoufleerde auto van de Kempeitai, de Japanse geheime politie. We zagen hoe drie Jappen Edwards vader letterlijk de wagen in sloegen. Toen verdwenen ook zij in de Buick, die wegreed met gierende banden. We stonden als aan de grond genageld.

We liepen achter het huis om, via de oprijlaan naar de overdekte gang. Mijn moeder ving ons op met een handdoek.

'Meneer Labrot is opgepakt door de Kempei!' riep ik.

'Ze hebben hem zo geslagen,' zei Carla huilend.

'Ach Heer' - mijn moeder sloeg zich met de vlakke hand voor het hoofd. 'Dat komt nou van zo'n jongen met die radio's!'

Wij wisten niks van radio's die gevaarlijk konden zijn. Natuurlijk, je mocht niet naar buitenlandse stations luisteren, maar daarvoor waren die dingen toch ook door de politie verzegeld?

'Wat is er dan mee?' vroeg ik, maar ze wilde er niets over zeggen.

'Vertel niemand iets,' zei ze. 'Jullie weten nergens van.'

Dat klopte. Het was onbegrijpelijk. Wanneer Edward stomme dingen uithaalde met radio's, waarom dan zijn vader gearresteerd? Maar al gauw begrepen we, dat Edward zich ergens schuilhield. Niemand wist waar - ook Julie niet.

De Labrots lieten zich sinds die dag nauwelijks meer buiten zien. De gordijnen bleven dicht, de deur gesloten, de voorgalerij leeg. Uit het eens zo vrolijke huis klonk geen muziek meer, nooit meer. Alles wat ook maar even met radio te maken had, was immers door de politie meegenomen.

Wie woonde daar nog?

Droefenis woonde daar.

Hoofdstuk XI

[p. 71]

Een labyrint in een lusthof, die weer in tal van ommuurde tuinen is verdeeld; met lage, vrijstaande paviljoens; met hoge platanen: het serail. Er liepen zeker zo'n duizend bezoekers rond toen we er waren, maar eens waren er vijfduizend hovelingen gevestigd in deze hof van Eden, en zonder hinder van elkaar. Mr. Edip joeg ons er zonder vlammend zwaard doorheen. Door de keukens, de bibliotheek, de miniatuurverzameling, de troonzaal. In de schatkamer hield hij wat langer stil om ons de gouden troon te tonen, en vanzelfsprekend heb je zoiets nooit eerder gezien, zo'n uit zijn krachten gegroeide zetel van goud, geheel door juwelen overwoekerd. Er waren honderd, duizend bezienswaardigheden daar van goud, zilver, koper, jade; zwaarden en dolken in Turkse krullaria, met robijnen versierd en chrysoliet en parels. Hier bewaarden ze ook 's werelds grootste smaragd, waar ik het al over had, in een aparte uitstalkast. Op een fluwelen kleed en onder een geraffineerde belichting lag hij daar doelloos te schitteren: wie weet wat dat ding op zijn geweten heeft? Er was in die kast niets anders te zien dan 's werelds grootste smaragd, maar de hele wereld verdrong zich voor die kast.

Tussen andere rommel in, wat achteraf, zag ik een doodskop liggen.

'Hé, Mr. Edip, een doodskop!'

'Ja, de kop van Johannes de Doper, in 1452 in handen van de veroveraars gevallen!' O, God, Johannes de Doper. Johannes de Doper zijn kop - en allemaal zonder fluweel of licht. Ach, dacht ik, laat me hem even, o eventjes maar, vereren als een relikwie, zoals dat ook gebeurde, eeuwen terug, in de Aya Sofia, of eerder nog, veel eerder, toen Salomé hem ophief uit de zilveren schotel, met bebloede vingers, om op zijn lippen, de koude, bloedeloze, de hare te drukken - omdat zij haar kop verloren had aan hem, die de zijne verliezen moest aan

[p. 72]

haar: opdat die behouden zou blijven... O, zeker, een hoofd is wel van de romp te scheiden, en met het zwaard van een samoerai zelfs met één slag, zoals ik op het Waterlooplein in Batavia gedwongen was mee te maken, maar hoe onverderfelijk werd zo'n hoofd als het gekoesterd werd door iemand als zij - die dansende guillotine, die vagina dentata... Laat me hem in gedachten opheffen boven alle kostbaarheden uit, in het midden waarvan hij ligt uitgestald, als ging het om een curiositeit zonder waarde. Aan Julie dacht ik, en aan Carla, die toch ook wel een Oscar verdienden, al waren zij dan zachter van zeden dan zij, het dochterke van Herodias die hem, Johannes, treiterde en verachtte, *omdat* zij hem liefhad...

En verder gingen we weer, naar de zaal waar de zoontjes van de sultan werden besneden. Naar het marmeren terras met de vijver, deze, die van binnen met blauwe tegels is bekleed. Naar een kiosk, eveneens met tegels bekleed, van binnen en van buiten; een compleet tegelmuseum. En zo kwamen we na veel dwaalwegen in het restaurant terecht, dat in zijn gastenboek de handtekening en een compliment van de heer Luns bewaart. Ik was bang dat Mr. Edip deze pleisterplaats als eindhalte zou opvatten.

'Ik wil de harem nog wel graag zien,' zei ik.

'O, de harem. Ik zal je de harem laten zien.'

Soms gebeurde het dat hij ons, als bij toeval, tutoyeerde. Ik ging er niet op in. We wilden koffie.

Koffie. In heel Istanboel is nergens koffie te krijgen, behalve dan in zulke restaurants als die waar ook Luns wel komt. We bestelden eens in een klein restaurant een Irish Coffee. Nou, Irish Nescafé was dat, met buffelroom, want slagroom kennen ze hier niet. Het was niet lekker en niet vies. Zelfs Nescafé is geen stront, zeker voor een oorlogsslachtoffertje

niet, en aan buffelroom moet je misschien wennen.

'Men moet muziek nooit voor de eerste keer horen,' zei Willem Pijper. Zonder overgang dacht ik aan Mozarts opera, die hier gesitueerd was, en aan zijn opzet Belmonte hier voor bouwmeester en hovenier te laten spelen. En daar is het Mr. Edip die het zegt: 'Wie zou in een paradijs als dit geen tuinman willen zijn?'

[p. 73]

Had hij enig idee van *Die Entführung aus dem Serail*? Ik vroeg het hem. Hij had er alle idee van. Hij had het idee dat Mozarts Turkse opera al evenveel met Turkse muziek te maken had als die Turkse mars van hem: helemaal niets, maar alles met de Turkse mode, die West-Europa teisterde op dat moment.

'Nee, nee,' zei hij hoofdschuddend. Maar bijna Turks van voorstelling was toch die Osmin, de zwarte opziener, die eigenlijk een eunuch zou moeten zijn, een haremwachter.

'Die vrouwen werden toch zeker wel verliefd op elkaar?' vroeg Narda. 'Het moet hier gewemeld hebben van de lesbiennes.'

'Ik weet het niet. Ik heb er nooit van gehoord. Je bent hier niet in Amsterdam, hè? Nou ja - het waren wel christinnen, blanken dus. Ga maar na... Ze hadden wel allerlei ruzietjes uit te vechten. Jaloezie hield ze overeind in een wereld van immense verveling, niks doen, castraten. Ze maakten wel eens muziek, op een luit, een citer. Ze werden geschoold in de kunst van het behagen en in het liefdesspel. Men zegt dat ze uit verveling de buikdansen uitvonden, want ja, zou Julie zo voor u dansen als er in de oorlog wèl mannen voorhanden waren geweest buiten het kamp? U was voor haar niet veel meer dan een kind, al was u dan al veertien of bijna veertien en misschien vervelend.'

'Is Bassa Selim een westerling?' vroeg ik met een lichte blos.

'Is hij een Turk? Een westerling? Hij is iemand die niet uit verwijfde sentimentaliteit handelt. Belmonte, met al zijn overleg en berekening en toneeltalent, is veel meer geconditioneerd in zijn reacties dan Bassa Selim. Die is natuurlijk ook niet helemaal vrij van aangekweekte gevoelens van haat en vergelding, maar hij *maakt* er zich vrij van. Door een alchemistisch proces in de ziel van de achttiende-eeuwer. Iets waardoor gevoelens van vijandschap worden omgestookt tot la douceur de vivre. Hij maakt van vijanden volgelingen - hij dient een hoger belang dan het eigenbelang.'

'Maar dat is niet Turks.'

'Nee. Maar Westers evenmin. Belmonte, dat is een westerling. Wat is hij? Een koopman? Een reder? Hij heeft in ieder geval een koloniale ziel. Dat blaffen tegen Osmin,

[p. 74]

dat rinkelen met geld, dat superioriteitsgevoel. Hij bestaat voornamelijk uit inbeelding en centen. Weet u, de Nederlanders, sommige Nederlanders, hebben hun Inlanders allang weer terug. Mijn landgenoten. In Den Haag hebben ze hun eigen getto. Zou u niet zeggen: Dat is een kampong?'

'Dan vergelijkt Mozart toch de mooie kanten van jullie cultuur met de minder mooie van het Westen,' zei ik. Intussen dacht ik aan Armeniërs, Koerden, Grijze Wolven, de doodstraf, gevangenis, aanslagen op straat, op linkse of rechtse koffiehuisen, met doden, gewonden en onschuldigen en al. Aan de gewapende soldaten op straat en aan de rust die ze brachten. Ach, het went, terreur. Na een paar dagen vind je het bijna normaal die rust van het recht van de brute minderheid - het leger: Duits, of Japans, of Turks, al naargelang...

'Drinken jullie nog wat?' vroeg hij toen ik verder zweeg.

'Een biertje graag,' zei Narda.

'Dan twee, alstublieft,' zei ik.

'Turken drinken gewoon wijn,' zei Narda.

'Ik niet,' antwoordde hij. 'Maar wij veroverden een land waar wijn drinken gewoon was.

O, we pasten ons aan, we passen ons altijd aan. Strikt genomen verbiedt Mohammed niet

het drinken van wijn, maar het dronken worden daarvan. Je kunt hier alles krijgen: wijn en bier, maar ook cocktails en gedestilleerd; dranken die Mohammed niet eens kende, en die dan ook nooit door hem verboden werden.'

Ik herinnerde me een wandeling over het Plein der Koperslagers, en hoe het me verbaasde dat die artisten je vooral hun likeurstelletjes opdrongen - vaak van een allergekste krullendraaierij.

'U zou me eens iets moeten vertellen over die rococomode in Turkije in de achttiende eeuw,' zei ik. 'Moorse of Turkse of islamitische vormen sluiten bijna van nature aan op die stijl.'

'Was het Strawinsky niet, die Mozart voor oppervlakkig hield? Het lijkt me een uitstekende typering van de achttiende eeuw: leegheid van gedachte, een puur zintuiglijk leven, wanhopig en frivol. Alles wat feest viert in die eeuw, wat glanst en spot, bewijst die vertwijfeling, die innerlijke leegheid.'

[p. 75]

'Maar jullie geloof is er ook een van leegte,' zei ik. 'Het is in de woestijn geboren.'

'Een gelovige is niet zonder God. Wat leegte aan meerwaarde geven kan, hebben jullie zelf ondervonden in de Blauwe Moskee.'

'Ziet u dan geen overeenkomst tussen de Turkse achttiende eeuw en de westerse?' vroeg ik. Ik had zojuist nog in het serail een fontein gezien, helemaal in de kleuren van het rococo: turkoois, rose, lichtblauw.

'Jawel,' zei hij, 'heel opzichtig zelfs, maar niet naar de bedoeling. Turkse kunst maakt je leeg, zodat je je op God kunt richten. Het rococo beseft dat God verloren is gegaan.'

'Maar je kan toch inzien,' zei Narda, en daarmee stal ze weer eens mijn hart, 'dat onheil en malheur ons zelfs plezier kunnen bezorgen?'

'Ja?' vroeg hij dreigend. 'Dan zal ik u maar naar de harem voeren.'

Hij lachte even en rekende af, en toonde ons de harem, die nog het meest weg had van een somber vrouwenklooster. Schemerige gangetjes waaraan de kamertjes lagen, cellen. We kregen er zes van de meer dan driehonderd te zien. Je kon je er nauwelijks in bewegen. En waar hier het licht vandaan kwam, was een raadsel. In ieder geval niet van de zon.

Hoofdstuk XII

[p. 76]

In die regentijd kreeg ik een verhalenbundel in handen, waar ik weinig van begreep. Maar soms kun je van dingen houden, omdat ze je verstand te boven gaan. Het onbegrijpelijkste van die verhalen ging over een Russische officier, die in de oorlog gewond was geraakt en sindsdien nogal blasé door de wereld zwierf, op zoek naar een meisje dat hem ooit in een visioen was verschenen. Ze lag in een soort graf en spande zich op bovenmenselijke wijze in zich aan de aarde, die haar in zijn greep hield, te ontworstelen. Alleen een lied, zo ging het verhaal, zou haar kunnen verlossen. Een lied. In het visioen van die Rus zong een monnikenkoor dat rond haar groeve stond, een lied. Maar hoe het eindigen moest, dat wisten die zangers niet, al waren ze misschien zelfs vroom. O, nooit zou de bevrijding voor dit meisje aanbreken, zolang het lied voor haar verlossing gekerkerd en gekloosterd bleef in hun hart. Want een lied beginnen, dat is de zwaarigheid niet, maar een lied compleet ter wereld brengen, met alles erop en eraan, een lied losmaken van zijn oorsprong, zoals een kind een zeepbel stijgen doet op de wind - dáár ging het om. Maar een kind was deze militair allerminst. Zijn schuld, zei hij, vroeg om alle folteringingen die zijn uitgedacht, en om de doodstraf daarna. Wat mij fascineerde aan dit verhaal, was niet - of wel? ik weet het eigenlijk niet - wat ik er zojuist van vertelde. Het was de haat achter dit verhaal, de haat die de Rus tegen de vijand had opgevat: 'het gele canaille'. Ik had, voor de oorlog al, wel eens van 'het gele gevaar' gehoord: de Jappen. Maar, dacht ik, Chinezen zijn toch ook geel? Ik vroeg er meneer Mohr naar. 'Zeker,' zei hij. 'Chinezen zijn geel. Maar ze zijn geen gevaar.' 'En de Jappen wel?' Hij las het verhaal. 'Vreemd,' zei hij. 'Ik heb altijd gedacht dat de uitdrukking

[p. 77]

uit Amerika kwam, maar het gaat hier om de Russisch-Japanse oorlog. Die Russen verloren eerst hun vloot bij Port Arthur en een jaar later nog eens hun Oostzeevloot, die om Zuid-Afrika naar het oorlogstoneel was gevaren, om daar op zijn beurt en volledig, in de pan te worden gehakt. Voor het eerst in de geschiedenis moest het blanke ras, waar mijn landgenoten zo hoog van opgeven, zich gewonnen geven. 't Was gênant. Je schaamde je bijna blank te zijn, of Rus, en je schaamde je misschien het meest, wanneer je èn Rus was èn een officier, zoals deze man. Uit zijn later leven, zijn gedrag, zijn gedachten zou je nooit op kunnen maken met een militair van doen te hebben. Hij is eerder zwak. Een militair, zoals Rilke was.' 'Maar,' zei ik, ik wist niet wie Rilke was, 'zijn gescheld op die Japanezen, geel dit en geel dat, en dat hij ze, in een droom, bij bosjes neer laat maaien met de mitrailleur - dat klinkt toch soldatesk?' 'Weet je,' zei hij, 'maar dat staat eigenlijk buiten jouw verhaal - Rusland verloederde snel na die nederlaag. En Japan won juist aan aanzien in Azië en in de Pacific aan macht - zeer tegen de zin van de VS, die bijna noodzakelijk de volgende *blanke* vijand worden moest. Toen de tijd daar was, moest ook de Amerikaanse vloot van de kaart worden geveegd. En ze wérd van de kaart geveegd. De mythe van de superioriteit van het blanke ras was echt maar een mythe, een sprookje. Pearl Harbor had het Port Arthur van de Amerikanen moeten worden, jongen. En die Rus, om op jouw verhaal terug te komen, wist zich machteloos tegenover de Japanse horden bij Moekden. Vandaar die nachtmerrie, die angst, die beschaming.' En die haat, dacht ik erbij, een haat die ik met heel mijn hart met hem deelde.¹

Nu, nu de oorlog gestreden is, zie ik dat de vergane Oostzeevloot niet alleen de blik op

Pearl Harbor opende, maar ook dat Pearl Harbor het vergezicht op Hiroshima ontsloot, en - dreigender nog, want de wereld was er tot dan

1. De schrijver van het verhaal scheen integendeel niet weinig gesteld te zijn op het gele ras. Zei Mohr.

[p. 78]

toe zo simpel en mooi en werd er daarna zo woest en leeg - op de bancirkel, de toverkring, de atol Bikini waar, om het rode gevaar te bezweren het pact met de duivel gesloten werd. Er vielen geen doden daar, maar misschien is juist dat zo sinister: dat de bedoeling uitsluitend uit bijbedoelingen bestond...

Hoe zou mijn Russische officier, van haat doorzogen, ooit los kunnen komen van zichzelf, om zo het meisje dat hij zocht, te verlossen? En hoe zou ik van haat doorzogen...?

In die regentijd tekende ik veel, vaak geïnspireerd door werk dat meneer Mohr bezat. Soms kwam Carla me bezoeken in de garage, en soms poseerde ze voor me. Mohr kritiseerde het werk dat ik hem toonde als ik kwam schaken.

'Er moet tijd in een schilderij te zien zijn,' zei hij. 'Van Gogh, Gauguin. Tijd is rust of onrust, haast of bedachtzaamheid, analyse of constructie. Dat is het verschil met foto's.

In een foto houdt tijd eensklaps op te bestaan. Klikklak.'

'Maar in een film niet,' zei ik, omdat ik niet geluisterd had.

'Nee. Daar *moet* je twee uur naar kijken. Maar in een schilderij zie je alles in één blik.

Ook de tijd. Daar mag je twee uur naar kijken, maar het hoeft niet.' Hij schudde met zijn hoofd over zoveel domheid van mij.

Naar Carla keek ik langer, ook na de regentijd.

Ze was heel geduldig als model, en een enkele keer, als ze dat durfde, poseerde ze in alleen een slipje. De tekeningen die ik dan maakte, hield ik zorgvuldig verborgen: men moet zijn moeder en tante, ook al was zij dan geen echte tante, niet op verkeerde ideeën brengen. Dat deden zij tenslotte ook niet bij jou. Maar ook Mohr, die me toch heus wel begrepen zou hebben, toonde ik dat werk nooit. Kwam dat soms omdat ik me in een of ander hoekje van de ziel schuldig voelde, of niet helemaal van baatzucht vrij? Ik weet het niet, ik had helaas het beklemmende gevoel dat je tijdens het werk eigenlijk geen bal had aan het feit dat je leefde. O, ik kuste haar wel eens, maar dan wilde je toch ook je handen schoon hebben, ter wille van de vrijheid, en daar moest ik voor naar de keuken. En als ik dan terug

[p. 79]

kwam, snel, zat Carla alweer gekleed en wel op de divan, de rug tegen de muur...
Waarom werd ik niet gewoon een fotograaf? 'Klikklak!'

Toen ik op een dag met nieuwe tekeningen op weg naar Mohr Julie tegenkwam, zei ze: 'Laat eens wat zien.'

Ik toonde haar een portret van Carla.

'Mooi,' zei ze complimenteus. 'Dat moet je voor mij ook eens doen.'

Ik zei grif ja en maakte een afspraak; o, zelden slaagde een portret op bestelling zo fraai. Ik sprak nog een zitting af, en nog één, en altijd was de inspiratie daar. En laat die dan komen door die kimono, die rok en bloes, dat jurkje, vodden zo langzamerhand, altijd was de muze daar, om met Mohr te spreken, lieve hemel, zij was de muze zelf. En toen ook zij eens alleen was, en ik haar als bewijs van onze grote bezonnenheid vroeg haar bloesje open te knopen en ze zonder morren aan dit verzoek voldeed, leek dat me een gebeurtenis toe, waarvan ik de openbaring van de zin van mijn leven mocht verwachten. Een toestemming om nu eens niet aan het werk te gaan. Met schone handen aan te vatten wat er aan te vatten viel: desintegreert het leven niet zonder tastzin? Ik liep op haar toe, maar hoe zal de deugdzaamheid van een pen als de mijne

haar raadselachtigheden ooit kunnen beschrijven?

'Edward is jouw vriendje, hè?' vroeg ik.

'Ja,' zei ze. Ze keek me aan, onzeker, o ja, maar trots toch ook. 'Ik ben heel slecht, hoor!'

Toen maakte ze zich los van mij en fantaseerde een dansje. Maar daar hield ze na een paar pasjes toch mee op, en ze maakte de knoopjes weer vast - allemaal, tot aan de hals. 'Kom,' zei ze, 'ik moet nog anderhalf uur aan de piano.'

Zo ging ze zich aan allerlei koketterieën te buiten. Carla had gelijk: wanneer zou dit sekreet eindelijk eens natuurlijk doen?

Toen Julie weer eens voor me poseerde, dacht ik haar bloesje weg en gaf haar zúlke joekels.

'Ben je wel wijs?' vroeg ze, en tikte met een vinger tegen haar voorhoofd.

Die tekening wilde ik houden.

[p. 80]

Op straat hield Carla me aan.

'Laat eens kijken?' vroeg ze lief, en ik was daar niks te beroerd voor.

Toen zag ik die ogen weer, en de sleutelgaten, waar ze bij hoorden.

'Mooi,' zei ze vol bewondering. 'Mag ik hem hebben voor mijn verjaardag, volgende week?'

'O ja,' zei ik. 'Hier, hij is voor jou.'

Ze pakte de tekening aan, en langzaam, langzaam trok ze die aan flarden. En met een stem die die van Julie treiterend imiteerde, zong ze: 'Nichts ist so hässlich wie die Rache.'

Hoofdstuk XIII

[p. 81]

'In het donker streken we neer op het terras voor het hotel, met het uitzicht op die berg steenkool en diamanten, Stamboel.' Zulke dingen kan ik opschrijven, heel mooi - maar verder?

Het is heel moeilijk autobiograaf te zijn. Ik heb in ellendige momenten van inkeer en retrospectie wel eens een zelfportret gemaakt, gewoon, om mezelf eens te bekijken. Maar gaat het bij iemand als ik niet zo dat ten slotte toch het zelfbeeld aan een al te hardhandige aanpak ontsnapt? Ik ben geen martelaar of epilepticus, ik heb twee oren, een gave huid, een geraamte zonder gebreken en uitzonderlijk mooie voeten, ach, laat me dat zo houden. Door de opperhuid kan ik niet heen zien - niet zonder operatie. Ik ben niet diep, en dat is anders bij een autobiograaf misschien. Hij kan zoveel meer verborgen houden voor zichzelf. Of bijkleuren voor de wereld. Hij is niet in zijn boek, zoals een zelfportrettist is in zijn schilderij. Men kan hem niet geloven op zijn eerlijke gezicht: men moet hem op zijn woord geloven.

Mijn verleden, denk ik, is een atmosfeer die bij me hoort, en die voor iedere dag en iedere seconde doordringbaar is. Wat ik voel, denk, vermoed of geloof op dit moment, wat ik nu ben, dat is ook mijn verleden, omdat herinnering iets is, wat je bent: een heimwee naar een wereld die eens bestond en die nooit bestond en die je nooit vergeet, omdat je er nooit in doorgedrongen bent. Dat kon niet, toen al niet. Het heimwee der uitgestotenen - o, een uitgestotene zou zich een eigen wereld moeten scheppen: nee, niet een gecamoufleerde tank in het vredige landschap, maar een eenheid van lichaam en ruimte, een *kubisme* dat lichaam en ruimte tot een wereld van saamhorigheid samenvoegt. Wijst de Indo niet naar de Indonesiër en naar de belanda, tegelijkertijd? Vormen zij niet zĳn 'ruimte'? 'God schiep de rassen,' zei meneer Mohr. 'Maar alles van tussen die

[p. 82]

rassen is mensenwerk. Laat ons de mens vereren.' Uitstekend! Laat mij ooit eens een kubistische geschiedschrijving beoefenen, kubistische autobiografie, die de mens niet langer in de ruimte plaatst, maar ruimte doet worden, nu de ruimte haar onaantastbaarheid verloren had, en perspectief als 'Radikalgeheimwaffe tegen den Horror vacui' (Mohr) overbodig was geworden. Maar dat is moeilijk, moeilijk... En daarom had ik Narda ook gevraagd mij als een Sheherazade te hulp te schieten, wanneer ik iemand uit mijn verleden oversloeg, of als ik de weg niet meer weten zou in Batavia. Hoe moest ik haar in mijn verhaal betrekken?

Ik wist de weg niet meer. Ik was verdwaald.

Ik wist de weg niet meer, ik was verdwaald.

De hele middag was ik weggeweest op de fiets, naar pasar Senèn, naar pasar Baroe, naar een tante, een echte - en opeens was ik ergens en kon me niet meer oriënteren. Te trots om de weg te vragen reed ik rond, tot ik eindelijk de sluis vond en de spoorwegovergang, bakens op mijn weg naar huis. Tien minuten had ik nog, voor de avondklok zijn eisen kon stellen. Ik sneed de weg af door het Park, rijdend op het smalle wandelpad dat naar de fontein van mijn nimf liep. Maar twee Jappen versperden me daar de weg. Hun samoeraizwaarden slepen krassen in het beton; ze waggelden van dronkenschap.

In mijn enthousiasme de tijdrift zonder problemen te kunnen winnen, rinkelde ik als bezeten met mijn bel, en werkelijk, ze weken uiteen, de klungels. Maar op het moment dat ik tussen hen door zou flitsen, grepen ze de fiets bij de bagagedrager vast, en dwongen me tot stilstand. Ik zag hoe de grootste van de twee (maar nog altijd kleiner

dan ik) zijn zegelring naar binnen draaide. Alle Jappen droegen zegelringen in die oorlog, en voor ze naar je uithaalden, draaiden ze die een halve slag om, ten einde het effect van hun gewelddadigheid te vergroten.

Ik suizebolde niet bij die eerste klap - ik kon me eenvoudig niet staande houden. Ik vloog zeker zeven meter achteruit, ruggelings rennend - ik brak ongetwijfeld een wereldrecord. Toen namen ze me tussen zich in; één hield zich in evenwicht aan de fiets, de ander aan mij. Bang als ik was,

[p. 83]

wees ik op mijn horloge en betoogde in het Maleis dat ik allang thuis had moeten zijn. Ik had ook tegen bomen kunnen praten: van hun eigen voorschriften trokken ze zich geen bal aan.

Klootzakken, dacht ik, en ik overpeinsde het lot van meneer Labrot - hoe die na twee weken door de Kempeitai thuis was gebracht, overdekt met zwarte vlekken en zweren en met een gezicht waar alle souplesse uit verdwenen was: verkreukeld, oud perkament. Hij was in die veertien dagen grijs geworden. Hij stapte uit de auto, wankelend aan een stokje. Bea en Diana ondersteunden hem, schreiend. Wat moest er worden van mij? Ik zette mijn wanhoop van mij af; ik kon hard lopen. Hoe hard lopen dronkaards? Maar intussen liepen we langs de fontein het Park uit en de Eerste Straat in, regelrecht op het huis van Robbie Bron aan, waar ik nu niet direct van die prettige herinneringen aan bewaarde. Ze riepen elkaar bij het hek een groet toe, en ik moest met de kleinste barbaar mee naar binnen. Hij wauwelde iets in het Japans, dat ik niet begreep - en toen kreeg ik de tweede mep. Tegen de muur kwam ik tot stilstand en daar was ik natuurlijk een willoos slachtoffer van deze onbegrijpelijke sadist. Onverwachts zette hij me op een stoel. Hij pakte me bij de kin en dwong me hem recht in de ogen te kijken. Ik had veel lust om in huilen uit te barsten, maar hij lachte opeens, niet eens onvriendelijk, alsof er zojuist een goeie grap met mij was uitgehaald, en toen grijnsde ik maar terug, met een pijnlijke trek op mijn smoel.

Vertederde hem dit?

Hij liep naar de pick-up en zette een plaat op. Japanse muziek, door een vrouw gezongen - beslist niet onbekend voor mij, maar altijd toch weer eventjes vreemd -, een soort gejedel in slow, very slow motion en eigenlijk heel aantrekkelijk van klank. Muziek van Jappen en Moffen; ik zal er geen kwaad woord van zeggen... Uit een buffet haalde hij een schotel met lekkernijen en zette dat voor me op tafel.

Dat bord, dacht ik, ik ken dat bord. Dat is van ons. Het is in ieder geval van ons geweest. Of ik een van die verrukkingen wilde proeven, begreep ik. O, ja, meneer, dat wou ik wel. En wat ziet dat er heer-

[p. 84]

lijk uit! Ik koos een reepje kleverige gelei, rood doorschijnend, even zoet als laf van smaak en gemaakt van roodkleurige prinsessenboontjes, klein formaat - verschrikkelijk. Maar met lekkende vlammen laaide de hoop weer op.

Of het lekker was?

Meneer, het smaakt werkelijk naar meer, deed ik in gebarentaal. Zoiets meeslepends maken ze toch alleen maar in dat klereland van u?

Toen pakte hij een fles en een glas - och dat glas, ook daar was hij langs slinkse wegen aan gekomen, ook dat was eens van ons geweest... Hij schonk zich in, grinnikte tevreden, stopte me nog zo'n hemelse verrassing toe en riep over mijn hoofd heen iets door de open deur naar het achterhuis. Een vrouwenstem riep terug, voeten repten zich. Hij wenkte, zij naderde. En opeens stond hij op en rukte haar kabaja open: daar stond ze, mijn baboe Mina, praktisch in haar blote tieten.

'Nee,' riep ze. Maar hij had me al bij mijn lurven gepakt en drukte mijn hoofd in haar boezem. Ze duwde me radeloos van zich af.

'Wat betekent dit? Wat wil je?'

Ze keek hem aan, en pakte zacht mijn hand.

'Genade,' zei ze, 'plaag ons niet zo.'

Toen liet hij me machteloos los en haalde vol onbegrip zijn schouders op. Mij had hij misschien een plezier willen doen, een feestje na een straoefening, maar voor hem was de lol er nu af, kon je wel merken. Moe maakte hij een gebaar van 'sodemieter dan maar op' wat ik pijlsnel deed.

Thuis vertelde ik dat ik op straat een pak op mijn donder had gekregen.

Dat van baboe Mina, daarvan kreeg ik geen woord over de lippen.

'Dat vind ik nou zo vreemd van je,' zei ze. 'Je maakt een verhaal nooit af. Je vertelt iets tot het breekpunt, en dan hou je gewoon op.'

'Maar dit is toch af?' vroeg ik.

'Nee. Wat zeiden ze thuis? Je moeder? Carla? Je zusje?'

'Ach, lieverd...'

[p. 85]

'Ach, lieverd,' deed ze honend mijn intonatie na, 'ach, lieverd, wat heeft dat er nou mee te maken?'

En op eigen wijs gaf ze haar eigen antwoord: 'Nou, alles. Je laat me gewoon in de steek, net als verleden keer, met dat portret van Julie dat ze verscheurde, die Carla van jou. Ik wil dan weten hoe je dat vond, wat je dan deed. O, ik weet zo weinig van jou.'

'Mijn lieve god, wat moet ik daarop zeggen? Waarom handelde Carla zo? Omdat ze jaloers was. Maar op wie? Op wat? Op mij? Op Julie? Op ons gedrag? Op die tekening? Of zoals gewoonlijk bij jalouse meisjes: op niets? Toen ik die tekening maakte, deed ik niets dan tekenen en natuurlijk heb je daar ideeën bij, emoties. Een model is geen lijk en een schilder geen patholoog-anatoom. Er bestaat iets in die ruimte tussen je ogen en je onderwerp, ook als het gaat om een boek, een bloem, een kan. Je ogen betasten vormen, ze tasten niks aan. Je bent een schilder, hè, de tijd vult zich: je bent geen fotograaf. En wat ik van haar vernielzucht vond? Ik had haar mijn auteursrecht niet overgedragen. Ik vond het rot, al begreep ik 't wel.'

'Weet je wat ik vervelend vind?'

'Nou?'

'Dat ik niet in heb kunnen grijpen in jouw leven.'

'Hoezo?'

'pat ik geen invloed heb op wat er met jou gebeurd is, vroeger. Ik kan daar niets meer aan veranderen, dat is niet eerlijk. Jij hebt wèl een rol gespeeld in mijn jeugd. Als ik iets uitvlooid dat je niet beviel, dan zei je dat, en ten slotte luisterde ik naar jou. Jij hebt nooit naar mij geluisterd toen je veertien, vijftien was. Ik heb jou niet veranderd.'

'Maar daarom is mijn leven ook als een historische roman voor jou, nee, geschiedenis, archeologie - dat zei je eens. Of bedoel je dat je je zou willen vereenzelvigen met Julie of Carla?'

'Hm.'

'Of dat je jaloers bent op die twee? Als jij Julie was, wat was er dan gebeurd?'

'Niets. Ik zou Carla werkelijk niet zien staan.'

'En als je Carla was?'

'Dan had ik Julie langzaam de ogen uit haar hoofd gehaald.'

'Maar waarom dan?'

[p. 86]

'Omdat ik Carla bèn. Omdat ik jaloers ben. Omdat Julie mooi is, kinderlijk, trouweloos, onberekenbaar en trots. Ze is, zoals ik wás. Ze zou door iedereen met veel burgermansfatsoen worden veracht, maar niet door jou. Ze zou in Japan een geisha zijn.'

Ze zou zich het recht niet aanmatigen jou, of wie dan ook, af te wijzen. O, je zou van haar óók nog een Carla maken...'

'Maar is die dan zo beroerd? Die verzon toch ook de aardigste dingen. Zij betreurde het - al was dat veel later - dat het menselijk ras maar twee geslachten heeft. Heel leuk, maar is dat dan netjes?'

'Ze zou je onder de guillotine leggen, lieverd.'

Ze liet even met een glimlach haar tong over onder- en bovenlip glijden en toonde mij haar tanden.

'Kom,' zei ze. 'We gaan naar de kamer. Dan laat ik jou zien, hoe het jou zou zijn vergaan als ik Julie was geweest, en dan hoe het met Carla zou kunnen zijn. Dat zijn de reële mogelijkheden voor mij, in dat verleden van jou. Dat tuimel ik in één roes om.'

Hoofdstuk XIV

[p. 87]

Naar haar leer van de tuimel der verleden werkelijkheden was ik heel nieuwsgierig. Wie zou willen beweren dat zij niet ijdel, plagerig of koket was, al kwamen daar dan geen opzichtige halssnoeren bij kijken, zoals bij Julie? Zij zou even goed een danseres kunnen zijn, lenig als een turnster en vrouwelijk daarbij; even goed een kwelling, een meisje dat heel voorzichtig (niet) belooft haar beloften te houden. Maar dat was toen ze de leeftijd bereikte die Julie in '43 had, toch anders.

Tegenover mij en een paar vriendinnen buitengewoon openhartig, hield ze anderen stug op een afstand. Ze koesterde een geheim toen - mij, en vaak genoeg deed ze dit op mijn atelier. Julie koesterde Edward *niet* in het geheim al verving ze hem soms of noodgedwongen door mij. Ik kon, als ze danste, haar bewegingen voorzien, maar kwam dat niet omdat ik wist dat ook zij mijn wensen voorzag, vooral de diepste? Wat is het dat vrouwen ertoe brengt ons op te zwepen, om op het kritieke moment aan de noodrem te trekken onder het platonisch fluisteren van de naam van de geliefde? Wat de huidige Narda betreft, deze, die niets meer geheim hoeft te houden: in koortsdromen moet ik dierbare vrienden het pistool ontnemen, hen bezwerend niet tot daden over te gaan, die ik zou moeten berouwen. Welke natuurwet maakt een driehoeksverhouding mogelijk? 'Rits even mijn jurk open, wil je?' - ze keerde me haar rug toe en keek me over de schouder aan, met van die half gesluisde ogen.

'Kunnen we geen toast bestellen met feta en van die jam van rozembladeren?' Intussen inspecteerde ze de koelkast.

'Bel maar op en doe iets aan, want ik ga in bad,' zei ik.

Aan Carla dacht ik. 'Carla,' fluisterde ik, 'lijkt ze op jou, deze Narda?'

En Carla kijkt me aan, met ogen die door me heen zien, en zegt, dat ik zo makkelijk te verleiden ben door uiterlijke,

[p. 88]

oppervlakkige symbolen - billen, tieten, benen, lippen, heupen, een middel: de 10.000 erogene zones van een droom, een verhaal. Zodat zij - Carla - in Narda's ogen vrijmoedig leek door gebrek aan raffinement, en ongevaarlijk door dat tikkeltje teveel aan ingetogenheid - en dat het immers de *sfeer* was, en níet het uiterlijke, die Narda aan haar verbinden kon: die sfeer van de verduistering ginds, en die van al te lange schemeruren, hier in Holland, die het denken zo vloeiend maakten, en zo grillig. 'Wat paste beter bij die openhartige dromerijen van jou, dan deze nachtelijkheid onder het noorderlicht van onze inspiratie, Leo?' vroeg ze.

De dagen na haar actie tegen Julies portret ontweek ik het licht van Carla's bedwelmende oogopslag: ze moest niet denken dat alles maar kon.

Maar in het midden van de week, op het middernachtelijk uur, het prilste uur van haar verjaardag, brak ze bij me in de garage in.

'Ik ben zestien, vandaag,' zei ze. 'Een jaar geleden werd je vader opgepakt. Ik kom je troosten - even maar, en stiekem.'

Ik pakte haar hoofd in mijn handen en toen sloeg ze die ogen op - sterren, o, een oogwenk maar. Ik streelde haar krulletjes, zoenend, likkend, bijtend. Haar nagels trokken strepen in mijn huid, maar zachtjes, zachtjes.

'Feliciteer je me niet?' vroeg ze.

'Ja, zei ik, 'o, ja!'

'Gauw dan, Romeo,' zei ze, terwijl ze zich achterover op bed liet vallen, 'want ik moet zo weer weg.' Maar, o god, nee - daar had ik helemaal geen zin in. Er zijn grenzen aan de gelatenheid, zelfs aan die bovenmenselijke van mij. Ik maakte aanstalten om in te

grijpen.

'Niet doen,' zei ze met een wilde beweging van haar bekken. Maar ik had het al gevoeld, en dat was beslist dat grappige krulhaar niet, maar de zwelling van een maandverband. Haar menstruatie bracht haar hier!

'Ik voel me opgeblazen en niet erg aantrekkelijk, o, ik had niet moeten komen.'

'Maar juist daarom kwam je wel,' zei ik.

'Ja,' zei ze een beetje verlegen. 'My *heart* belongs to you, dear.'

[p. 89]

Zwaar en loom steunde ze haar hoofd op mijn schouder. Ik prees haar menstruatie. Die nacht, maar toen was ze allang vertrokken, droomde ik dat ze Julie had verdreven door zich met Juliet te vereenzelvigen. That much is in a name...

Het leek wel of iedereen en alles veranderde in die laatste maanden van '43. Batavia was Batavia niet meer, al was het ook lang nog geen Djakarta.

Bahar, een volgeling van Soekarno. Soekarno, een bondgenoot van Japan. Maar baboe Mina dan? Ik had gezien hoe ze vernederd werd, en hoe ze mij bescherming bood. Maar tal van Indonesiërs werden vernederd. Ook Bahar. Ook Soekarno. Die vocht voor zijn land, zijn vlag, zijn volkslied. Maar zijn land bleef een wingewest, en geen vlag, geen volkslied woei er over uit. De Jappen verboden dit, tot verdriet der nationalistes, tot leedvermaak der onderdrukten. Er waren rare tegensprakigheden: welke vijand was Japan voor de nationalistes, welke bondgenoot voor de rechtelozen? Wie zou niet in verwarring raken door deze willekeur?

Moeljono niet.

Ik trof hem aan op de bank bij de fontein in het Park.

'Hallo,' zei hij vrolijk.

Hem vertelde ik het verhaal van Bahar en baboe Mina. Wat vond hij daar nou van? Dit was toch bezopen?

'Maar wat verwacht je dan, Leo?' vroeg hij voorzichtig. 'De mensen moeten in de eerste plaats in leven zien te blijven, en als ze zich gedragen zoals ze zich altijd al gedroegen, wat is er dan tegen of ze de ene overheerser dienen, of de andere?'

Ik had altijd in termen van vriend en vijand gedacht. Ik was solidair met de Indonesiërs, ik verwachtte solidariteit terug. Het gezichtspunt dat Moeljono me aanreikte, kwam als oplossing eenvoudig niet bij me op.

'Precies,' zei hij. 'Voor een nieuw gezichtspunt moet je ruimte maken. Eerst moet het oude worden weggewist. Mina heeft niets nieuws gedaan, geloof dat maar. Een Jap of een belanda, dat is haar om het even. Bahar is in jouw ogen een verrader. Maar in de onze is baboe Mina dat, toen ze jouw partij trok, al is dat, gezien haar eigen positie,

[p. 90]

begrijpelijk genoeg. Ik pleit haar vrij. Maar Bahar is een volgeling van Soekarno: heeft Soekarno niet van begin af aan aangedrongen op samenwerking met Japan? Bahar trof een ridderlijke Jap, gelukkig voor je moeder, en pech voor hem - al vind ik dat hij rechtvaardig gestraft is voor zijn dubbelspel. Maar Soekarno...'

'O, Soekarno!' riep ik giftig.

Hij pakte me hardhandig bij een arm en riep: 'Hoho, ik weet precies wat jij zeggen wilt. Ik weet uit zes jaar Leidse ervaring ongeveer hoe Nederlanders denken. Maar jij - jij loopt hier ook al een tijdje rond. Wat weet jij nou precies van het denken van een Indonesiër, een Javaan?'

En feilloos wist hij in een boeiend debat alle zwakke plekken in mijn denken op te sporen en terug te voeren naar een of ander vooroordeel van het Potgieteriaanse vooruitgangdenken. Hij wist me, ondanks mijn tegenstribbelingen, werkelijk duidelijk te maken, dat het leven in de dessa nogal geschiedenisloos was georganiseerd, dat het

wajangspel eigenlijk alle geschiedenis verving, dat dat een nogal tijdloze geschiedenis was, voor verandering nauwelijks vatbaar, maar uiterst inspirerend in tijden van berusting en in dagen van revolutie.

'Jij denkt dat deze verhalen niet leven, dat die gevoelens niet bestaan. Maar dat komt omdat ze in het Westen niet mógen bestaan, - behalve in de poppenkast. Ze hebben jou daarom maar alvast geleerd, dat ze zonder enige betekenis zijn, zodat je het niet geloven zult, als je ziet dat het géén poppenkast is, en al hun gedoe wel.'

Ik keek vreemd op, niet omdat hij zich zo kinderlijk en in herhalingen en tegenstellingen uitdrukte - ik was dat gewend van deze didacticus - maar omdat ik geen zin had te geloven dat deze plattelandsfilosofie ooit vruchtbaar kon zijn.

Hij zei: 'Weet je, voor ons bestaat geschiedenis niet. We hebben geen jaartallen of feiten. Niet wat er gebeurt of gebeurd is, is voor ons van belang. Voor ons telt voorlopig alleen wat we *denken* dat er gebeurt.'

'Maar dat is toch al te kinderlijk?' riep ik uit.

'Kinderlijk? Voor jou is geschiedenis leuk. Die d' Artagnan, die musketiers. Voor overwinnaars is geschiedenis altijd leuk. Zij schrijven geschiedenis, omdat ze rechten

[p. 91]

hebben. Wij hebben dat niet. Wij zijn geschiedenis. Geschiedenis in actie. Wij zullen onze rechten veroveren.'

En toen vertelde hij in een soort van gelijkenis het verhaal van Soekarno, voor wie hij een oprechte bewondering had. Dat Soekarno altijd van Indonesië sprak als van Iboe - moeder. Dat de wereld, Holland, hem van zijn Iboe gescheiden hield, naar wie hij toch verlangde als een zuigeling naar de tiet. Maar, vroeg hij, als Indonesië de moeder is, en Holland de wereld, wie moest er dan de vader zijn, of, plaatsvervangend, de grote broer? Dan kon het toch niet anders, of Japan was dat?

De samenwerking met Japan is dan ook geen landverraad. (Dat heb jij al die tijd willen zeggen, Leo!) Het is een lot. De zoon, de kleine broer zal tegen zijn opvoeder niet opstaan 'tot het moment dat hij wel ongehoorzaam worden móet', voegde hij er op raadselachtige toon aan toe.

Ik zweeg. Ik wist dat hij zich nader zou verklaren.

'Heb je op het kazernesplein de Indonesische soldaten gezien?' vroeg hij.

Ik barstte in hoongelach uit.

'Die kaalgeschoren jongens in die dwaze Jappen pakken en met die namaakgeweren van wit hout? Voel je dan niet dat dit ook een vernedering is, een zoveelste vernedering? Zo speelde ik soldaatje, vroeger, zo spelen jongens van tien, elf jaar. Dit is toch belachelijk?' 'Luister goed,' zei hij - streng een beetje. 'Dit is het werk van Soekarno. Het is het begin van een leger, een Indonesisch leger. Anwar heeft er dienst genomen, honderden, duizenden jongens. Ze dragen hun overtuiging uit over heel het land, al zullen ze zeker mensen tegenkomen die zich pas laten overtuigen wanneer er bloed vloeit. Zorg ervoor dat jij niet een van hen bent, straks, Leo!'

Hij stond op en keek me aan, als vroeger: met vriendschap en iets aardigs in zijn ogen.

'En word niet boos om de dingen die ik je verteld heb, want sympathie voor jou gaf me de woorden in.'

Ik kreeg een hand en wist dat de Hollanders er een tegenstander bij hadden gekregen. We houden niemand over, dacht ik. De besten lopen van ons weg.

Verbitterd liep ik een andere kant op dan hij en bereikte

[p. 92]

langs een omweg mijn huis.

Mijn huis, wat is een huis nog in dit land? Ik zou eruit worden getrapt en uit het volgende en uit het volgende. Mijn leven zou een koortsgrafiek lijken met pieken van angst en dieptepunten van opluchting na iedere nederlaag. Een aaneenschakeling van capitulaties.

Het leven van iemand die ervoor uitgekozen is om keer op keer de boot te missen.
Veroordeeld tot een klerebestaan, een leven van niks, een postuum bestaan.

'Kom je niet?' vroeg Narda. Ze boog zich over me heen in een pon, die zwarte. 'We zouden toch een paar geschiedenissen in reprise brengen?'

'Ja,' zei ik. 'Die van geisha's en Salomé's, meisjes die te avontuurlijk zijn om zichzelf te sparen.'

'O,' zei ze met iets bitters in haar stem. 'Ik zal ze nog hinaus moeten interpreteren om jou voor mij de ogen te openen.'

(13 augustus)

Hoofdstuk XV

[p. 93]

Restaurants, cafés, bioscopen, theaters, nachtclubs en hotels, alles waar een westerling behoefte aan heeft, is bij elkaar gebracht rondom het drukke en moderne uitgaanscentrum van de stad, het Taksimplein.

In een van de tenten daar hadden we goedkoop iets gegeten. Nu zaten we in de avondzon op het dakterras van een café met een drankje. Gedachteloos zocht ik in mijn jaszak naar mijn pakje shag. Ik vond het wel, maar ik miste toch iets - wat was het? Ik versteende.

'God, Narda, ik heb de beurs in dat eethuis laten liggen.'

'O, handig,' zei ze met iets van opwinding. 'Daar hoef je dan niet meer naar te zoeken.'

'Maar diefstal komt hier zo weinig voor,' zei Mr. Edip. 'Meestal zijn we eerlijk en beleefd.' Hij wees op een tekst die op een spandoek over een weg naar het plein was gespannen.

'Maak iets moois van je ramadan,' begreep ik dat daar staan moest.

Zonder veel hoop snelde ik de straat op, naar het restaurant. En werkelijk, de kelner hield de beurs op toen hij me zag. Hoe scherp steekt deze trotse eenvoud toch af tegen de verwekelijking en het zinnelijk smachten van sultans, hovelingen en odaliskken, dacht ik zonnig. Ik bedankte hem met enige gulheid. Terug bij het café waar we zaten, hield een slechtgeschoren man met een bloeddrukmeter me staande. Ik was al aan veel gewend geraakt hier. Aan schoenpoetsers, aan verkopers van water en thee. Aan karretjes met alle soorten van inheemse broodjes en banket, aan karretjes met reukwater, aan tafeltjes met tikmachines, waar de analfabetische klant de eigenaar een briefje kon dicteren - aan een huisbaas, een minnares...

Maar een bloeddrukmeter?

Hij bood me zijn diensten aan. Hij had kijk op bezwete en roodaangelopen klanten. Ik weet werkelijk niet wat het was, maar hij ontroerde me, deze heelmeeester. Terwijl hij

[p. 94]

de luchtzak om mijn bovenarm volpompte, zoog een tegengestelde kracht me juist naar een luchtledig toe, waar je alleen nog peinzen kunt, over alles, over niets. Op dat laatste komt het meestal neer. Een kat schiet mauwend voorbij, denk je, terwijl het ook gebeurt. Adam benoemt de dingen. Of God, wie is het? De zon verdwijnt achter een gevel, zeg je, en verdomd, het gebeurt. Hier en daar gaat het licht aan. Er is hier een razende drukte. Maar in mij is stilte, al perst het bloed zich door mijn afgeknelde arm, al pompt het hart, al duizelt het mij van de kleuren die rozen maar hebben kunnen - kleuren, die hier door neonletters in de kobaltblauwe hemel worden gesmeten en weer teruggenomen. Hier wordt een visioen geboren, dacht ik, en ik begon me alvast een voorstelling te vormen van een armoedige pergola, gevormd door uitgehangen wasgoed over een steegje, waaronder vrouwen liepen in hun blote kont, met billen die biggelden als tranen bij het gaan - zo week, zo warm en doorschijnend. Soldaten bewaakten hen, het geweer in de aanslag...

Toen klonk er een snerpende claxon, gevolgd door het godsliederlijk gevloek van de chauffeur.

Weg was het visioen.

En de luchtzak liep leeg. De uitslag van het onderzoek was zo gunstig als een roodaangelopen, bezwete vijftiger maar wensen kon. Ik bedankte mijn weldoener met wat geld.

Op het terras hield ik de beurs op.

'Zie je wel?' zei Mr. Edip tevreden. 'Al geloof ik mijn ogen niet.'

Ik vertelde van de bloeddrukmeter en van de eraan verbonden emotie, de

raadselachtigheid ervan, en dat ik er toch iets van herkende, iets van de verlokkingen van het *déjà-vu*.

'Een landschap dat je voor het eerst ziet, maar ook een haarlok, een geur en een melodie hebben dat. Ze ontvonken iets in je ziel, als je die hebt, en opeens ben je daar: bij dat uitzicht, dat meisje, die keuken bij de put...'

'De listen van de verloren tijd,' zei Mr. Edip. 'O, voor ieder zintuig heeft *le temps perdu* wel een wekker. Hij haalt

[p. 95]

je zo graag naar zich toe, en niet ter wille van jou, dat meisje, je moeder of je baboe. Hij slokt je op en spuugt je weer uit in een postuum bestaan. Vooruit, zegt hij, schrijven zul je.'

'Het is je reinste fetisjisme,' zei Narda. 'Naaldhakken, kousen, jarretelgordels: als je daar eenmaal aan verslaafd bent, doet de dame die erbij hoort eigenlijk allang niet meer mee.'

'Ja,' vulde ik aan. 'Juist wanneer je gelooft dat haar wezen het jouwe raakt, is ze het verst van je verwijderd. Daar kun je mooi of aardig over schrijven, een vrouwenschoen onder de divan, een meisjestas op een station. Over de ellende ervan, voor wie eraan verslingerd is, over hun tragiek. Maar weg is weg. O, ik hou er niet van je in visioenen te verliezen...'

'Maar je doet niet anders,' riep ze verwijtend.

'Omdat dat me in leven houdt,' antwoordde ik, schreeuwend zowat.

Die claxon!

Ik had me, door handelsgeest gedreven, in het bezit gesteld van een claxon en een accu: dingen die Boeléh graag wilde hebben, en die hij ook dik betaalde, toen hij bij een hanengevecht een weddenschap had gewonnen. Hij monteerde de claxon op het stuur van zijn fiets en borg de ermee verbonden accu in de zijtas.

'Kom,' zei hij, 'we gaan eens op avontuur.'

Er werden in Batavia nogal wat gebouwen door schildwachten bewaakt, die onder het brullen van een leus het geweer moesten presenteren wanneer er een officier voorbijkwam. De komst van zo'n man, altijd in een auto, werd door de chauffeur met een stoot op de claxon aangekondigd. Dan zag je hoe zo'n wacht alvast in de houding ging staan, om op het *moment suprême* van zijn kadavergeest blijk te geven. Wij wilden van deze reflexen een beetje plezier hebben, en zo stapten we in de stilte van de beginnende avond op de fiets.

Bij een of ander militair bureau, er was in de verste verte van enig verkeer geen sprake, liet Boeléh de claxon loeien. Onmiddellijk volgde er een brul en sprong de schildwacht in de houding. Zonder naar de man te durven kijken en

[p. 96]

met een over het stuur gebogen hoofd, rood van het ingehouden lachen, reden we hem voorbij.

'Leuk, hé?' zei Boeléh, toen we uit het zicht waren. 'Maar nu moet jij eigenlijk een eindje achter me rijden, om precies te zien wat er gebeurt,' stelde hij voor.

Toen we in de buurt van een kazerne kwamen, riep hij: 'Let op!' en spurtte weg. De claxon. De brul. Ik reed heel langzaam en zag hoe de schildwachten - er waren er twee - in de houding sprongen. Maar er kwam niets. Geen auto. Een minuut verstreek, een eeuwigheid. Voorzichtig keek de dichtstbijzijnde soldaat over de schouder. Niets.

Ongeloof. Verbazing. Niets. Toen ik met een uitgestreken smoel voorbij wilde rijden, deed hij een stap naar voren en hield me aan.

Wie ik was? - Leo de Brauw.

Waar ik woonde? - In de Derde Straat.

Hoe oud ik was? - Vijftien sinds een week.
Waarom ik dan niet in een kamp was opgesloten? - Vanwege het Duitse bloed.
Waar mijn papieren dan waren?
'Ik heb ze helaas niet bij me,' zei ik.
Had ik dan wel een claxon gehoord?
'Ja, hé - nou u het zegt... Vreemd.'
Waar ik dat ding dan verborgen hield?
'Mijn hemel, u denkt toch niet dat ik, een halve Duitser, een bondgenoot...' Maar ik dacht: Waarom ben ik toch weer de lul?
Ik moest mee naar de wachtcommandant. Mijn fiets werd even bekeken. Ik werd gefouilleerd. En intussen hoopte ik maar dat Boeléh laf genoeg zou zijn om zich mijn lot niet al te zeer aan te trekken. Ik kon alles gebruiken, behalve misplaatste solidariteit. Alles werd nog een keer gevraagd en ook genoteerd dit keer: wie ik was, waar ik woonde... Ik moest te voet mijn paperassen halen: de fiets bleef daar als onderpand.
'Maar dan ben ik nooit voor de avond terug,' zei ik.
Ik kreeg een verlofpassje.
Ik liep de straat uit, aan het einde waarvan Boeléh op me wachtte.
'Hoe was het?' vroeg hij, schuld bewust, maar we konden ons lachen niet inhouden.

[p. 97]

Thuis vertelden we het verhaal. Mijn moeder schreide, Ria zweeg, maar moest misschien toch lachen, tante Anna tikte op haar voorhoofd en Carla keek alleen maar even. 'Ik krijg wat van jou,' riep mijn moeder in wanhoop. 'Ze schieten je nog eens overhoop. Kom, we gaan er samen heen.'

'Nee,' zei ik. 'Jij hebt geen pas.'

Dat was waar.

'Had dan een ander adres opgegeven,' zei ze onpraktisch. 'Wat kan jou die rotfiets toch schelen. Die brengt alleen maar ongeluk, eerst met die bel en nu met zo'n toeter. Straks verzin je nog een stoomfluit.' Maar daar moest ze toch zelf ook wel om lachen, o - eventjes maar.

Ze had wel gelijk, mijn moeder. Maar wij hadden eenvoudig een afkeer van knuppelzwaaiers. Ons instinct zei, dat je alles wat met petten en pakken te maken had, met een beetje scherts en wat zelfvertrouwen tegemoet kon treden. Dat je de gein waarmee je protesteerde, voeden kon met de ernst waarmee zij zich aan hun slavernij onderwierpen.

Op de fiets van Boeléh, nu zonder claxon, ging ik met mijn papieren terug. Het was donker geworden, griezelig donker, vanwege de verduistering. En stil, bladstil, vanwege de avondklok. Ik reed zo'n beetje op de tast de goede richting uit: je zag werkelijk geen hand voor ogen. Voor ik het in de gaten had, hielden schildwachten me aan - hun wreed geslepen, zacht glanzende bajonet op mijn keel. Zo plotseling doemden ze op uit de duisternis, en zo dreigend kwam hun zwijgen op me aan, dat het angstaanjagend had moeten zijn. Maar hoe angstaanjagend, hoe onvergetelijk dit moment me ook toen al leek, onvergetelijker nog was de sensatie van volstreekte onverschilligheid, die je dan even onverwacht overvalt. Ik had eenvoudig geen gevoel: geen zenuwen, geen droge mond, geen gebrek aan adem, geen lijkkleur of blos, geen kloppingen in de keel. Niets. Absolute gevoelloosheid, die past bij iemand die niet meer voor- of achteruit kan en ook geen kans ziet om in elkaar te krimpen.

In het dierenrijk houden sommige dieren zich als ze zich bedreigd voelen, bewegingloos dood: dat gevoel.

In het korte weerlicht, dat een vogel even wekte, zag ik

[p. 98]

een gezicht. Een tokèh riep zijn naam, vijf, zes, zeven maal in de nacht.

Als een robot overhandigde ik hun mijn pas. Geen groet, geen woord. Geen lafbek, geen held. Alleen maar ik, van steen onder de sterren. En zij, de machthebbers, ook van steen.

Hoofdstuk XVI

[p. 99]

Dat ik me die verstening herinnerde, had met die bloeddrukmeter te maken, maar hoe? Ik had er geen flauw idee van. Ik dompelde me nog eens onder in de glans van sterren, bajonetten, neonlicht en biggelende tranen, het hielp me geen stap vooruit.

Een deur klapt toe.

Een vrouw omhult zich het gelaat met haar sluier. Geheim.

Tegenstrijdige, raadselachtige krachten spanden tegen mij samen.

Welke vijand was Japan voor de nationalistten? En welke bondgenoot voor de rest?

Vragen waarop niemand het antwoord wist. Geheim.

Op de verjaardag van Hirohito, 29 april 1944, zag ik drie geisha's bij elkaar, en waarschijnlijk - ik hou ervan te denken, dat dat zo is - in functie. Ter ere van deze glorierijke dag speelden officieren van het leger een base-ballwedstrijd tegen die van de marine. Even buiten het speelveld op ons sportterrein zaten ze, die drie, elegant door de gebogen knieën op of naast hun enkels neergezonken, in hun met zwarte figuren overdekte, smetteloos witte kimono's. Hun hoog opgestoken, uiterst verzorgde kapsel, dat wit opgemaakte, betoverend mooie, maar maskerachtige gelaat waarin de zwart omrande ogen glansden, de aanstellerij in hun gebaartjes: alles wees erop dat zij het in de kunst van het behagen ver hadden gebracht. Ze schiepen en onderhielden met grote vaardigheid een illusie, en keken soms, bij een home-run, als verrast over de rand van hun waaier heen, met oogjes en lachjes en gebaartjes, preuts genoeg om je te verstaan te geven, hoe genotzuchtig ze zouden willen zijn. Ze maakten een ongelooflijke indruk op mij, en waarom ook niet?

[p. 100]

'Dat komt door hun op het polygame leven ingestelde rol,' zei Mr. Edip. 'Zo is een moeder niet, meestal. Ze zijn ook geen creaties van moeders, maar van playboys: tot vlees geworden wensdromen.'

'Ze leken op elkaar,' zei ik. 'Niet zoals Japanners op Japanners lijken, maar zoals de verre prinses van de ene ridder lijkt op die van de andere.'

'Zie je wel? Het zijn levende poppen. Moeders hebben zorgen. Ze zijn aan veel gebonden. Ze hebben wel eens verdriet, om hun kind, hun man, diens maîtresse. Geisha's hebben dat niet, en die prinsessen van u ook niet. Als ze al schreien, dan toch alleen om hun Gawain te beproeven. Om hem ervan te overtuigen dat hij niet helemaal een kerel uit één stuk is. En om het nageslacht ervan te overtuigen dat een vrouw een man breken kan, en dat bijgevolg de verzachting der zeden begint met hun hardheid.'

Geisha's. Je zou nooit zeggen dat ze een zekere losheid van zeden demonstreerden; integendeel, misschien. Wat was er toch, dicht in hun buurt, waar ik aan dacht, en dat maar geen gestalte wilde worden in mij?

Ik haalde me alle bekoorlijkheid die ze uitstraalden voor de geest, hun kwetsbare schoonheid. Ze bezaten een geest die je bij vrouwen zelden aantreft: ze waren dertel genoeg om laaghartigheid op een afstand te houden en broos genoeg om de eenling aan te lokken en aan te zetten tot avontuur. Ze dreven je zo makkelijk tot fouten die je noodlottig konden worden, maar - die ook een werkelijke ontketening konden betekenen: de bekwaamheid om voor eigen rekening van de norm af te wijken: de lust tot avontuur. Geisha's. Ik kende het type vrouw niet.

Vrouwen die je ontmoet in je jeugd toets je onwillekeurig aan je moeder, maar die geisha's herinnerden me in niets aan haar, noch aan enig ander moederbeeld.

Lilith...

Hád ik haar wel gezien, daar bij die fontein? Háár had ik wel kunnen plaatsen toen, maar was ze dan Lilith wel, was ze niet al te zeer al aangetast door de beschaving, niet eens door die van de christenen en toch, al veel te veel Eva, veel te veel iboe, en veel te weinig *serpent*, die vrouw.

En opeens wist ik het, zag ik het, kreeg het haar demonische gestalte in mij. Ik zag die breekbare, overlange hals,

[p. 101]

dat opgetuierde zwarte haar, die perfecte make-up van de moeder van Robbie Bron: een zwarte roos, op lange stengel. Hoe *moederlijk* was de moeder van Robbie Bron? Het verbrijzelend geweld van haar schoonheid, de terreur ervan voedde mijn rivaliteit tegen haar ridder. Ik wilde hem vervangen, maar hij mepte me onvervaard zijn gebied uit en joeg me smadelijk op de vlucht, terug naar moeders pappot...

Geheim, dacht ik. Dit zijn dingen die je nog niet aan je grootste vertrouwing vertelt. Dingen die in geen biografie komen te staan en in een autobiografie al helemaal niet: de mensen zijn te ijdel voor autobiografie. Ik kreeg het warm, daar op het dakterras, ik liep rood aan; bloeddrukmeter, waar ben je? Ober, een borrel! 't Zweet brak me uit.

Schaamte parelde op mijn voorhoofd uit.

Hier zaten ze, die drie geisha's. En ik had geen afkeer van hen, integendeel. Hun mentaliteit beviel me. Ze trokken Jappen aan, bloedmooi als ze waren, maar ook mij. Ze scherpten mijn haatgevoelens tegen dit soldatenvolk aan, als waren ze bondgenoten, niet van hen, maar van mij.

Het was me, daar op het terras, alsof er een gordijn werd opgehaald. Ik keek naar de reprise van een stuk, waarvan het oude thema in het nieuw gestoken was. Wat ging er met mijn herwonnen ridderschap gebeuren?

Thuisgekomen van het sportfeest, schilderde ik op een groot vel een spleetog, met in het wit ervan een ondergaande zon, vuurrood - die van de Japanse vlag. Eromheen plaatste ik het randschrift 'Kijk uit voor het oog van de vijand!' Het was de tegenhanger van het racistische affiche, dat tegen een zwarte achtergrond het blauwe oog van de Edelgermaan vertoonde. Besefte die eigenlijk wel, wat zijn gele broeder en bondgenoot in Zuidoost-Azië uitvrat?

'Die moeten we ergens ophangen,' zei ik tegen Boeléh.

'Ja,' antwoordde hij, 'maar dat is levensgevaarlijk.'

'We moeten het ook stiekem doen.'

'Jawel. Maar ze straffen er misschien een hele straat, een hele wijk voor af. Je brengt anderen erdoor in gevaar.'

Ik begreep dat ook geisha's volstrekt geen rekening houden met het instinct tot zelfbehoud van hun dapperen. Ze

[p. 102]

dreven je met een glimlach de dood in. Welk genoeg school daar toch in voor hen? Ik pakte de tekening op, bereid die te verscheuren. Maar Boeléh weerhield me van deze daad van zelfverraad. 'Wacht,' zei hij. 'We brengen hem naar Soekarno. Dan kan hij even nadenken over de dingen die hij aanricht.'

Ter wille van diens politiek van samenwerking werden overal en nergens vandaan Indonesische arbeiders geronseld; ze spanden zich met weinig enthousiasme voor de Japanse oorlogvoering in. Romoesja's waren dat. Voor Soekarno's ideeën voelden ze wel, misschien, voor zijn dadendrang, waar zij de klos van werden, toch veel minder. Wij hoorden van een opstand in Tasikmalaja die werd onderdrukt. Bloedig genoeg, als je het aan mijn fantasie zou overlaten. Soekarno hield niettemin een van zijn opzweepende one-man-shows en stuurde nog een stel romoesja's de wildernis in.

Hij woonde in een huis met een voortuin van minstens veertig meter diep, onbereikbaar

ver weg voor ons. Bereikbaar, voor ridders tenminste, was de achtertuin, die aan de spoorbaan grensde. Gewoonlijk kwam je daar alleen maar langs in een overvolle trein: was dat geen uitgelezen plek voor wat tegengif in de propaganda? In het randschrift van mijn tegenaffiche was nog wat ruimte voor een kleine aanvulling. 'Romoesja - kijk uit voor het oog van de vijand' kwam er te staan. We spijkerden het affiche, zenuwachtig en bevend van angst, maar toch bedachtzaam en voorzichtig, aan een boom, met zorgvuldig gekozen verroeste spijkers. Het heeft er twee dagen gehangen.

Voor de late avond had Mr. Edip in het restaurant op de bovenste verdieping van de Galata-toren een tafel voor ons gereserveerd. 't Was nog een hele klim daarbinnen. Maar het restaurant, hoewel zwart van de gasten, in hoofdzaak Duitse en Egyptische toeristen, leek me ruimer dan de toren van buiten te vermoeden gaf. In het gedrang - er ging net een groot gezelschap weg - schuifelden we achter de kelner aan langs smalle paadjes tussen de tafels door naar onze plaats, vanwaar we, in het schemerdonker dat de zaal

[p. 103]

vulde, een redelijk zicht hadden op het orkestje dat op een laag en ondiep podium speelde, door schijnwerpers belicht. Een gitarist zag ik, even fatalistisch als begaafd, en - naar later blijken zou - ook een meester op de luit en de citer. Een machtige trommelslager, met open mond happend naar lucht op het ritme van zijn vlakke hand aan de trom. De zanger, een jongen, die in argeloze overmoed dansend zijn tamboerijn liet rinkelen en rammelen. Twee violen, die machteloos de klarinet de melodie betwistten, terwijl de artisten hun instrument recht overeind hielden op de knie, het met de strijkstok behandelend als een bas in miniatuur. De blazer, de enige in dit orkestje, stond recht overeind, een bleke, goedgekapte dertiger, in een fantasieloos blauw kostuum met stropdas. In zijn wat pafferig gezicht, onder zware, strenge wenkbrauwen, gloeiden twee koolzwarte ogen. Men speelde onder zijn hypnose, en onder de hypnose van zijn klarinet. Men hypnotiseerde trouwens elkaar in een fata morgana van schrille, schelle kwarttonen. Het zweet brak ze uit in deze verhitte - maar palmen rezen op en koepels en minaretten. Slangen verhieven zich en odalissen, op klanken die verleidden tot zwierige, lome en niet te berekenen bewegingen van buik en hals.

Applaus klaterde op toen de klarinet in een laatste, uitgeputte snik bezweek. Maar ze negeerden de bijval, de musici. Want terwijl de trom alweer de citer ondersteunde, verscheen Yasmina, stralend in een schijnwerper. 'Een buikdanseres,' zei Mr. Edip. 'De beste die er is.'

En opnieuw ving de klarinet zijn vuurwerk aan, jankend, keffend, hart en stilte verscheurend, terwijl de vrouw, een zigeunerin, het ritme met de vingercymbalen volgde, met tinkelend geluid.

Een moeder, dacht ik. Geen slang.

Maar de muziek was een slang. Een lenige en snelle opeenvolging van tonen, blazend, sissend, ratelend, honderd, duizend keer herhaald. Een danseres in het licht, een slang van geluid, O, zij waren één, zolang die cymbalen maar rinkelden en die violen bleven zeuren in hun eentonig geweeklaag, dwars tegen het schetteren van de klarinet in. De extase der muzikanten

[p. 104]

maakte zich snel meester van de vrouw, volslank, 90/60/100 globaal geschat, maar soepel in alle bewegingen.

'Haar armen klimmen als ibissen,' zong de jongen.

Ze was een slang die zich los werkte uit haar vel, een somnambule, die zich uit haar

sluiers bevrijden ging.
(14 augustus)

Hoofdstuk XVII

[p. 105]

Een plotselinge wind, die krachtig de lichte tinten van de kust wegvaagde, verraste ons laat in de morgen, bij het verlaten van het maritieme museum, waar we de geschiedenis van Turkijes beroemdste admiraal hadden aangehoord. Het weer was volledig omgeslagen, 't leek Holland wel. De wind blies ons voort langs het water van de Bosporus. De straat ging hier aan één kant over in een soort dijk, die de zee in liep. Even verderop stonden er, zoals altijd en overal in Istanboel, een paar zwaar gewapende soldaten. Eén van hen droeg een opzichtig paars uniform, het was geen gezicht.

'Is hij van een ander onderdeel?' vroeg Narda.

Mr. Edip haalde zijn schouders op - hij wist het niet. We zetten de militair op de foto en vroegen het.

'Het is een vergissing van de militaire wasserij,' zei hij. 'Het is gewoon verkleurd in de was.'

'Maar dan krijg je toch wel een nieuw?' vroeg ik.

Nee, nee. Daar was geen geld voor.

'Maar daarvoor wel,' zei Narda, wijzend op zijn machinepistool.

'Ja. Daarvoor wel. En véél.'

Hij grijnsde en wees op een paar schepen in de verte. Oorlogsboten, voorzien van de rode vlag met hamer en sikkel. 'Communisten,' zei hij. 'Daar 'hebben we al veel te veel van in huis.' En toen wees hij ook nog op een paar vissers die op de dijk van basaltblokken hun hengel hadden uitgeworpen.

'Werklozen,' zei Mr. Edip. 'De staat zorgt niet voor hen. Ze moeten maar zien hoe ze in leven blijven. Maar ja, hier kun je weer vissen zonder vergunning - dat is al iets.'

Een tandeloze grijsaard bood ons grijnzend zijn vangst aan, een grote, ronde vis. Een kat, die tot dan toe onbeweeglijk op zijn achterste naast hem gezeten had, werd er onrustig van en begon met het geluid van een schreiende baby opeens heel komisch te klagen. Ook hij had honger,

[p. 106]

ook hij had hoop op de vis. Nog meer katten draafden op. De aarde beefde.

Een vis, wat moest ik met vis? Je raakt hier snel door je geld heen met al die behulpzaamheid van schoenpoetsers, bloeddrukmeters en eerlijke kelners. Nu weer die visser. Ik zag zijn oude kop, ongeschoren, scherpzinnig, ondanks die tandeloze mond. De nood en de ouderdom die hem dwongen zijn hengel te benutten in de strijd om het harde bestaan...

Met geld, vooral bu4enlands geld, zijn we altijd heel onhandig geweest, Narda en ik. Ik had niet met haar, maar met Lie moeten trouwen. Zestig lyra is een gulden. Een gulden is zestig lyra. Je denkt vaak meer te bezitten dan het geval is. Vanmorgen bij voorbeeld, waren we na betaling van ons ontbijt in een bescheiden eethuis plotseling blut. Geen nood, dacht ik, er zijn overal banken in de stad. Veilige, bewaakte banken. We zochten een grote op.

Of we lyra's konden krijgen voor onze eurocheques? Nee, meneer, dat ging niet.

Wat is dat nou? Dit zijn toch van die tegen geld inwisselbare toverkaarten?

Jawel, maar onze boekhouder is vandaag ziek.

We vroegen naar de directeur van de bank.

Die zat toevallig in een bespreking, zei zijn secretaresse, die we intussen ook al tot actie hadden aangespoord, maar ze zou van alles in het werk stellen, enzovoorts.

Meer dan een halfuur ging voorbij, maar toen kwam de verlosser toch en die hielp ons in vijf minuten aan een wereld vol geld.

'De wereld van het geld is een emotionele wereld, Leo.' Dat was Lie, mijn Chinese vriend. Maar had hij geen gelijk? Het ik verstokt, wanneer je zo arm bent dat je niets warmers meer vindt in de misère waarin je leeft.

We kochten de vis.

'Voor u,' zei Narda, die de vis aan Mr. Edip overhandigde. Geld. Ik verdiende bakken met geld in die oorlog. Ik leende boeken uit tegen een kleine vergoeding en haalde ze na twee

[p. 107]

weken tegen een kleine vergoeding weer op. Ik verhandelde helmen, claxons, fietsen, rackets. Zilvergeld bracht goud op, hanengevechten en weddenschappen ook. Overal was handel. Soms verkocht ik een tekening.

Voor Lie was geld geen ruilmiddel, maar een voorwerp van aanbidding.

'Ik wil er zoveel mogelijk van hebben,' zei hij. 'Ik heb de grootste bewondering voor boeven die zich in een bank laten opsluiten om op hun gemak een goeie kraak te zetten. Want natuurlijk kennen zij de waarde van het geld beter dan wij, gewone stervelingen. De mythe van het goud, de zuiverheid, de smeedbaarheid, de onaantastbaarheid ervan voor de inwerking van aarde, vuur, water en lucht - heb je daar wel eens over nagedacht? Geld is de quinta essentia, een onoplosbaar raadsel. Geld maakt iedereen tot een Parsifal, op zoek naar de Graal. Als ik één uur voor mijn executie nog een goeie handel kan afsluiten, zal ik dat niet laten...'

Hij maakte van zijn begeerte een mythe en vermeerderde met hartstocht zijn rijkdom, zonder ooit gierig te zijn. Ik was meer iemand van het krediet, zie boven - maar die Turk hier, die uitgestotene, verdiende zijn geld in de marge van de maatschappij.

Mijn oude school, wie had het ooit kunnen dromen, was tot een soldatenbordeel omgebouwd. Gedèk behoedde het tegen inkijk, want natuurlijk was de hele wereld nieuwsgierig naar de zeden en gewoonten die zich daar ontwikkelden. Eens zag ik een vrouw voor de halfgesloten toegang staan. Ze maakte met duim en wijsvinger van de ene hand een rondje en bewoog er haar andere wijsvinger in heen en weer, wellustig schaterend naar mij.

Maar viel er zoveel te lachen?

Opnieuw, als in de dagen van Guadalcanal en Stalingrad, gonsde het van de geruchten. Wat! Waren de geallieerden in Normandië geland? Af en toe glimlachte iemand met een knipoog. Een ander stak zijn duimen op. Ik was een en al oor. En oog. Ik moest wel. Grote politieke en militaire veranderingen dwingen ertoe. En de gedachten die dan bij je binnen stormen, brengen daar een volledige gedaanteverwisseling teweeg.

[p. 108]

Een Jap stond te schreeuwen op het kazerneplein. Een trompetter beefde. Was Saipan gevallen? En had geen Jap het willen overleven? Was Hitler aan een aanslag ontsnapt - beraamd door zijn eigen getrouwen?

Een peloton jonge Indonesiërs stormde in looppas door de stad, op de maat van krijgshaftig gezang:

*Verpletter de vijand van Groot-Azië
brandschat Amerika
wals Engeland plat!*

Die haat werd erin geramd, soms letterlijk, met dat dartele sadisme van Japanse makelij. Hoe werkte dat? Het werkte uitstekend. Zij zongen en zij meenden wat ze zongen, want geweld is een groot en opwekkend middel. Ik keek altijd met belangstelling naar die

soldaten. Anwar moest daarbij zijn, had Moeljono gezegd. En Anwar was daarbij.

Niet ver van mijn school, aan de rand van het sportveld, had je een groepje bomen. Een oude gado-gado-verkoper bevrijdde zich daar in het middaguur gewoonlijk van zijn aan weerskanten van het bamboejuk megedragen handel, en vaak genoeg was ik bij hem te vinden, terwijl ik uit een pisangblad zijn lekkernijen at. Er was in de loop van de tijd iets van vertrouwen ontstaan tussen ons.

Ik wees naar het bordeel.

'Alles voor de Jappen,' probeerde ik voorzichtig. Hij tikte even op zijn voorhoofd met een vinger.

'Jij bent geen vriend van Nippon, hè?' ging ik verder.

'Ik ben een vriend van mijn landgenoten.'

'Soekarno?'

'Ik ben een vriend van mijn volk.'

'Dat is Soekarno toch ook?'

'Hm.'

'Jullie vergelijken hem met Bima,' zei ik.

, Ah, Bima.' Hij tekende met een gebaar bij zijn neus een hobbel: Bima's neus. Bima was de minst edele van de Pandawa's, wist ik. Maar ik keek hem aan, afwachting. 'Misschien zou Bima dat óók wel toestaan,' zei hij met een hoofdknik naar het bordeel. 'Maar eens zagen wij de Ra-

[p. 109]

toe Adil in Soekarno.'

'Wat is de Ratoe Adil?' vroeg ik.

Ik had wel eens gehoord van deze 'rechtvaardige heerser'. Maar wanneer ik probeerde al die verhalen over hem onder één gezichtspunt te brengen, lukte dat nooit. Indonesiërs die ik ernaar vroeg glimlachten of keken of ik een schisma in de geloofsgemeenschap wilde veroorzaken. Bekijkt de oosterling het object van zijn aandacht soms uit verschillende ooghoeken - als een kubist? De Ratoe Adil-verhalen waren eindeloos variabel en pasten zich met de grootste souplesse aan iedere kronkel van de werkelijkheid aan.

'De Ratoe Adil zal komen in de grootste eenvoud, om het volk voorspoed en welvaart te brengen. Niemand weet waar of wanneer, en niemand weet wie hij is.'

'Maar hoe kun jij dan weten, dat Soekarno de Ratoe Adil niet is?' vroeg ik.

'Dat weet ik natuurlijk ook niet. Maar hoeveel romoesja's zijn er niet door zijn toedoen en die samenwerking van hem met Japan in de grootste ellende gebracht, wie weet de dood in gedreven? Wat is daar voor rechtvaardigs aan?'

'Weet je, ik hoor wel eens wat, maar eigenlijk weet ik niets van al die voorspellingen. Ze zijn heel vreemd en raadselachtig. Leg jij me die nou eens uit.'

'Ze komen van Djajabaja, de vorst. Ze zijn eeuwenoud. Ze zullen uitkomen.'

Ik dacht aan Moeljono's woorden: 'Niet wat er gebeurt is voor ons van belang, van belang is wat we denken dat er gebeurt.'

Wat dit voor een denken was, ik wist het niet. Maar dan: hoe dacht ik eigenlijk zelf?

Hitlers Geheimwaffe verpletterde Londen - hoe kon ik zo zeker weten dat Berlijn tóch onveilig lag? Hoe wist ik zo zeker dat Japan de oorlog verliezen móest? Raadsels als deze, en hun Djajabaja's, liggen dicht bij ons dan we willen geloven. Maar hebben we dan een zintuig dat we niet gebruiken, omdat men ons op school heeft wijsgemaakt dat we het niet bezitten, zoals Moeljono beweerde?

'Wat is die Djajabaja voor iemand?'

'Een vorst: Aan een maaltijd die hem werd aangeboden, eeuwen geleden, voorspelde hij de rampen en nederlagen

[p. 110]

die ons te wachten zouden staan, alvorens de Ratoe Adil zou komen. 'Jullie krijgen drie eeuwen van blanke overheersing te verduren,' zei hij. Maar dan zal uit het noorden de Prins van Kling komen met zijn leger van gele mensen. Het volk zal in de droefste ellende worden gestort, maar de mensen van aanzien en de mensen met macht zullen worden vernederd en vervloekt. Dat is allemaal gezegd en uitgekomen.'

'En dan komt de Ratoe Adil?'

'En dan komt de Ratoe Adil. Na één maisjaar zullen de gele mensen weer terugkeren naar hun eilanden in het noorden, en wij zullen onszelf regeren.'

'En wat doe jij eraan om dat te bereiken?' vroeg ik. 'Van Soekarno kun je veel zeggen, maar hij doet tenminste iets.'

'Geduld is het geheim van de overwinning, ongeduld een teken van zwakte.' Ik wist dat hij hier Tjokroaminoto citeerde; Moeljono had die uitspraak met striemende woorden gezegd. Maar hij hervatte: 'Haast is waardeloos. Wat daar het gevolg van is, kan geen waarde hebben. Dingen groeien uit zichzelf en wij groeien mee. Als we geroepen worden, zullen we er zijn.'

'Dat maisjaar,' zei ik, snel rekenend - een maisjaar is de tijd waarin uit de maiskorrel een volwassen plant is gegroeid; een maisjaar duurt dus drie maanden - 'dat zijn er intussen tien, of meer dan tien. Dat komt er nou van al jouw geduld.'

'Het is maar een beeld,' zei hij bedrukt. 'Niemand weet hoe lang een maisjaar duurde in Djajabaja's tijd.'

'En de Hollanders?' vroeg ik.

'Die komen niet terug. Die horen hier niet thuis.'

Het klonk allerminst onvriendelijk, en zulke voorspellingen kende ik ook wel, zelfs buiten Djajabaja om, en nog van vóór de oorlog.

Mijn moeder was katholiek op een nogal romantische, je zou haast zeggen, Javaanse manier. Net zo makkelijk als de mohammedanen hier hun godsdienst van een hindoeïstisch-boeddhistische achtergrond voorzagen, en oude inheemse goden en heilige voorwerpen met eerbied benaderden, verruimde ook zij haar godsdienst voor diezelfde religieuze survivals. 'Zigeuners zijn ook katholiek,' zei ze,

[p. 111]

'dat is de kracht van ons prachtige geloof. En de paus. Och, de paus... 't Geloof is niet van hem alleen.'

Si Djagoer was de naam van een buitensporig groot kanon; uit de zestiende eeuw, geloof ik - het kan ook de zeventiende zijn geweest. Hij lag op het erf voor het Kasteel van Batavia en gold als onvervoerbaar. En als heilig. Je kon er wierook branden, als offer, wat onvruchtbare vrouwen dan ook deden. De vorm van het ding verborg een symboliek die ze daar makkelijk toe bracht. En als het offer dan hielp, was zijn heiligheid voor de zoveelste keer bewezen, en had God je niet willen straffen, maar willen beproeven, al bleef een levenslange beproeving als mogelijkheid openstaan. Mijn moeder had een kinderloze vriendin. Ze gingen er samen heen op een zondagmorgen, en ik mocht mee. Acht, negen, was ik. Je kon er van die miniatuurpajongs kopen. Die stak je dan als offer in de grond rondom het kanon. Uit de verte leek het op een bloemperk daar. Wij kochten een paar pajongs, parasolletjes, dezelfde die ze hier in Holland, zoals ik later tot mijn stomme verbazing waarnam, in kinderijsjes steken. In Batavia bracht men ze wel kruiselings boven de huisdeur aan: dat bracht geluk.

Maar nu: Si Djagoer!

Er was nóg zo'n kanon, van dezelfde fabriek. Zij gold als het 'vrouwetje' van Si Djagoer en zij was in Solo te vinden. Als die twee kanonnen weer bij elkaar zouden staan, zo ging de voorspelling, dan, en dan alleen zou aan de heerschappij der blanken een einde komen.

Ik herinnerde hem aan dit verhaal.

Hij keek me dit keer goedgegluimd aan.

'Aan jullie heerschappij is een einde gekomen,' zei hij. 'En zonder Si Djagoer.'

Ik besepte hoe waar dit was, en hoe onorthodox hij dacht. Ik begreep niet - al kon ik dat toen vanzelfsprekend niet op deze wijze verwoorden - hoe het oosterse denken, een denken van een voorbeeldige oertijd uit, een tijd die geen einde kent, een tijd vol Djajabaja's, Pandawa's en Korawa's in eeuwige wederkeer, te combineren, wie weet, te vereenzelvigen viel met een denken dat de werkelijkheid, die van techniek, wetenschap, uur en feit, serieus nam.

Was hij een surrealist? Ook nog?

[p. 112]

Toen voelde ik een hand op mijn schouder.

'Ha Leo,' - met de stem van Anwar.

'Ha Anwar!'

Ook hij bestelde een portie gado-gado: zo'n slaatje met een scherpe pindasaus.

'Ik dacht dat jij bij de hei-ho's zat,' zei ik op vragende toon.

'Hoe kom je daar zo bij?'

'Dat hoorde ik van Moeljono.'

'O, Moeljono. Zie je die nog wel?'

'Soms. Bij toeval.'

Ik bracht voorzichtig de val van Guam ter sprake, de bevrijding van Parijs. De onrust van Soekarno, die het volk erop voorbereidde dat het oorlogstoneel zich - en nu werkelijk - naar Java verplaatsen ging.

'Dan vechten we zij aan zij, tot de bevrijding of de dood erop volgt,' zei Anwar, die gaandeweg wantrouwender tegen me begon te praten.

'Ik ben een pelopper,' voegde hij er trots aan toe.

De verkoper hield wijselijk zijn mond, en ook ik zweeg. Ik had geen zin in herrie: had ik niet met hem geknikkerd? Maar mij moest hij hebben. En plotseling barstte hij los: 'Jullie hebben ons in de chaos van deze oorlog gestort. Britten, Amerikanen, Australiërs - iedereen mocht jullie helpen in de strijd. Jullie deden of het staatsleven hier een functie van Nederlanders was. Ons werd niets gevraagd. Uitgerekend wij, die in dit land wonen, aan wie dit land in feite toebehoort, hadden hier niets te vertellen - wat denk je daarvan? En wat deden jullie nu helemaal, toen de vijand werkelijk kwam? Jullie zochten een goed heenkomen, naar Australië, naar Amerika, jullie zochten je heil in een smadelijke vlucht en lieten ons in de diepste ellende achter. Jullie buiten ons uit, verkochten ons, beledigden ons tot op het uiterste. De enige onder jullie die ons begreep, was Multatuli, die ons de zwarte banteng in ons wapen gaf - het wapen van de nieuwe multatuli's die helemaal geen geduld meer hebben - met niets dat blank, Europees of westers is - en dus ook niet met jou!'

'Multatuli heeft Javanen tegen Javanen willen beschermen,' zei ik geschrokken.

[p. 113]

'Dat interesseert ons geen bal,' zei hij grof. 'Hij gaf ons de taal en de opvoeding om voorgoed met jullie af te rekenen. Het woord pelopper - voorloper - is uit die taal afkomstig.'

Ik boog mijn hoofd. Iedere trots op westerse beschaving was hier volledig misplaatst.

'Jullie hadden hier nooit moeten komen,' voegde hij er, rustiger geworden, nog aan toe.

'Je doet nou net, of je niks van de Jappen hebt geleerd,' zei ik. 'Pelopper is van Nederlandse afkomst? Maar romoesja is van binnen en van buiten Japans. Wij, beschaafden, Europeanen, blanken, westerlingen, vertalen dat woord met *slaaf*.'

Ik sprong sneller op dan hij, greep mijn fiets en slingerde me na een enorme sprint behendig op het zadel. Maar hij haalde al rennend zijn achterstand vlot in: voelde ik zijn adem al in mijn nek?

O, als de angst me niet in een raket had veranderd, was ik nooit zo sportief aan een onbeheerst pak slaag ontsnapt.

Hoofdstuk XVIII

[p. 114]

Omdat mijn moeder katholiek was, zouden haar kinderen dat ook worden. Onder die voorwaarde gaven haar ouders mijn goddeloze vader haar hand.

Wij bezochten een katholieke school. In Padang was dat. En ik trof het bijzonder met die aardige frater Claudius. Hij wandelde met zijn klas vaak langs het strand en dan keken we naar de horizon, naar een scheepje, of, dichterbij, naar een visser - tot zijn middel in het water met zijn werpnet in de weer. Heremietkrabbetjes vingen wij, en we zochten naar schelpen. 'Wat een mooie,' zei hij, 'kijk, dat is parelmoer.' Zo leerden we moeilijke woorden en hun betekenis: horizon, werpnet, heremiet, parelmoer... Soms mochten we onder de klapperbomen aan het strand voetballen, met zo'n uit rotan gevlochten bal, maar nooit mochten we de zee in. Met die doorknoopjurk van hem - 'een pij heet zo'n ding' - kon hij ons niet uit het water vissen, als dat eens nodig mocht zijn.

Hij leerde ons lezen. Taal, rekenen, zingen, tekenen - wat niet? Hij vertelde spannend en humoristisch, met zichzelf in de hoofdrol, de meest onwaarschijnlijke avonturen. Hij bereidde ons op de eerste communie voor, en hij deed dit met een verhaal om nooit te vergeten, en dat ik dan ook letterlijk onthouden heb

: 'Een man, die maar niet wilde geloven dat God echt bestond, stal eens uit een kerk de monstrans. Een mooie, van goud, met edelstenen in het midden, zo mooi. Dat was wel duizend gulden waard. Maar ook de kelk nam hij mee. Ook van goud, zwaar van goud. Met zijn buit in de zak op zijn rug sloop hij weg. Thuis keek hij eens in die kelk. Daar zat een hostie in, de Heilige Hostie, het brood dat het lichaam van Jezus is. Wacht, dacht hij, we zullen eens zien hoe waar dat is. En hij pakte een hamer en een spijker om het brood met enige krachtige slagen in de houten wand van zijn kamer-

[p. 115]

tje te slaan. En kijk, kijk nou toch eens, wat er gebeurde! Bij de eerste slag de beste druppelde er bloed uit de Hostie, en dat zwol aan tot een heel stroompje... De zondaar viel op zijn knieën, bevrijdde het brood en legde het met grote eerbied weer in de kelk terug. Toen bracht hij zijn buit naar de kerk weerom en voor het altaar knielde hij neer en schreide zich zijn ogen bijkans uit zijn kop, met tranen, zo heet, dat ze gootjes uitslepen in de wang, aan weerskanten van zijn neus!'

Het brood, zei hij, was een ouwel. Daar mocht je niet op bijten. Je hield het tussen tong en verhemelte, dan loste het vanzelf wel op, want ouwel is toch iets wonderlijks, zelfs in ongewijde vorm.

We gingen naar de kerk om het te proberen.

'Je tong uitsteken, dan legt de priester het erop, en je tong weer binnen halen. En er niet met je tanden en kiezen aan zitten: de hostie mag niet worden beschadigd. We proberen het eerst een paar keer met een gewone ouwel - dat is dus heel gewoon brood, daar is nog niets heiligs aan...'

Dat lukte. Toen leerden we liedjes en we kregen ook nog een hoop kwaad te horen over onvoorstelbare ketteren als Luther, Calvijn en Prins Willem de Zwijger - stuk voor stuk beroerder dan die dief, want zij bekeerden zich niet - al kon alleen God zelf dat met stellige zekerheid weten. En toen we alles kenden, en wisten wanneer je naar het altaar moest lopen en waar je moest knielen en zo, brak de grote dag van de eerste communie aan.

Daar zat ik in een zojuist gemaakt matrozenpakje met een rammelende maag op het wonder te wachten.

Wierook. Rinkelende misdienaars, gesjouw met een enorm groot boek van de ene hoek naar de andere en dan weer naar het midden van het altaar, bij een soort zeg-zingen van de priester in een taal, die als internationaal gold, maar die toch door niemand werd

verstaan. Ik vond dat allerminst belachelijk. Ik vond dat het zo hoorde: zo spreekt men tot God - via een toren van Babel, die geen spraakverwarring kent.

De monstrans, de kelk en het koortje. En wij natuurlijk, invallend met *Here, ik ben niet waardig...*

In een rij liepen we naar de communiebank, knielden neer

[p. 116]

en hieven het hoofd op vrome wijze een weinig achterover toen de priester met de hostie kwam. Hij was geen handige man. Hij knakte de hostie tegen mijn boventanden aan flarden - er bleef geen kruimel van heel. Ik schrok. Na al die wonderverhalen moest je wel schrikken. Maar niks. Geen bloed, geen straf, geen wonder - hoe anders zou mijn leven zijn geweest, als dit nimmer was gebeurd...

Ik stond op, wakker geschud, ontvuld.

Dus - dit was het?

Na de mis viel ik gulzig op het feestontbijt aan. En toen moesten we op de foto.

'Lach eens even,' zei de fotograaf.

Hij maakte een plaatje, waarop ik te zien ben met wijd opengesperde mond.

'Een aap,' zei mijn moeder, toen ze het zag. 'Je lijkt wel een aap.'

Geloof... En toch!

Een paar dagen voor 5 december van dat jaar, midden in de nacht, ontwaakte ik, lekker en ontspannen. Ik sloeg mijn ogen op en zag dat de goede Sint aan mijn voeteneinde zat. Hij keek heel vriendelijk op me neer, de kindervriend. En zo lang bleef hij zitten, zwijgend, dat ik, dromerig opnieuw, weer insliep. Ik heb dit mijn ouders nooit verteld. Ik heb het verschijnsel ook nooit kunnen verklaren.

Of moet ik zeggen dat strand, sport en Sinterklaas zich niet zo van het lichaam losmaakten, als de kerk dat deed met ongeloofwaardige sprookjes, of de school met zijn soms zo emotieloze kennis: Holland, de verhalen over Holland, de aardrijkskunde, de natuur en de geschiedenis van Holland, de vlag, de eer en de koningin van Holland? Ze interesseerden me geen lor. Ze stonden heel ver van me vandaan, verder dan Sinterklaas of Djajabaja. Ze hadden met het verhevene te maken, een leven van de geest, dat - omdat het zo buiten de werkelijkheid stond - zovelen tot tranen kon brengen.

Ik had daar geen last van. Bewondering, liefde en het plezier daarin voelde ik alleen voor mensen, dingen en gebeurtenissen die ik zien, horen, betasten, bekloppen, bepeinzen, schilderen of verheerlijken kon. Het moest niet zo abstract zijn allemaal. Ik, die later, vooral door toedoen van

[p. 117]

Carla, alles van het lichaam te weten kwam, koesterde toen al niet veel verwachtingen van zijn tegendeel.

Maar wat viel er, onder de omstandigheden van dat laatste oorlogsjaar, nog van dit erbarmelijke lichaam te verwachten?

Tjoh, die me bij die razzia zo deerlijk in de steek gelaten had, vertelde ik van mijn vlucht voor Anwar en van mijn gevoel nergens meer bij te behoren. Wie zou er ooit om mij treuren als ik werkelijk voor mijn raap geschoten werd, om een bel, een claxon, een tekening, een woord - om niks?

Onverhoeds en tegen onze zin, kregen wij de rol van de vijand der Indonesiërs opgedrongen, direct nadat Soekarno, overgelukkig wenend, eindelijk, eindelijk - en nog vóór de val van Leyte - de vlag en het lied van zijn volk kreeg. Pionnen waren wij opeens, veel te aardig voor deze wereld, die ons zo graag naar die andere zenden zou.

'Als Anwar in mijn buurt komt, zal ik hem vragen wat een peloppor is,' zei Tjoh. Met hem

kon ik op voet van gelijkheid omgaan, niet omdat ik zo vechtlustig was, maar omdat ik zo handig was met voetbal en kastie en zo onmisbaar bij de wedstrijden die we wel eens speelden.

Ik wil natuurlijk niet opscheppen, maar als ik met kastie aan slag was, hield de veldpartij er rekening mee dat een knal van mij bijna zeker een home-run betekende.

Ik voelde me door de vriendschap en de woorden van Tjoh gesticht. Niet ongelukkig meer, hoogstens veroordeeld of uitverkoren tot iets noodlottigs. Tot een van haat vervulde liefde voor al die Anwars en Bahars met hun hartstocht en hun droom.

Met hen kon ik niet meer overweg - nooit meer.

Het vertrouwen ontbrak en bracht ellende. Aan beide partijen misschien, aan mij in ieder geval.

*(15 augustus)*¹

1. 15 augustus 1945.

In New York buigt een matroos in zwart uniform een meisje om, ruggelings - daar staat ze, wit jurkje, witte kousen, te balanceren op één been en ze laat zich kussen, wild en onstuimig.

Life publiceerde een feestelijke coverfoto van die vrolijke aanranding: Vrede! Vrijheid! Feest! - jawel...

In Djakarta kreeg je de vrede heel anders voor je kiezen. Vrede en vrijheid. Bleven er. Geheim.

Hoofdstuk XIX

[p. 118]

Onder de brandend hete zon laadden we de koffer en het in grauw papier verpakte tapijt in de wagen van Mr. Edip. Hij reed ons naar de luchthaven en hielp de bagage langs de douane.

'Terug met het vliegende tapijt,' zei hij. 'Het zal in Amsterdam wel weer regenen.'

We hadden ruim de tijd voor een frisdrank in de hal: koffie hadden ze niet.

'We zullen je af en toe wel een pak koffie toesturen,' zei Narda.

'O, graag,' zei hij, terwijl hij uit zijn jaszak een paar visitekaartjes viste. 'Als je soms iemand weet die met vakantie hierheen komt, vertel hem dan van deze betrouwbare gids - al heb ik er weinig vertrouwen in.'

'Waarom zou je ons niet vertrouwen?' vroeg ik.

'O, ik bedoel jullie niet, maar de situatie hier.'

Hij vouwde zijn krant open en toonde ons de foto van een opgeblazen huis.

'Vroeger viel de politie wel eens een café binnen, om te kijken of er iemand bezig was met subversieve lectuur. 'Slik je gedachten maar snel in,' zeiden ze dan en dan keken ze toe hoe hun slachtoffer zijn krantje kokhalzend naar binnen werkte. Dat fatsoen is verdwenen. Tegenwoordig neemt een Grijsse Wolf een kijkje en als het café hem niet bevalt, blaast hij het op. Kijk,' zei hij. 'Vier doden, vijf gewonden. Na zo'n bericht kijken de militairen wat opgewekter. Het montert ze op, kijk maar.' Hij wees op een paar soldaten, en werkelijk, wat waren die vrolijk en uitgelaten.

'Volgende zomer is het bekeken,' zei hij. Ik zweeg. Narda bekeek de foto.

'Je laat me achter in een bezet Batavia,' zei hij. 'Kom, maak je verhaal eens af. Ik ben benieuwd hoe het daar afliep.'

Hoe het afliep, wist ik niet.

[p. 119]

'Van Batavia weet ik niet veel meer dan ik je al verteld heb,' antwoordde ik. 'We verhuisden aan het eind van de oorlog naar Bandoeng. Batavia werd snel ongezellig in die tijd. Er was opeens zo'n agressie. Dreigementen op klaarlichte dag, beroving, discriminerende kletsboek.'

'Van Soekarno konden jullie natuurlijk allemaal de pot op,' veronderstelde hij.

'Weet je, de Indonesiërs hadden in die dagen helemaal niet zoveel meer met die man op. Hij was ook voor de meesten van hen de gedoodverfde knecht van Japan.

Japan - dat was in de ogen van pelopors en pemoeda's de vijand die bestreden moest worden. Soekarno wist dat hij dan zijn onafhankelijkheidsstrijd wel vergeten kon. Maar zij wilden hem dwingen. Ze lichtten hem van zijn bed en ontvoerden hem, en wisten ten slotte ook niet veel meer te doen dan hem maar weer vrij te laten - zonder opstand tegen de Jap.

Was hun leider minder radicaal dan die al te vurige pelopors?

Hij was een evenwichtskunstenaar, die heel precies rekening hield met Japan *en* met zijn eigen medewerkers, die - anders dan hij - hoopten op een Japanse nederlaag, een geallieerde overwinning. Hij zat in de tang. Maar niemand kon om hem heen, Japanners niet, en Indonesiërs niet. En niet omdat hij macht had, maar omdat iedereen even machteloos was als hij. Net zo machteloos als jullie Ecevit,' zei ik, juist toen de intercom ons naar het vliegtuig riep.

Afscheid, hoe neem je afscheid? Hoe deed je dat toen, van Julie, haar zusjes, haar moeder, van de Labrots? Van Tjoh, en Boeléh? - O, Julie, wat zal ik je mooie stem missen, dag meisjes, dag Bea, Boeléh. tot ziens. Denk nog eens aan me, ik zal je niet vergeten, ook jou niet, Tjoh...

Meneer Mohr trof ik niet thuis. Maar uit zijn slaapkamer riep iemand zachtjes en vragend: 'Hans?'
Wie zou Hans zijn, dacht ik en ik liep de kamer binnen. En daar lag, tot mijn verrassing, languit op bed, en buitengewoon lui, de verloren gewaande Edward!
'Edward,' schreeuwde ik.

[p. 120]

Hij raakte onmiddellijk in paniek: met wilde gebaren legde hij me het zwijgen op.
'Stil maar,' fluisterde ik. 'Ik zal je niet verraden. We gaan naar Bandoeng verhuizen, wist je dat? Wat handig om je hier te verschuilen. Bij een Duitser zoeken ze je natuurlijk niet... Hé, het beste. Weet Julie dat je hier zit?'
'Nee, nee, en ze moet het ook niet weten, begrijp je dat? Ik besta gewoon niet meer.'
'Ik zwijg,' zei ik. 'Ik ga. Groet Mohr van me als je wilt. Is dat Hans?'
'Ja, ja. Ga weg, ga alsjeblieft weg!'

Ik stak mijn hand uit.
'Bedankt voor het gidsen en voor de vriendschap,' zei ik.
'Schrijf me uit Holland. Hoe de ontvangst toen was voor jou. Daar kan ik over meepraten,' zei hij.
'Het zou goed voor je gezondheid zijn, als je ons daar eens kwam opzoeken,' zei Narda.
Hij lachte.
'Voor je het weet, sta ik voor je deur.'

Hoofdstuk XX

[p. 121]

Op een dag kregen we bericht dat mijn vader naar een kamp in Tjimahi was overgebracht, een plaatsje, niet ver van Bandoeng, waar een zus van mijn moeder woonde, tante Dé. Mijn moeder schreef haar. Kon ze ons ergens onder dak brengen? Ja, dat kon. Ze had in de garage plaats voor twee en in het fietsenhok voor één. 'Maar dan kan Carla immers niet mee,' zei ik. 'Nee,' zei tante Anna, 'die blijft gezellig bij mij.' Ze hadden alles al bedisseld, buiten ons om. 'Wanneer verhuizen we?' vroeg Ria. 'Eind van de maand,' zei mijn moeder. 'We maken Carla's verjaardag nog mee.' Ze liet een opkoper komen en verkocht alles wat we niet nodig hadden. Ook het mokkastelletje van de keizer.

Carla.

Ze was niet in de positie zich tegen die besluiten te verweren. Ik ook niet, trouwens. We vervloekten Tjimahi, Bandoeng en de Jappen.

De regentijd begon.

Ik gaf haar de kirman en de vier tekeningen waar ze bloot voor had gestaan, in bewaring.

'Die kunnen niet mee,' zei ik. 'Tante Dé zou zich doodschrikken. Mag ik er nog één zo van je maken?'

'Je bent geen jongetje meer,' hield ze me voor. Bijna zestien - veel te gevaarlijk voor een meisje als ik.'

Maar zij zou de volgende dag zeventien zijn. Ik had grote verwachtingen van het middernachtelijk uur daaraan vooraf. Urenlang hield ik me wakker. Zij beschaamde mijn vertrouwen. Tegen zonsopgang opende ik behoedzaam haar deur. Ze lag klaarwakker op bed, het pyjamajasje toegevend vergleden.

'Wel gefeliciteerd,' zei ik een beetje lullig.

Ze deed haar armen naar mij open: 'O, ik heb geen se-

[p. 122]

conde geslapen. Alleen van jou gedroomd.'

Met drie fietstaxi's, in elk waarvan nauwelijks nog een plaatsje was te vinden voor ieder van ons tussen al die bagage, gingen we op weg naar het station, mijn moeder, Ria en ik.

Ook nu had ik mijn boeken in een beddesprei geknoopt - een onvoorstelbaar zwaar pakket.

Voor we de wachtkamer inliepen, schoof ik het geval onder een bank op het perron. Toen de trein even later sissend en blazend binnenstoomde, moest ik ernaar zoeken. Had iemand er last van gehad en het toen verplaatst? Ik holde heel het perron af, liep het station uit, zocht met mijn ogen de straat af... weg. Dat zoiets opzichtigts binnen tien minuten zo spoorloos verdwenen kon zijn!

'Gejat,' zei ik tegen mijn moeder. 'Mijn boeken, tekeningen, al mijn spullen zijn gejat.'

'Kom maar,' zei ze troostend. Ze zocht mijn ogen en drukte me tegen zich aan. 'Weet je,' zei ze - en ik vulde het bekende zinnetje aan, en beiden zeiden we gelijktijdig: 'Er zijn mensen die het nog veel erger hebben dan jij.'

De trein zette zich in beweging toen.

Zoals nu het vliegtuig.

Het schudde mijn herinneringen dooreen

: In Bandoeng was het koud. In de vroege morgen liep je met kippevel en 's nachts moest je wel onder een katoenen deken slapen - heel onwennig.

In Holland sliep je 's winters onder drie, vier dekens, van wol. En onder een laken. Heel chic! Maar het laken voelde aan als ijs.
De moed om in bed te stappen. De ijsbloemen op de ruit!

Inge heette het dochttertje van tante Dé. Twaalf jaar en op weg om snel mooier te worden dan Salomé.
Ze speelt op straat met een paar vriendinnetjes. Haar stem doet een aftelrijmpje:

[p. 123]

*Johannes de Doper
zijn kop is van koper
zijn pik
is van blik
af ben ik*

Tante Dé hield kippen. Er was er één bij, Tjippie, een atletisch dier, hoog op de poten, met een schitterende eierproductie. Ze tiranniseerde met harde snavel alle dieren: ook de twee katten en Drommel, de fox-terriër. Ik kocht een haan. Arm beest. In een grote kist, met kippegaas ervoor, voorkwam ik zijn mentale ondergang.
Een kempkip: kan dat?

16 augustus 1945.

Japanezische officieren flitsen in luxewagens door de straten. Een sfeer van onheil: de stad is er nerveus door.

Toch gebeurt er niets. Geen onbeheerst gebrul, geen woede, geen komedie. Alleen dat onzekere, die radeloosheid, dat vliegen, af en aan.

In de vooravond fiets ik langs een hoog wit huis, met een brede, ondiepe voortuin.

Twee Jappen daar, in het wit geharnast, met schermmaskers op het hoofd, tuigen elkaar onder godsliederlijk geschreeuw met hun samoeraizwaarden af.

Ik had me altijd afgevraagd, hoe je met zo'n onhandelbaar middeleeuws ding om moest springen. Het was meer dan lang voor zo'n uk en zo zwaar, dat je er allebei je handen aan vol had.

Hier werd het probleem van het onhandige wapen uiterst lichtvoetig en behendig opgelost - bij de aanval, bij het pareren - in het daverend geweld van de elkaar snel opvolgende en keiharde slagen, soms in een regen van vonken. Dit was niet zo maar een oefenpartij, geen schijngevecht of demonstratie voor een publiek. Het was meer dan ernst, het was de pure wanhoop zelf. Ze waanden zich alleen in hun verbeterde strijd. Het was betoverend en angstaanjagend tegelijkertijd: een onrustbarende visioen, een openbaring, een taboe.

[p. 124]

Geef zo'n Jap zo'n bom.
Hij zou geen moment nadenken.

Ik heb dingen gezien die verboden moesten worden.

Toen hij werd weggevoerd, heette hij pappie. Toen hij terugkwam, heette hij pa.

Zúlke benen had mijn vader. Hongeroedeem heette dat. Als hij in de tuin kwam, pikte Tjippie in die kuiten.

Aan de rand van de stad beginnen de pemoeda's de aanval. Matrassen worden, in benzine gedrenkt, tegen de huizen geplaatst en in brand gestoken. De bewoners zijn allang gevlucht, of vermoord en onherkenbaar verminkt. Jappen herstellen godbetert de orde in Bandoeng. Een pemoeda krijgt een rood-wit vlaggetje in zijn neus geprikt. Japanse humor, van de middeleeuwen tot heden: ik kan er maar niet aan wennen.

Holland.
Met het m.s. *Tegelberg* kwam ik eraan.
Met muziek werden we van boord gehaald.

Het Nederlands in Holland:
Een enkeltje. Een overstapje. Een broodje halfom. Gehakt halfom. Petat mèt. De koningin. Tussen de middag. Hiero? Daaro.
Ik moest alles nog leren. De moeilijkste taal ter wereld!

Mijn eerste verbazing: Kan gras werkelijk zo groen zijn als hier?

Mijn tweede: Alle paarden hier zijn verbazend groot.

Maar de natuur is klein. Delft ook. De huizen daar en de kamers in die huizen. Wij woonden bij de schoonmoeder van tante Dé. Een weduwe, in het zwart gekleed, met zo'n wit befje van kant en met even wit haar.

[p. 125]

Een lief mens, maar de moeder van een stel doerakken, die ieder weekend hun ruzies bij haar kwamen uitvechten.
We noemden haar 'Oma'. In de weekends huilde ze. Door de week keek ze naar die weekends uit.

Ik heb van mijn vader in heel mijn leven één dag een grootmoeder gehad.

Mijn kamer heette een *kabinetje*. Er stond een opklapbed in. Als je dat opklapte, had je wat ruimte.

Natuurlijk was mijn fietsenhok nog kleiner. Maar daarbuiten was de wereld, en dat was hier toch anders.

17 augustus 1945.
Op een gisteren nog maagdelijke muur staat in levensgrote letters: Merdeka! - Vrijheid!

In Bandoeng was de spoorbaan de demarcatielijn.
Hier zaten wij - daar de Indonesiërs.
Mijn tante was door infiltranten aan de verkeerde kant van die lijn in de tuin van een verlaten huis ingesloten. Steeds nieuwe slachtoffers werden in die tuin gebracht. Op een moment van verzwakte waakzaamheid wist ze zich via de tuinmuur in een nauwte onder de pannen van het dak te werken, en daar hield ze zich schuil, totdat de pemoeda's met hun gevangenen vertrokken.
Uit angst op het laatst nog gegrepen te worden, bewoog ze zich kruipend voort in de goot die door de brandgang achter het huis liep, en via die goot, onder de grond, stak ze

de spoorbaan over.

Wij hadden het zoeken naar haar al opgegeven. Maar om vijf uur in de morgen, ieder van ons nog klaar wakker, stil en verslagen, kwam ze aan, huilend en uitgeput, vervuild. 'Ik leef en ik stink,' riep ze onophoudelijk, terwijl wij haar troostten, 'ik leef en ik stink' - met van die lange, gierende halen.

Je moet altijd alles schoonmaken, heel schoon.

Een kegel as valt van mijn sigaret op het parket in de

[p. 126]

woonkamer in Delft.

Het veroorzaakt nogal wat beroering. Er komen verwijten aan te pas en sussende woorden.

En een stoffer en blik en een sponsje.

'Zeep,' riep ik nog, 'zeep!'

Je moet altijd alles opruimen.

Maar opruimen is de pest voor de terugbrenging der dingen - wist u dat?

Soms - en steeds vaker de laatste tijd - maken hartkloppingen me midden in de nacht wakker.

Dan is er iets met de rikketik of met de droom.

Aan déze kant van de demarcatielijn stond een kapitaal huis.

Stond. Want het vloog de lucht in op een dag.

De Indonesische bewoners hadden het verlaten, omwonende Nederlanders hadden het geplunderd.

Met Inge dring ik er binnen. Twee crayon-tekeningen aan de wand (schitterend gedaan!) tonen ons het portret van de bewoners: een man en een vrouw, heel zelfbewust en, naar de kleding te oordelen, van Javaanse adel.

Het glas dat voor de portretten hing, ligt in splinters op de grond.

Op de tafel staat een Duitse handgranaat - zo'n fles.

Dan steekt Inge er haar hand naar uit, bij voorbeeld, en schrik ik wakker, badend in zweet.

Met grote tussenruimten en met het wapen in de aanslag lopen de Ghurka's achter elkaar door de straat.

Het gebouw van Verkeer en Waterstaat daarginds in de hoogte, met die op het dak aangebrachte pinakels, is in handen van de Indonesiërs.

Die moeten eruit.

Met een paar vrienden zit ik op de muur, om geen moment van het schouwspel te missen. Opeens breekt de hel los. De kogels vliegen ons om de oren, met fluitend geluid.

We bleven daar zitten. Ik weet dat het krankzinnig klinkt, *maar we bleven daar zitten.*

[p. 127]

Ria en ik lopen langs de demarcatielijn

Uit de afgebrande kampong aan de overkant schuifelt een man, een stok- en stokoude man met bloot bovenlijf over de weg - de veiligheid der belanda's tegemoet.

We lopen naar hem toe, bereid hem hulp te bieden, want hij lijkt uitgeput. Voetje voor voetje gaat het.

Maar vluchtelingen moeten snel zijn.

Opeens zijn we omringd door vijf, zes bloeddorstige kerels.

'Donder op,' zegt er een.

'Hij is een vluchteling,' zeg ik. 'Hij is doodmoe, een bedelaar. Hij is stokoud. Hij doet niemand ooit kwaad, o, ik ken hem zo goed.'

'Donder op.'

'We brengen hem naar de MP-post,' zegt Ria.

'Jullie brengen hem nergens naar toe. Wij rekenen met hem af.'

Hij toont ons een mes met een blad dat breed is, lang en puntig.

'Schiet op, of...'

Die smekende ogen - de doodsangst daarin.

In de middenberm van de straat zijn lang geleden schuilkelders gegraven: langwerpige, onoverdekte gaten in de grond.

Als ik zie dat er één is dichtgegooid, schrik ik wakker, badend in zweet.

Ik zit in de bus. We passeren een oploop op het plein. Dertig, veertig mensen - mannen, vrouwen - hebben een infiltrant te pakken. Stompemd, schoppend, terwijl hij erbarmelijk uit vele wonden bloedt, sleuren ze hem voort.

'Goed zo!' roept de vrouw, die naast me zit furieus. 'Goed zo, maak hem af!'

De bus rijdt door, alsof er niets aan de hand is.

Ik weet dat het krankzinnig klinkt, *maar die bus reed door.*

En als die bus nu eens níet was doorgereden?

Machtelozen moeten op een lager tempo overschakelen, naar het niveau van totale onverschilligheid

[p. 128]

: Een zin, om op elke witregel van deze litanie van de machteloosheid in te vullen.
(16 augustus)

Een onvoltooide brief

[p. 129]

Aan: Mr. Oral Edip,
De Straat van de Gekortwiekte Kwartel 16,
Istanboel,
Turkije.

Europa,
ergens in de lucht tussen Istanboel en Amsterdam, donderdag, 16 augustus.

Beste kerel,
We vliegen Turkije uit, want de stewardessen gaan hun ronde maken met dozen vol gouden diamanten - tax-free. Ik vroeg om een fles whisky en een glas en werd aangekeken of ik dol geworden was. Er wordt hier niet gegeten of gedronken en ternauwernood gerookt. Men zou reizen met de Türk Hava Yollari tijdens de ramadan moeten verbieden, of stewardessen aan moeten nemen met een verdraagzaamheid als die van jou jegens ongodsdienstigen. Religies hebben allemaal hetzelfde. Er is iets schaamteloos in de oogopslag van de gelovige die je terechtwijst. Het argeloze hart vult zich met schaamte over zijn grofheid, terwijl het toch zeker weet, dat de fout niet bij hem schuilt maar daar, in die godsdienst die een combinatie van vasten en dozen vol rijkdom toelaatbaar vindt, maar dorstenden laat versmachten.

Holland werd me na de oorlog in Indië gebracht.
Of nee. Ik werd bij mijn lurven gegrepen en ergens neergezet, op een plaats waar alle verworvenheden uit de jaren zonder ouderlijk gezag eenvoudig werden ontkend. Hoe wonderlijk dat je je daarin schikte. Indonesië had zijn pemoeda's, Parijs zijn existentialisten, maar wij?
We waren gewillig - en waarschijnlijk alleen maar omdat die pemoeda's zo ónwillig waren. Wij vormden geen 'op-

[p. 130]

standige jeugd'. Eerlijk gezegd: braver burgers dan wij na de oorlog werden, bestonden er niet, nergens op de hele wereld. Met ons kon de regering in Den Haag alle kanten op. Maar zo voel je dat pas achteraf, na de onherstelbaarheden. We legden ons lot helaas in de handen van de machthebbers, we waren getikt.
Op school (in Bandoeng was dat) deelde de leraar Nederlands een stapel blaadjes uit, de *Pen Gun*, een soldatentijdschrift, dat bij ons dienst deed als leesboek.
We lazen er Jan Camperts' *De achttien doden* uit - het zou me verbazen, als je dat niet kende; het is nog altijd 'klassiek' in het onderwijs, en terecht. Ik vond het onmiddellijk een schitterend gedicht, nog niet eens om de taal, die ik toen voor onnavolgbaar hield, maar om de stemming erin, die gaandeweg uitgroeit tot een beeld van onverzettelijke solidariteit.
Het was niet het eerste gedicht dat me onder ogen kwam (poëzie vond ik toen eigenlijk heel erg), maar wel het eerste waardoor ik dacht: Hé, poëzie! De werkelijkheid.
Godverdomme, dit is met bloed geschreven!
Dat gedicht, dat werd Holland voor mij, heel concreet opeens. Iets anders dan sentimentaliteit of bespottelijk heimwee. Het hogere was bij Campert met het aardse identiek:

*O lieflijkheid van lucht en land
van Hollands vrije kust -*

Dat begreep ik daar, onder die koperen ploert met zijn kakelbonte ondergangen in kitscherig technicolor.

In Holland kreeg ik vrienden uit een socialistisch nest. Aardige jongens, behulpzaam, sportief, muzikaal, gevoelig, in alles geïnteresseerd en op een on-Hollandse wijze gastvrij. Drie broers, van wie de middelste bij een vliegcrash om het leven kwam. Een leuk gezin, een hartelijk gezin, een gezin zoals ik daarna nooit meer meemaken zou. Ik bofte met hen.

Voor alle anderen was ik immers een soort bezienswaardigheid. Niet alleen vanwege die oorlog, waarzonder ik me toch anders ontwikkeld zou hebben, minder eige-

[p. 131]

rechtig, minder vrijmoedig, maar vooral omdat ik buiten Holland een thuis had gehad, waaruit men mij verdreven had. Ik was in hun ogen (de zoon van) een avonturier, een fortuinjager: iemand die terecht beroerd terechtgekomen is. Eigen schuld, hoge bult, hoorde ik ze denken. En dan keken ze je aan met die schaamteloze, door de balk open gesperde ogen. Het vernederde je. Je werd er miserabel van en stil, en wat je nog aan vrijmoedigheid bezat, liet je ongebruikt. Je was, behalve de uitbuitende koloniaal ook nog de bok, die beladen met de zonden van Janmaat, Jan en alleman de woestijn werd ingestuurd. Want natuurlijk: ons eten stonk. Mijn moeder was bruin, de jouwe ging als een malloot gekleed en jullie muziek klonk al even bezopen als die gamelan- en krontjongmuziek van ons. En allebei moesten we toch drommels goed begrijpen, dat het hier geen apenland was, maar een latent Schiedam, 1976. In tegenstelling met de Nederlanders die hun land nooit verlaten hadden, konden de ballingen hier niet op kosten van het oude leven een nieuw beginnen. Die begonnen met niets, je herkent dat wel.

Ik heb in Istanboel beelden gevonden, archetypen van wat Batavia mij was. O, niet alleen de stank, het stof, de helse drukte en de hitte. Maar ook de nachten, de geur van jasmijn, de zang van kippen, krekels en kikkers. Als een maquette rees Batavia uit mijn onrust op, uit mijn herinneringen aan vrienden, meisjes - aan rampen, lang geleden gebeurd.

Een maquette van mijn jeugd met zijn verschrikkingen, zijn schroom, zijn angsten en extases.

O, een stedebouwer zou een verleden moeten hebben, Mr. Edip. Alleen dan bouwt hij iets dat leeft: living cities, in plaats van dormitory towns.

Ik hou van Istanboel, net als jij. Ik was er graag op straat, in het publieke leven. Ik ben als jij, een straatkind, nooit alleen en vaak met jezelf alleen. Ik ben van jullie schoenpoetsers en bloeddrukmeters gaan houden - zoals ik in Holland van de fluitisten en gitaarspelers op straat hou, die met hun soms zo beperkte repertoire de koning te rijk zijn, en toch keihard aan het werk. Zo voel ik me graag: een

[p. 132]

leegloper, volkomen aan de straat verslingerd. De straat: de enige plaats waar men zonder biechtstoel met anderen van gedachten wisselt. Waar je ervaringen opdoet, die de moeite waard zijn, waar je vragen stelt of beantwoordt, toneelspeelt, echtheid toont, waar alles van een indringende oppervlakkigheid is, waar alles - je gevoelens, gedachten, wensen, angsten en niet in de laatste plaats je omgeving, de straat zelf - aan verandering blootstaat. De straat is mijn concertzaal, mijn museum, modeshow, cabaret en bordeel sinds Batavia.

'Stel je eens voor,' zei Narda eens, 'dat je als architect de opdracht kreeg een straat te ontwerpen waarin vijftien á twintig gezinnen moeten wonen, van een zelfde niveau, een

zelfde ontwikkeling en belangstelling. Waarin alle huizen op vrijwel identieke wijze moeten worden ingericht; waarin niemand buitenissig is, iedereen iedereen kent: mannen, vrouwen, kinderen, gezinnen. Waarin alle mannen, alle vrouwen, alle kinderen in hun eigen groep van ongeveer dezelfde leeftijd zijn - zou je dan niet zeggen: dat is een onmogelijke opdracht? Maar toch gebeurt het. Die straten ontstaan vanzelf, in elke nieuwbouwwijk, of die nu in Krimpen staat of in Krampen. Maar ze ontstaan ook in oude wijken. 'Woonerf' heet dat tegenwoordig, een Sesamstraat voor grote mensen. Waarom mag een stad niet domweg lelijk zijn, oud, afgeleefd, maar leefbaar? Weet je waar het nog aan ontbreekt?' vroeg ze.

'Nou?' vroeg ik terug.

'Het ontbreekt eraan, dat elke deur in zo'n straat met dezelfde sleutel geopend kan worden. Stel je voor dat je in een huis terecht komt waar je feitelijk niet woont - zou je dan werkelijk geloven niet thuis te zijn? Maar *natuurlijk* voel je je daar thuis! En zou dat niet geruststellend zijn - op een ontstellende manier?'

Ik heb in een straat gewoond in Den Haag waar alles mogelijk was, zelfs de hierboven geschetste utopie - reden, waarom ik daar wegging toen die nachtmerrie werkelijkheid werd.

Die straat was een dorpje op zich, in het midden van de stad. O, zeker, iedereen kende daar iedereen. Maar iedereen bezat er een diepgeworteld individualisme, want nie-

[p. 133]

mand leek op niemand. Een straatje met kroegjes en handeltjes in antiek, een straatje met een wat Parijse sfeer. Daar leerde ik Sylvia kennen, een meisje van zeventien, toen ik zeventwintig was. Ze was zeer muzikaal, een pianiste. Ik gaf tekenlessen en raakte daarna snel aan het onderwijs verslingerd.

('Hoe stelt u zich het onderwijs voor?' werd me bij mijn sollicitatie gevraagd. Ik antwoordde conform Carla's didactiek: 'Ik wil dat mijn pupillen over zichzelf, over de wereld en over mij iets leren, en met iets bedoel ik zoveel mogelijk. 'Dat wordt dan een dolle boel,' zei de directeur. 'Ja,' zei ik. En ik mocht komen.)

Maar dat meisje. Dat meisje oefende op mij een grote aantrekkingskracht uit. Ze was vanwege het conservatorium in Den Haag komen wonen, bij een mevrouw. Na sluitingstijd van het café bracht ik haar wel eens thuis, fietsend. O, zonder flauwe kul en alles in het nette, daar ben ik heel sterk in, en zij was dat niet minder.

Muzikale meisjes. Hoe komt het toch, dat juist zij ons met onopzettelijk geweld aan onze mannelijke natuur herinneren? Die macht had Julie ook. *Andere* meisjes - ik loop ze voorbij. Maar muziek is er om ons te verontrusten. En muzikale meisjes heffen waarlijk het edelste in ons op.

'Ik heb je nog nooit horen spelen,' zei ik eens.

'O, daarin kan worden voorzien,' antwoordde ze spontaan. 'Als je in het weekend komt, geef ik een recital, alleen voor jou. Zaterdag halfnegen. Dan is mijn mevrouw er niet en kan ik spelen, tot minstens middernacht.'

Ik moet je ter wille van een tragisch verhaal vertellen, dat dit meisje, zo jong als ze was, als een schoorsteen rookte.

Ik kwam en zij deed open. Ik gaf haar een ruiker bloemen en een fles van het een of ander.

'Wat lief,' zei ze ter begroeting, 'en wat ben je vroeg! Zou je iets voor me willen doen?'

'Met alle plezier.'

'Ik heb niets meer te roken, nou ja, een half pakje nog maar. Wil jij wat voor me halen? Dáár,' - ze wees - 'daar is een sigarettenautomaat.'

Ze stak me wat geld toe en de huissleutel.

'Kom maar gewoon binnen,' zei ze, dan kan ik nog even onder de douche.'

[p. 134]

Ik haalde de sigaretten. Ik kwam, nog steeds te vroeg, gewoon binnen en zocht gewoon een plaats tussen een tiental kussens op de bank. Toen kwam ook zij - met de fles.

'Eerst drinken we wat, en dan moet je vertellen wat je wilt horen.'
We dronken wat en ik wilde horen wat ze maar spelen wilde. Alles.
'Kom maar,' zei ze.

Ze bracht me naar de piano achter de bank: 'Mijn studio,' stelde ze me voor.
Op de vloer lag een tapijt. Maar wat voor tapijt!

'Een kirman,' riep ik uit.

'En een kenner,' zei ze. 'Wat weet jij nou van kirmans?'

Ik viel op mijn knieën. Bloem voor bloem en slinger voor slinger herkende ik de kirman die ik Carla in bewaring gegeven had.

'In godsnaam,' vroeg ik, schor een beetje, 'hoe kom je hieraan?'

'Lieve hemel, weet ik 't! Zolang ik hier woon, ligt dat ding hier, hè?'

Ze speelde van alles, we dronken van alles.

'Kom,' zei ze op een gegeven moment, 'ik hou ermee op, ik ga slapen.'
Ze hielp me in de jas en zwaaide me uit.

Ik wist niet of ik dronken was.

Thuis nam ik een Alka Selzer en toen kwam ik snel tot mezelf.

Een jonge, dacht ik, een jonge kan beslist geen kwaad.

Ik liep naar de koelkast. Ik rolde een sigaret en tastte naar mijn aansteker. Een sleutel vond ik, Sylvia's huissleutel.

Ik pakte de fiets en reed terug.

Er brandde nog licht.

Ze is helemaal niet naar bed, flitste het door mijn hoofd. Behoedzaam, geruisloos opende ik de deur en even behoedzaam, de hand aan de muur, liep ik door de gang, die door een glazen deur van haar 'studio' was gescheiden. Ik wilde haar verrassen.

Voor de deur bleef ik staan. Sylvia lag moedernaakt op mijn met kussens overdekte kirman. Naast haar een

[p. 135]

vrouw, die, op haar knieën gezeten, zich loswurmd uit de trui. Natuurlijk kon ik toen haar gezicht niet zien. Maar die tieten, die taille - waren dat de tieten en taille van Carla niet -, onveranderd beeldschoon na al die jaren?

Maar daar is haar gezicht al, Leo. Ze ís het - ze staart je aan, ontzet, ze ziet een inbreker, haar hart staat stil, een schooier ziet ze, een zombie, een visioen. Ze heft zich op, ze komt naar je toe, en 'Carla' fluister je ontroerd, 'Carla.' En eindelijk, eindelijk gebeurde het dan, daar in die woning, op dat vliegend tapijt.

'Kijk,' zegt Narda, 'de Alpen.' Op welke hoogte zitten we hier? Twintigduizend, veertigduizend voet? In zo'n onverschillige formule vat de piloot het onvoorstelbaar diepe en het menselijk nederige samen.

Mijn eerste vliegreis beleefde ik in '46, in een tweemotorig vliegtuigje van de RAF, een dakota.

Alles trilde aan dat ding; soms viel het met een smak in een luchtzak. Hoe het zigzaggend zijn weg vond tussen de bergen door naar Djakarta.

Waarom vliegt hij niet hoog boven de bergen uit? dacht ik. Dit is het ware vliegwerk niet. In een trein keek je immers ook tegen die bergwanden op.

Hier, van deze hoogte uit gezien, zijn de Alpen verkreukeld zilverpapier, banketbakkerswerk met kandij overstrooid. 't Is ontaard, 't is hemelsmooi. Werkelijk, je kijkt anders tegen de wereld aan, wanneer je die kent van een lucht- of satellietfoto, dan wanneer je die kent van de kaart. Zo'n foto laat zien dat de wereld waarlijk uit het

hogere is neergedaald. Er zit iets verticaals in zo'n foto, dat je vergeefs zoekt op de kaart. Dat komt, omdat jij op die kaart bent ingecalculeerd, platlander! Maar wie een satellietfoto bekijkt, bevindt zich niet op deze wereld. Hij zit achter die lens en kent kanten van de wereld die niet van deze wereld zijn.

'Kijk,' zegt Narda, 'we dalen.'

En werkelijk, de aarde trekt weer aan ons, het leven schakelt weer op een hoger tempo terug. De dingen worden

[p. 136]

nu snel weer balsturig: de steden, kerken, huizen en weiden.

Wat is er over van mijn stad? Een handjevol herinneringen, een melodietje van Mozart, een kirman, op een nacht aan flarden genaaid. Maar wat zijn die dingen, wat kunnen zij anders zijn dan bruggen naar die verdwenen stad, die ik zelf werd? Een samenraapsel van beelden, parken, geuren en klanken, ontworpen naar de natuur van de vrouw?

'Kijk,' zegt die vrouw, 'we landen.'

Met oorsuizingen van verrukking razen we op Schiphol aan.

Leiden, december 1983/september 1985

Aantekeningen bij:

[p. 137]

Pag. 25

VOC - wapenkreet, ontstaan uit de gedachte dat je geschiedenis tegen propaganda kunt inruilen. Het woord ademt een volkomen kolonialistisch-militaristische geest. De klank smooit hier de kritische geest: grootspraak en intimidatie moeten de gebreken verdoezelen.

Het korps was niet groot, driehonderd man. De geweren waar men mee oefende, stamden uit de vorige eeuw. Waardeloos.

Pag. 36

Een halfbloed, een echte, heeft een 100% Europese vader en een 100% niet-Europese moeder. Dit werd de standaard waar de bezetter van uitging bij de bepaling van wie er in een kamp thuis hoorde en wie niet.

Wie 50% of meer Europees bloed had, werd opgepakt. Zo trachtten Japanse en nationalistische autoriteiten het ressentiment bij de Indo tegen de Nederlanders aan te wakkeren. Zij speculeerden daarbij op de omstandigheid, dat vóór de oorlog de Indo's nooit volledig door de 'totoks' werden geaccepteerd. Ze slaagden daar niet in, omdat in diezelfde tijd ook de verschillen tussen Indo's en Indonesiërs breed werden uitgemeten. De maatschappij was een apenrots en de top werd door Nederlanders bezet.

In maatschappelijk opzicht werd de Indonesiër als gelijkwaardig aan de Indo beschouwd wanneer hij de Nederlandse taal beheerste (maar de taalpolitiek had een intimiderend karakter: onze taal gold in het vooroorlogse Indonesië als 'de moeilijkste taal ter wereld') en wanneer hij had gestudeerd. Iemand als Soekarno dus, of als de Moeljono uit dit verhaal.

Indonesiërs vergrootten hun kansen, wanneer ze ook nog een christelijk geloof beleden en geen opzichtige tegenstand boden aan het bewind. Heel anders dus dan Soekarno, een islamiet, die iedere vorm van samenwerking

[p. 138]

met de Nederlanders van de hand wees, en daarom werd uitgestoten.

De waan van de suprematie van het blanke ras - in 1905 al door de Japanners ontzenuwd - werd door de bezetter op zijn kop gezet en tot systeem verheven. De Japanners hielpen de ironie der geschiedenis een handje en dat kwam bij de voormalige heersers hard aan.

Met de internering werd haast gemaakt. Die van de blanke mannen begon in juni van het jaar 1942. En Tjideng ging voor de vrouwen open (en meteen weer dicht) op 17 oktober van dat jaar. Jongens, ouder dan 10 jaar, gingen naar een mannenkamp. Ook Hansje Timmer kwam daar ten slotte terecht.

Pag. 37

'Erkenning' van een kind hield in dat de ongehuwde Indonesische moeder alle aanspraken op haar kind verloor, om te voorkomen dat zij uit de boedel van haar man zou erven.

Pag. 76

Kaiser Wilhelm II waarschuwde in 1894, naar aanleiding van de Chinees-Japanse oorlog, voor 'het gele gevaar'. Daar bedoelde hij natuurlijk het gele ras mee.

Pag. 98

Tokèh - een gekko. Een dier dat het midden houdt tussen een kameleon en een uit zijn krachten gegroeide muurhagedis. Een avonddier, dat met een diepe basstem fors zijn naam 'tokèh' roept. Als hij dit zeven keer achter elkaar deed, bracht dat geluk. Meestal hield hij na twee, drie keer al op en tot meer dan zeven was hij volgens mijn waarnemingen niet in staat.

Pag. 108

Saipan. De Japanners boden wanhopig tegenstand en pleegden ten slotte *en masse* zelfmoord door zich te laten onthoofden, of door van de rotsen in de afgrond te springen - vaak met hun hele gezin.

Zoiets spreekt tot de verbeelding, helaas, evenals het verschijnsel van de kamikazepiloten, die zich met een haiku ten

[p. 139]

dode wijdden. Dat hun dood volstrekt nutteloos was, wisten ze waarschijnlijk wel, maar dat weerhield hen er niet van. Ave Caesar, morituri, etc. Dat soort poëzie. Poëzie in ontbinding, waar ook Hitlers huwelijksakte naar ruikt. De absolute tegenstelling van Camperts *De achttien doden*.

Jappen, moffen, gedegeneerde Romeinen, fascistten - hoe zouden ze elkaar ooit kunnen ontlopen?

Bima. De tweede van de vijf zonen van Panda, gewoonlijk de Pandawa's genoemd. Ze raken verward in een strijd met hun honderd neven, de Korawa's. Deze beslissende strijd, waarvan in de *Bratta Joeda* wordt verhaald, wordt zelden uitgevoerd in de wajangvoorstellingen omdat het publiek het sneuvelen van helden, al waren dat dan Korawa's, ongaarne ziet.

Bima is herkenbaar aan zijn klompneus, die erop wijst dat hij de zieleadel van zijn broer Ardjoema mist. Zijn attribuut is de storm, waarmee hij alles wat hem in de weg komt - het kwaad - wegvaagt.

In Soekarno's interpretatie van de beslissende strijd zijn de Korawa's de Nederlanders. Djajabaja (van Kediri) is de vorst onder wiens regering de *Bratta Joeda*, die op het Sanskriet epos *Mahabharata* teruggaat, werd geschreven. De Javanen kenden zijn naam, en schreven hem de voorspellingen toe, waarvan in het verhaal sprake is.

Pag. 110 Tjokroaminoto, Oemar Said. Leider van de in 1912 opgerichte Sarekat Islam (Islamitische Vereniging) en kortstondige schoonvader van Soekarno. Voorspelde de komst van de Ratoe Adil in de gedaante van het socialisme. Zijn loyale houding tegenover het Nederlandse gezag vervreemde hem van Soekarno.

Pag. 112 Peloppor, voorloper.

Op 15 augustus 1944 werd de Barisan Peloppor opgericht; letterlijk betekent dat Phalanx van voorlopers, dus voorhoede, avant-garde.

[p. 140]

Hun taak bestond eruit het nationalisme onder de massa te brengen. Zij slaagden daar wonderwel in. Japan was op zijn retour en de nationalistten kregen er zin in, nu hun vlag naast de Japanse woei en zij hun volkslied mochten zingen.

Op vele muren was de leus *Merdeka* (Vrijheid) te lezen.

Na de capitulatie van Japan, 15 augustus 1945, kreeg het woord peloppor, alsof er een tegenpropaganda bestond, een denigrerende klank bij de Nederlanders, burgers en soldaten.

Zij nationaliseerden op hun beurt het onbegrepen Maleis en maakten er als het ware een klanknabootsing van met de betekenis van 'schutter met een proppeschieter'. Zo werd

iedere Indonesische vrijheidsstrijder een 'plopper', en een plopper was zo goed als vogelvrij.

Buiten het boek

Briefwisseling met de uitgever

Cornets de Groot aan Wim Hazeu

Leiden, 4 juni 1985.

Beste Wim,

Vanmorgen belde ik je op, maar je was er niet en zou tot vrijdag afwezig blijven. Ik had je graag even gesproken over de roman die ik je aan wil bieden: *snert met sambal*,¹ een nogal symbolische titel voor een boek over een jeugd in tamelijk miserabele omstandigheden, waarvan ik je iets liet doorschemeren in een brief die ik je eerder schreef. 'Daar moet je over schrijven', zei je toen, en dat heb ik dan nu gedaan. Vandaar dat jij het krijgt, als je het hebben wil.

Zou je spoed willen zetten achter de lectuur? Dan kan ik er ergens anders mee naar toe, als je onverhoopt nee zegt tegen het geval. Ik stel me voor dat ik er haast achter zetten moet. Een uitgave ervan moet toch heel dicht, zo dicht mogelijk in de buurt van 15 augustus liggen – de bevrijdingsdag ginds, 40 jaar terug.

[...]

Ik hoor graag snel van je!
Tot dan dan,

hartelijks je

Rudy

Wim Hazeu aan Cornets de Groot

Baarn, 11 juni 1985

Beste Rudy,

was blij weer iets van je te horen. Had het vermoeden dat dit nieuwe manuscript ook elders is aangeboden en was daar even verdrietig over. Maar ik zal me vergissen. Alle boeken, op een enkel deeltje *De Prom Bibliofiel* na, zijn voor dit jaar al in productie. Dus de eerste handicap doemt al aan de horizon op: als ik het uitgeef, dan is de verschijndatum omstreeks maart 1986.² Maar dit nadeel kan ook tot een voordeel worden omgebogen. Ik heb het manuscript met genoeg gelezen, maar wel steeds met de vraag: waarom niet verder uitgewerkt, waarom niet sterker de parallellen tussen Istanboel en Batavia, tussen herinnering en nieuwe werkelijkheid gelegd. Met name het toeristisch gedeelte in Turkije vind ik te vrijblijvend, te weinig beklemmend, terwijl daar toch wel wat gebeurt. Er zijn bladzijden die het bij dialogen laten, terwijl juist de

---

¹ Deze tweede roman zou door Wim Hazeu in 1985 als *Tropische jaren* worden uitgegeven. Onder de titel *Snert met sambal* verscheen in *Moviola*, nr. 2 (1985) wel een voorpublicatie van het eerste hoofdstuk van de roman.

² *Tropische jaren* zou inderdaad maart 1986 verschijnen.

beschouwingen, meditaties, opmerkingen enz. eromheen het manuscript boeiend maken. De fragmenten waar er sprake is van de hoofdfiguur en de Japanners zijn zeer beklemmend. Ik zou echter ook dáár iets meer willen lezen over zijn relatie tot zijn moeder en haar contacten weer in een bezet land. Uit Indië terug in Nederland wordt er nauwelijks meer gerept over de vader en moeder en dat lijkt me ook niet sterk. Kortom, nu heb je 'goud' in de handen, geef dat niet te snel uit handen, maar laat het episch talent dat je (het blijkt nu duidelijk) hebt alle kansen gebruiken. Advies: leg het manuscript een paar weken weg en pak het dan weer op, met de praktische opgave het naar 120 pagina's manuscriptdikte te brengen. Zo'n dwang kan helpen en inspireren. Je krijgt zo'n kans niet meer om te schrijven over de sloppen van Istanboel en Batavia, over geweld, enzovoort.

De titel vind ik niet goed. Zou aardig zijn voor een liedje van een derderangsartiest. Een dergelijke titel is al eens geflopt. Het park der verhulde schoonheid geeft zo al meer spanning aan, en de confrontatie van de binnen- en buitenwereld.

Rudy, ik wil dit boek uitgeven, maar geef jou en mij de kans het tot een succes te maken. Met Heere¹ heb ik er al even over gesproken, hoe we de publiciteit kunnen aanpakken. Hierbij het manuscript terug, omdat ik ook wat kleine correcties heb aangebracht.

Met vriendelijke groeten, en zeer benieuwd naar je reactie, je

Wim Hazeu

Cornets de Groot aan Wim Hazeu

Leiden, 14 juni '85.

Beste Wim,

Natuurlijk zond ik dit werk alleen naar jou. Je hebt wat mij betreft geen concurrenten, als je dat niet wilt.

Ik ben met je oordeel heel tevreden, maar of ik nog meer uit Istanboel weet te melden? Ik ben er een week geweest, en daar valt de 1e en de laatste dag al meteen helemaal van af. Ik zal 't wel proberen, hoor. Heb er een hard hoofd in, niettemin.

Gevleid ben ik door je aantekening dat 'juist de beschouwingen, meditaties, opmerkingen, etc.' het geheel 'boeiend' maken. Terwijl ik me – essayist in hart en nieren – gedwongen heb, juist dat zoveel mogelijk te onderdrukken.

Ja, mijn vader. Ik had 't al zo nadrukkelijk over deze tragische man in *Liefde, wat heet!*² Ik heb hem zo van een afstand maar meegemaakt, hè? Van '42 tot '53 niet gezien (bleef in Indië tot zijn pensioen). Enfin – ik doe mijn best.

(Mijn moeder. Een schat van een mens. Gul, hartelijk, een gat in d'r hand. Altijd op de rand van 't faillissement, en toch leven alsof leven een feest is. Ik kan daar bijna niet over schrijven.

[...]

Graag tot gauw,

je Rudy

---

¹ Cornets de Groot's zwager, getrouwd met zijn zus Louise; had in recente jaren enkele titels bij Hazeu laten verschijnen.

² Cornets de Groot's eerste, onder pseudoniem verschenen roman (1983), eveneens bij De Prom.

Wim Hazeu aan Cornets de Groot

Baarn, 18 juni 1985

Beste Rudy,

dank voor je brief. Je roman is als historisch-actueel document belangrijk (versterking van dit aspect zou ik ook nooit verwaarlozen) en literair-romantisch. Je zult er een goed boek van kunnen maken. Wel onder eigen naam, want Lucard¹ is een beetje slecht gevallen bij de boekhandel. [...]

Ik zie over een tijdje uit naar de aangevulde, verbeterde, sterke versie.

Met vriendelijke groeten, je

Wim Hazeu

[...]

Wim Hazeu aan Cornets de Groot

Baarn, 30 september 1985

Beste Rudy,

goede titel. Door werkzaamheden aan lopende aanbidding, de Kinderboekenweek en Frankfurter Buchmesse vind ik niet de rust het manuscript heel zorgvuldig te lezen. De eerste 20 bladzijden waren al zoveel boeiender, dat je op uitgave kunt rekenen. Geef me echter wat respijt, om de zaak definitief af te ronden. Wel ben ik blij dat ik je tot herziening heb weten te brengen, al ging dat jouwerzijds met vloeken en zuchten gepaard. Het resultaat is zoveel sterker. Dus: dank u wel uitgever voor uw angel en eigenwijzigheid.² Geen dank, met vriendelijke groeten, je

Wim Hazeu

P.S. Ik zie dus uit naar een ontmoeting na lezing van het gehele manuscript.

---

¹ Het voor *Liefde, wat heet!* gekozen pseudoniem Simon Lucard.

² In een brief aan H.A. Wage, opgenomen in het *Dagboek 1985-1986*, schrijft Cornets de Groot op 18 augustus 1985: 'Wat mijn boek betreft,- ik heb me je "kritiek", ik zeg maar kritiek, maar je begrijpt wat ik bedoel,- sterk aangetrokken en heb het boek wat omgegooid. De volgorde van de hoofdstukken, wat nog een heel geplus gaf, want dan moet je toch andere verbanden leggen en aanvullingen geven, waardoor de stof toch weer een andere aard kreeg. Gelukkig maar, want nu kon ik ook het al te erotische tot een minimum terug brengen en aandacht schenken aan het diepere sentiment van de politiek. Ik schreef er, je raadt het nooit, nog zeven hoofdstukken bij. Hazeu – de uitgever – vond het nog niet genoeg. Hij wilde meer horen over de sloppen in Batavia en Istanboel, nog meer Japans geweld en zo, maar ik vind het nu welletjes. Men kan een contemporain-historische roman ook zo overdrijven, dat er tenslotte een streekroman uit tevoorschijn komt, en dat wil ik helemaal niet. Ik tik het ding nu opnieuw uit en dan kan hij het krijgen of niet.'

Cornets de Groot aan Wim Hazeu

Beste Wim,

Z.o.z.¹ hoe ik me voel na gedane arbeid in opdracht van de uitgever die ik niet dankbaar genoeg kan zijn. Wacht je niet te lang met je afspraak met

je Rudy?

Wim Hazeu aan Cornets de Groot

Baarn, 23 oktober 1985

Beste Rudy,

hierbij het kontrakt. Kun je me een wervende aanbiedingstekst sturen: stukje inhoud, stukje sfeerbepaling. Ik beschouw de tekst als een concept dus je kan vrijuit schrijven. En een foto voor het aanbiedingsboekje? Ik stel voor dat we over enige opmerkingen die ik heb eens rustig praten in Baarn, bij voorkeur in de week van 11 november. Kun je me wat tijden noemen? Het uitgevershuis bevindt zich tegenwoordig in de straat achter het station.

Met vriendelijke groeten, je

Wim Hazeu

[In handschrift]: P.S. Stuur je 1 exemplaar getekend retour?

Wim Hazeu aan Cornets de Groot

Baarn, 13 november 1985

Beste Rudy,

na 3e lezing heb ik toch feitelijk over *Tropische jaren* weinig op te merken. Het boek zit hechter in elkaar dan ik aanvankelijk dacht. Ik stel voor dat het typoscript nu de normale redactionele begeleiding krijgt en dat we er – als er dan nog vragen rijzen – later over spreken.

Ik heb echt die zwartwit foto per omgaande nodig en een al of niet getekend of geplakt voorbeeld van de typografie van het omslag.

Met vriendelijke groeten, je

Wim Hazeu

[In handschrift]: P.S. Het voorschot blijft 2 x f1000,-. Als de verkoop meevalt, kun je tussentijds geld opnemen.

---

¹ De ansicht toont een afbeelding door Alexander Rinesch.

Wim Hazeu aan Cornets de Groot

Baarn, 19 november 1985

Beste Rudy,

dank voor de foto. Zullen we die op de achterkant van de roman plaatsen? Is er copyright op?

Je wisselt wel van ideeën. Eerder schreef je dat je graag een typografisch omslag wou met grote letters. Daartoe is inmiddels een opdracht uit gegaan. Hierbij de kopij terug voor je laatste correcties. Kan ik die binnen een week terug verwachten?

[...]

Met vriendelijke groeten, je

Wim Hazeu

Susanne Wildeman aan Cornets de Groot

Baarn, 23 januari 1986

Beste Rudy Cornets de Groot,

Hierbij de proef van *Tropische jaren*.

Het zou fantastisch zijn als ik hem 3 februari (eerder mag vanzelf ook!) gecorrigeerd in huis had. Lukt dat?

Met vriendelijke groeten,

hoogachtend,

Uitgeverij De Prom

Susanne Wildeman

Susanne Wildeman aan Cornets de Groot

Baarn, 12 februari 1986

Beste Rudy Cornets de Groot,

Iets eerder dan verwacht is de revisieproef gereedgekomen.

Hierbij (helaas) één exemplaar plus de door jou gecorrigeerde proef. Door ruimtegebrek (het aantal pagina's is precies 3 vouwvellen van 40 en 1 van 20: 140) moest de inhoudsopgave wel op pag. 4 worden geplaatst.

Je begrijpt dat we (we hebben de verschijndatum vóór de boekenweek gepland) supersnel eventuele correcties van je door moeten krijgen (liefst telefonisch).

Dank voor de te nemen moeite!!! Vriendelijke groeten,

Met vriendelijke groeten,

Uitgeverij De Prom

Susanne Wildeman

Susanne Wildeman aan Cornets de Groot

Baarn, 19 maart 1986

Beste Rudy,

Hierbij de tien auteursexemplaren van *Tropische jaren*.
De kopij-en van *Liefde wat heet* en deze roman heb ik separaat verzonden.
De foto krijg je spoedig van me terug, er worden enkele afdrukjes van gemaakt die we kunnen gebruiken voor publiciteitsdoeleinden.

[...]

Vele groeten,

Susanne Wildeman

Cornets de Groot aan Susanne Wildeman

Leiden, 27 maart 86.

Beste Susanne,

Dank je wel voor de auteursexemplaren, die ik al eergisteren ontving. Het boek is heel mooi geworden, vind ik. Heel opzichtig en in de uitstalkast een lust voor het oog.

[...]

De foto: ik sta daar tussen een ruimtelijk object, getiteld Riz la +, een merk sigarettenpapier, vandaar dat ik er een sjekkie rol. De artist van het fraais is Arie Berkulin. Jammer dat de foto op de achterkant van het boek dat niet toont.

[...]

Inmiddels ontving ik ook de kopij van de twee boeken, waarvoor alweer mijn dank. Nu maar afwachten, wat Tr. j. op gaat leveren.

Hartelijks, ook voor Wim,

Rudy Cornets de Groot

Wim Hazeu aan Cornets de Groot

Baarn, 14 mei 1986

Beste Rudy,

Het doet me genoegen dat de recensies op *Tropische jaren* tot nu toe zo positief zijn. We hebben voor enkele duizenden guldens geadverteerd (o.a in *Trouw* en *NRC*) en wachten nu eigenlijk op meer publiciteit (een interview in *VN?* *NRC?* *Volkskrant?*). Ken jij mensen die ik daarvoor moet benaderen? Zo maar iemand bij een blad benaderen, wordt gezien als een daad van commerciële agressie. We zullen – helaas – *Liefde, wat heet!* moeten verramschen (bij V & D in eerste instantie). Dat gebeurt geruisloos. Wil je nog enkele exemplaren tegen de prijs van f 3,-? Ik denk dat zonder *Liefde, wat heet!* *Tropische jaren* er niet was gekomen!

Met vriendelijke groeten,

Uitgeverij De Prom

Eigen commentaar

Dagboek, 16 juli 1985

Ik ben dan opeens romanschrijver geworden. Natuurlijk omdat ik mijn essays nergens neer slijten kan, een commerciële reden, maar toch ook omdat ik geloof uitgeschreven te zijn. Ik zou in herhalingen vervallen, als ik geen nieuwe lectuur meer verwerken zou (Wiel Kusters, bv.). Mijn 'kritisch apparaat' (Bikini, de Kosmische Metafoor) heb ik uitputtend toegepast op Vestdijk - de astrologie, de toekomst der religie - ; op Lucebert - de gnostiek, het binnenhalen van de zichtbare wereld (Rilke)-; op Mulisch - alchemie, de compositie van de wereld. Ik heb wel iets gedaan, naar wil tenslotte toch ook geen systematicus zijn. Geen essays meer, voorlopig. Eventuele inzichten kan ik altijd nog wel kwijt, al is het in dit geschrift, mijn prullenbak, die ik af en toe zal omkeren om te zoeken naar de dingen die ik anders verloren zou hebben.

Maar die romanschrijver ontstond natuurlijk ook uit andere behoeften dan de meest banale. Uit de behoefte tegemoet te komen aan de vier functies: 'denken, voelen, gewaarworden en intueren' (Vestdijk). Die tweede functie komt in een roman beter tot zijn recht dan in het essay.

Het boek is daarbij een 'echte' roman geworden. Ik bedoel: niet 'dagboek' of 'mémoires' of zo, wat bij mijn belangstelling voor Forum toch wel had gekund. Het 'introspectief-fantaisistische' (Vestdijk) heb ik niet alle kansen ontnomen.

Waarom, na veertig jaar, deze roman?

Ik denk: omdat er na de oorlog zovelen waren, ouder, wijzer, knapper dan ik, met zoveel ervaringen meer dan ik en die hadden kunnen schrijven over hun oorlog, in hun Batavia zo indrukwekkend, dat alles wat ik te vertellen had, in een kuil zou zijn gevallen om voorgoed vergeten te worden. Zij zijn er nu niet meer om hun ervaringen van de hand te doen. Hoe belangrijk die ook waren, nu ze met hun drager van de wereld zijn, winnen mijn herinneringen aan belang. Hun gewicht neemt toe, naarmate die van anderen verdwijnen.

De 'echtheid' van de roman:

de terugbrenging van Anwar, baboe Mina, Bahar en Carla in het lot van Leo de Brauw.

Bijkomstige figuren op het eerste gezicht (op Carla na) die steeds belangrijk zijn, belangrijker tenslotte dan Tjoh, Boelèh, Julie en Edward. De rol van Narda en Mr. Edip op de achtergrond, met voor Narda een diepe uitstraling: aan het eind van het boek is zij das unbeschreiblich Weibliche. Terwijl Mr. Edip van belang is voor de structuur van het geheel.

Het autobiografische is vrijwel terug gebracht tot de 'ethiek' van Leo de Brauw, een fatalistische levensaanvaarding *met de sterke wil om niemand lastig te vallen of iets kwalijk te nemen, zolang hem een simpel leven niet onmogelijk wordt gemaakt.*

Fragment brief aan H.A. Wage , 18 augustus 1985

Wat mijn boek betreft, - ik heb me je 'kritiek', ik zeg maar kritiek, maar je begrijpt wat ik bedoel, - sterk aangetrokken en heb het boek wat omgegooid. De volgorde van de hoofdstukken, wat nog een heel geplust gaf, want dan moet je toch andere verbanden leggen en aanvullingen geven, waardoor de stof toch weer een andere aard kreeg. Gelukkig maar, want nu kon ik ook het al te erotische tot een minimum terug brengen en aandacht schenken aan het diepere sentiment van de politiek. Ik schreef er, je raadt het nooit, nog zeven

hoofdstukken bij. Hazeu - de uitgever - vond het nog niet genoeg. Hij wilde meer horen over de sloppen in Batavia en Istanboel, nog meer Japans geweld en zo, maar ik vind het nu welletjes. Men kan een contemporain-historische roman ook zo overdrijven, dat er tenslotte een streekroman uit tevoorschijn komt, en dat wil ik helemaal niet. Ik tik het ding nu opnieuw uit en dan kan hij het krijgen of niet.

Dagboek, 20 september 1985

Niet alleen de vakantie heeft de voortgang van dit dagboek belemmeringen in de weg gelegd, ook het doorwerken aan mijn boek. Het is sinds gisteren af. Ik deed het met een brief aan Hazeu op de post. Kosten: f3,55.
De nieuwe titel is *Tropische jaren* geworden. De man van ervaring en de dubbeltellende jaren spreekt. En op romantische wijze.

Dagboek, 11 oktober 1985

Over de desoriëntatie in dit boek heb ik het eerder gehad: dat kompas met het mannelijke, vaderlijke in het zuiden, met het vrouwelijke, moederlijke in het noorden, met in het midden dat eilandje - het uiterste midden - in de diepte gelegen trouwens: het schimmenrijk, tegenover de kazerne vol Jappen. Hoe Carla De Brauw daar weg komt halen, als de prinses haar Mozes. De reinigende zondvloed (de regen), de liefde, dat kwaad. Het is die desoriëntatie - iets feministisch misschien - die als 'onordelijk' wordt gezien, als 'grillig'. Nooit is een vrouw grilliger, dan wanneer zij ordelijk is: in de schoonmaaktijd. De Brauw kent zichzelf (vgl. Pascal, Br. 66). Dat hij werkelijk gericht is op de vrouw, dat hij bovendien weet, dat hij zich van de moederfiguur los moet maken, wil hij ooit als autonoom individu in de wereld staan, blijkt aan het slot. Die Dakota zwerft nog tussen de billen, tietten en heupen van moeder Aarde, maar in dat vliegtuig van de Türk Hava Yollari ziet hij dat machtig lichaam van haar als een soort suikerbrood. Ik vind dat het boek goed is doordacht. Het onordelijke is in hoofdzaak schijn.

Sympathiek, vindt Nuis mijn boek, ook waar het 'pathetisch' is (is hem dat ingefluisterd door Martin Ruyter?), en zelfs waar het de schrijver 'kitscherig uit de hand dreigt te lopen'. Hoe kan sympathie het van zulke bezwaren winnen? Ik denk: omdat het niet pathetisch is. Niet pathetischer dan bij Vestdijk, Mulisch of Lucebert. En het is niet kitscherig. Ik vermoed dat deze kwalifikatie betrekking heeft op de lesbische scène aan het eind. Carla is dan terug, evenals dat tapijt, en zij bevindt zich in Sylvia's gezelschap. Sylvia trok De Brauw aan, als was zij een tweede Julie. Maar een Julie die niet door hem is 'gemaakt': zij komt *van buiten* (sylvia = de landelijke). En ook deze Carla kwam 'van buiten': zij kan niet meer gelden als een schepping van hem. Er wordt, zoals dat bij een slot niet ongebruikelijk is, iets afgesloten. Sylvia's naamdag valt op 31 december.

Ook de namen Tjoh (=George= landbouwer), Robbie (= Robert= stralende roem) en Julie (=de jeugdige) heb ik bewust gekozen. De andere niet.

Dagboek, 25 april 1986

Post: de Prom stuurt een paar recensies, een heel aardige van Westenbroek en een dwaze van Ton Boogaard: iemand met wie niet te praten valt omdat hij als voorman van de 'betere helft van onze samenleving' niet toe zal geven dat hij uit Christelijke principes oordeelt.

Ongedateerde dagboek aantekening

De Komedie Stamboel, - mijn ouders waren er weg van en verzuimden zelden of nooit de gelegenheid Miss Riboet te horen en toe te juichen. Heb ik haar als acht- of negenjarig kind ooit gezien? Dan was ze een volslanke vrouw, en mollige tante die zong en moppen tapte, of als een soort commentatrice optrad en ook wel als conferencière, die de scènes aan elkaar praatte. De Komedie - maar er waren meer van die gezelschappen: vandaar mijn onzekerheid inzake Miss Riboet - was een soort van driestuveropera, waarin alle toneelvormen konden en waar dan ook veel ruimte voor improvisatie was. Op het repertoire stonden stukken aan *De duizendenéén nacht* ontleend, of aan *De drie musketiers* en aan de opera (*Lohengrin*).

Ik openbaar geen beroepsgeheim als ik zeg dat de Komedie op een wat verborgen manier door *Tropische jaren* heenstraalt: dat boek *speelt* in Istanboel... Maar het is wel *mijn* Komedie Stamboel, met mijn Sheherazade en mijn Haroen al Raschid - die naar Stamboel kijkt en daaruit Batavia voor zich ziet oprijzen. Het heeft ook mijn stukken op het repertoire: *Die Entführung*, Salomé, Johannes de Doper - die in de echte Komedie niet zouden misstaan. Het heeft ook mijn decors: het park met zijn drievoudige rol, het Hollandse Huis, de missigit, de kali, het eilandje: tweemaal een windroos; en het serail.

De kunst van het verbergen keek ik natuurlijk van Vestdijk af (vgl.: Mozes-Conic; Hercules-Schiltkamp, Zonnekoning-Leroi, Labyrint-Else Böhler, etc). De Komedie Stamboel is de omgeving van de natuurlijk-volmaakte mens (i.c. Bassa Selim), een omgeving die zijn grootste kracht ontplooit 'op de verste achtergronden van ons bewustzijn, van waaruit hij in symbolen en begrippen kan uitstralen, en in gevoelens en bestrevingen, die zich aan geheel andere symbolen en begrippen kunnen hechten'.

Ik weet niet uit welk sentiment de Komedie is voortgekomen. Maar ze ontstond in de tijd dat in Europa de romantiek opeens enthousiast werd, niet alleen voor Salomé en Lilith, maar ook voor het sprookje (*Lohengrin*): de Komedie is het produkt van kleine mensen, die de realiteit wel eens ontvluchten wilden, of die zich ervan wilden distantiëren.

De Brauw maakt de oorlogsstemming mee, het optimisme. En vervolgens de nederlaag, het gezichtsverlies en het verlies van eer. Een wereld vol wisseling - van kansen en beelden, van dingen, mensen, waarden. Hij is een vluchteling: voor Lilith, Robbie Bron, de Jap.

Tegelijkertijd is hij een toeschouwer. Hij is iemand die de realiteit zou willen ontvluchten als dat kon, naar hij wil er zich in ieder geval van distantiëren, door haar een beetje te relativieren. Hij geeft zich aan de wisseling van alles en nog wat gewonnen, maar kijkt tegen die verandering aan op een opgeruimder manier dan anderen, omdat hij die ziet als toneel. Strijdtoneel, wereldtoneel - maar toneel.

Toneel is er ook in de datering, die overeenstemt met die van de laatste bezettingsweek in Indonesië: 10 - 16 augustus.

De 17e ontbreekt - de dag van de Onafhankelijkheidsverklaring.

Maar die kondigt zich aan in de onafhankelijkheid die De Brauw zich verwerft op zijn laatste vakantiedag.

Tropisch jaar: de tijd die verloopt tussen twee opeenvolgende doorgangen van de aarde door het punt Ram - hier dus: op Carla's verjaardag.

Dat is 'kebatinan' - de Javaanse getals- en kalendermystiek.

Die ene week vakantie in Istanboel bestond uit 'gunstige' dagen volgens de 'petangans' van mijn 'kebatinan'.

[...]

Ik denk dat het open kunstwerk alleen dan kan ontstaan, wanneer ook de mensen 'open' zijn, wanneer je ze in en uit kunt. Open mensen zijn doordringbare mensen, en de mensen werden doordringbaar. Röntgen, het kubisme, de democratie - er zijn tal van dingen te noemen, die de mensen doordringbaar maakten. Je hoeft er niet aan te twijfelen, dat wat je doet, open is en dit kan blijven. Film, fotografie, de dieptepsychologie, het interview breken je open. Alleen de biecht sluit je op in het biechtgeheim. Geen geslotener man dan de biechtvader. Gisteren in *Nederland-C* zei Tim Krabbé wel dat een droom mooier is dan zijn uitleg, maar dat is een misverstand, door Vestdijk al uit de wereld geholpen (*Essays in duodecimo*, p. 139,c). Zo is wat ik doe, ook 'open' (de titels wijzen erop: *De open ruimte*, *Ladders in de leegte*, *Striptease*, *De zevensprong*). De mensen in mijn roman(s) zijn doordringbaar. Ik heb dat aan de hand van de relaties die De Brauw met meisjes en vrouwen onderhoudt, onderzocht.

Van de vrouwen in *Tropische jaren* noem ik de proto-types: Eva en Lilith.

Eva is het moedertype, de moeder naar wie wij verlangen, levenslang, - omdat zij verzorging betekent en liefde en troost, een bron van genade en verrukking. Maar wij verlangen ook naar een andere vrouw, een vrouwelijk symbool, níet moederlijk, níet zorgend, maar eisend, sportief, jeugdig, aanzettend tot avontuur en strijd. Hard, in staat je te breken - open te maken betekent dat.

Haar prototype is Lilith. Lilith is mooi, altijd. Eva heeft andere kwaliteiten, al kan ook zij heel goed zeer mooi zijn. Maar dan ís zij ook mooi. Lilith is vooral mooi in het oog van wie haar begeert.

Wie zijn op het eerste gezicht de Lilith-figuren in dit boek?

De Brauw begint met een interpretatie van de vrouw in de fontein. Een nimf, een Lilith. Later komt hij daarop terug: ze is een iboe, een moeder, een Eva. De ene visie is niet geldiger dan de andere: deze vrouw is doordringbaar, open. Zij staat aan het begin van de roman. Haar dubbelzinnige type staat aan de oorsprong van al de vrouwen in het boek.

Tot de Lilith-figuren 'op het eerste gezicht' behoren achtereenvolgens:

Mei Lian, Carla, Julie, Inge en, in miniatuur de onvruchtbare vriendin van de moeder van De Brauw in het Si Djagoer-verhaaltje.

Later, wanneer hij zijn eerste visie op de vrouw in de fontein herziet, herziet hij ook zijn visie op de moeder van Robbie Bron: zij is geen Eva, maar een Lilith. Hij geeft ook groepen van vrouwen aan: verre prinsessen, geisha's, Salomé's. Hoe zij van Liliths in Eva's veranderen, geeft hij aan in zijn verslag van de buikdans in het Turkse restaurant.

Wat heeft De Brauw in zijn Lilith - Carla vooral, ten dele ook Julie - zo lief? Wat wordt er door hen vertegenwoordigd?

Het boek is een terugblik op Batavia, 1939-1943. Het is - dat blijkt uit de toon - een knieval voor het kind dat hij was. Het is een door retro- en introspectie verkregen beeld, een narcistisch beeld. Zijn Lilith is een schepping van de verliefde De Brauw. Zij is zo mooi als

hij waar wil, door karakter (Carla) of door kleding en opschik (Julie). Hij tekent, schildert, portretteert hun, hij 'maakt' hun. En ze zijn ook bewonderenswaardig, want ouder, groter, wijzer dan hij. Zij domineren hem, zijn om hem naijverig op elkaar. Batavia, 1939/1943 betekent ook een ontredde maatschappij, een overhoop gehaalde vader/moeder-cultuur, een situatie, waarin het verlangen naar Lilith, het levenslange verlangen van De Brauw naar een naakte vrouw, gedijt; waarin de vervulling van dat verlangen sterk begunstigd wordt. Lilith's schoonheid verbrijzelt de driehoek die er tussen de ouders en hun zoon bestaat. Maar dat hoeft hier niet: de omstandigheden deden dat al. Wèl scheurt ze hem los van de groep waartoe hij behoort: honend stoot die hem uit, waarna hij zich voor haar in de strijd stort. Hij is een eenling geworden, hij reageert zijn haatgevoelens jegens zijn in-group af op de onschuldige Erik en wordt daardoor de gelijke van Robbie Bron: een strijder in dienst van een dame.

Een ridder. D.w.z. een Christen-Germaan, iemand die het gevoel heeft te moeten strijden en weet dat dit niet mag. Zo richt zich de strijd naar binnen: zelfstrijd en zelfgericht.

Hoe mannelijk ridderlijk, macho-achtig is De Brauw?

Zijn karakter krijgt in die tijd iets meisjesachtigs. Hij is gevoelig voor schoonheid, voor muziek; voor dans, er zijn meer aanwijzingen in die richting. Zonder twijfel heeft Carla juist iets jongensachtigs. Haar lichaamsbouw, haar naam (Carla = Karel = kerel), haar dominantie. Hij waardeert dat: 'je bent nog net een jongetje'. Zij antwoordt daarop met: 'jij bent ook nog net een jongetje', d.w.z. je bent nog geen echte man. Ze zijn, sexueel gezien, geen 'gevaar' voor elkaar: vrienden - gelijken; bij alle verschil in sexe, al heeft ze een voorsprong in beslissingskunde en kennis. Dat blijkt bij het afscheid van Elly, van de vader van De Brauw, bij de sexuele voorlichting die zij hem geeft. Heel open gaat dat. De voorsprong maakt haar onbereikbaar. Vandaar dat hij een uitweg zoekt uit de doolhof der zinnen en zijn geluk bij Julie beproeft.

Ook daar het hermafroditische in haar stem vooral (ze bekoort hem met *Voi che sapete*), die de stem van de onschuld zou moeten zijn. Ook Julie geeft hem voorbeelden: wat is verleiding? Schoonheid? Een kus? Tastzin? Zij is ervaren ('Ik ben heel slecht, Leo'), een Salomé, een vagina dentata. Beardsley komt op de proppen, Rops. Zij is van buiten, wat Carla is van binnen: Lilith. Pas als Carla zich hem toegeëigend heeft, Julie symbolisch heeft vernietigd en zich tenslotte met haar in Juliet verenigt, door hem Romeo te noemen, verdwijnt zijn belangstelling voor Julie.

Lilith inspireert. Ze is cultuurscheppend, ze wordt aanbeden, vereerd. Ze is niet een natuurprodukt, maar zijn spiegel, opgetut naar zijn smaak: als een geisha, een prinsesse lointaine. Haar houding is masculien, sadistisch. Lilith's zijn schoonheden, die de man vermoorden. Liefde voor Lilith heeft iets in zich van zelfdestructie, is in hoge mate irrationeel.

Verontrustend is misschien de castratie-angst die Lilith veroorzaakt: de guillotine, de vagina dentata. Maar is die angst er wel? Is er geen lustbeleving in de gedachte dat het meisje een sadistische rol speelt? Uitnodigt tot oraal-, wat zeg ik? - dentaal-genitale contacten? Tandem zijn een teken van volwassenheid, volgroeiheid; en natuurlijk is er ook lust in de gedachte ook uiterlijk gelijk te zijn aan het meisje. Maar is er dan castratie-angst, of is er dan castratiewens?

Lilith verschijnt hem nog eens in de gestalte van de moeder van Robbie Bron, en in de buikdanseres, die ook een moederfiguur is. Er is een plaatsvervangend idealiseren van de moeder over een reeks van steeds abstracter wordende gestalten, tot Carla hem nog eenmaal verschijnt als voorbode van de ideale geliefde, Narda; die het unbeschreiblich Weibliche vertegenwoordigt, de eenheid van Lilith en Eva. Zij heeft geen groot aandeel in dit boek:

unbeschreiblich - maar zij doorstraalt het geheel als idee. Idee van das ewig Weibliche.

Hoe staat het met de vrouwen die 'op het eerste gezicht' moederfiguren zijn?

De onverhoedse ontmoeting met de nimf die later als moedersymbool optreedt, heeft schrik ten gevolge, panische angst. Ook al zegt De Brauw van niet, geloof maar dat de schrik reusachtig was. Zij wás Lilith, toen.

De missigit is een moedersymbool: slonzig, hoerig: die pisangbomen. Het gebouw wordt door Carla (!) omlaag gehaald: 'Het is geen moskee'.

Daartegenover: het Hollandse Huis - een vadersymbool met twee rondgeschoren boompjes aan weerszij van de toren. Machteloos. Dit huis, staat in het noorden, de missigit, in een driehoek, in het zuiden. De rivier die oost-west stroomt kruist die richting op de plaats ongeveer van het eiland van De Brauw: het middelpunt van het kompas, dat een beetje desoriënteert: men verwacht dat het noorden mannelijk, het zuiden vrouwelijk zou zijn... Of richt De Brauw zich op de vrouw?

Baboe Mina: iboe. Ze verzorgt en verwent De Brauw. Hij elektrocutteert haar zowat, maar hij houdt van haar zoals uit hun verhouding blijkt (de keuken bij de put, het afscheid). Ze neemt hem in bescherming tegen zijn vader, ook tegen de Jap (een vaderfiguur uiteraard), zelfs in haar rol van hoer. Maar van uitzonderlijke betekenis is de 'bekentenis' van De Brauw: 'De Indo wil/mag zijn afkomst van moeders zijde niet kennen'.

Wat is een Indo?

Een blanke, naijverig op de almacht van de vader. Een niet-blanke, die zijn eigen liefde voor zijn moeder niet begrijpt en die zijn gevoelens voor haar zelfs obstakels in de weg legt.

Maar in de oorlog tuimelt het vader/moeder-systeem om. De almachtige vader zucht in gevangenschap, de onderdanige moeder wordt opeens mondig en handelingsbekwaam. De Indo voelt zich even vrij; - tot met de vrede de restauratie kwam.

Hier zit de kern van De Brauws verhouding tot de moeder, zijn ambivalentie.

Het was geen uitzondering, wanneer je je afkomst van haar verborgen hield. Vooroordeel, rassenwaan bestonden eenvoudig, in het voormalig Indië, en dit gedrag - je afkomst verzwijgen - voorkwam roddel, spot en hoon. Maar het begunstigde ook infantiele, irrationele kritiek op je moeder: waarom ben ik niet blank? Als ik iets zou willen veranderen, dan de kleur van mijn huid, etc.

Maar moeders verloren in de oorlog door hun gedwongen onafhankelijkheid veel van het 'moederlijke'. En dat betekent dat ze tot Lilith naderen. Zo werden de grenzen vloeiend en de konden de types in elkaar overgaan onder bepaalde omstandigheden. En in het antiekoloniale tijdperk kon de blanke vrouw de niet-blanke in bescherming nemen, zoals Narda het bij baboe Mina deed toen De Brauw wat triomfantelijk vertelde van zijn wetenschappelijk sadisme (de elektrocutie).

Niet gauw zal iemand dit boek lezen zoals ik het zojuist deed. Maar dat de personages erin 'open' zijn, is waar. Dan kan het bijna niet anders, of het boek is een 'open boek'.

Politiek.

Mijn boek is ook een politiek boek.

De politiek overrompelt de mensen in dat boek: ze weten niet wat ze overkomt. Duitsers worden opgepakt en afgevoerd naar Australië, of getorpedeerd.

Zij weten tenminste, waar dat voor is. Maar die achterbleven en werden vernederd en verdrukt? Die wisten nergens van. Die werden gestraft, zonder inzicht in hun delict: onmondigheid.

Politiek wordt pas actueel voor onpolitieke mensen, wanneer zij zich met die mensen

bemoeien gaat. Grote politieke veranderingen, ook de binnenlandse, verscheuren het familieverband. Vrienden gaan vijandig uiteen, huwelijken worden ontbonden, kinderen staan tegen hun ouders op. Verdachtmaking, aangifte doen, de zwarte lijst, Geheime Diensten. Het is moeilijk een Erasmus te zijn in onze dagen. In bezet Batavia kon dat nog.

Politiek: een gesloten kunstwerk, een onderonsje. Anti-democratie.

Fragment ongedateerde brief aan Hans Dütting

Mijn personages zijn door de oorlog, de bezetting, de bevrijding, de bersiaptijd en vooral ook door hun verblijf in of buiten het kamp losgesneden van alle beschaving en van alle natuur en dus overgeleverd aan duistere, innerlijke en uiterlijke machten. Natuurlijk weerspiegelen zij mijn innerlijk drama, het innerlijk drama van iedere Indo, van ieder kind dat vergeefs er naar streeft nu eindelijk volwassen te worden. Mijn boek spreekt van iemand wiens leven uit zijn baan is geslingerd. En van gratie, geweld, besluiteloosheid, gebrek aan theater: 1945 is geen 1789. Het gaat over een handvol simpele mensen met - geloof ik - echte gevoelens.

'Je vlucht al vanaf de eerste blz.': maar dat is nu precies de psychologie van deze vluchteling, die geen innerlijk maar ook geen uiterlijk middelpunt heeft: zijn boek speelt niet in Indonesië, maar in Istanboel, op een moment dat hij daar zelf allang niet meer is. Hij is een door de nood gedwongen, kleine, avonturier. En al is hij dan geen pelopper: je kan toch ook vrijheidlievend zijn, zonder dat?

'Je vlucht... dat kan toch de bedoeling niet zijn van iemand die nieuw wil overkomen?'

Ik weet niet of ik dat wil. Maar wat is er voor nieuws in een boekenheld, die wezenlijk vecht - met de wereld, met de verworvenheden van zijn volwassenheid? Tenzij deze traditie telkens nieuw is, of zich telkens weet te vernieuwen, vind ik, dat mijn gezichtspunt bepaald nieuw is. Want niets erin is 'Oud'.

'Zet de tijd stil'. Haar hier is, anders dan in *Liefde witheet*, de fotografie niet een middel dat meekijkt (een vast stand- en oogpunt, een stilzittend model, kijken met één oog). De Brauw streeft een 'cubistische' geschiedschrijving na: kijken met twee ogen, die wandelen, om het object heen ('alles voor de lezer regelen', noem jij dat), een object, dat misschien ook zelf in beweging is - zodat wat die ogen zien niet een volledig, maar een versplinterd beeld opleveren.

Ik regel niet alles voor de lezer. Ik geef hem o.a. dingen te overdenken, die in deze brief zijn opgesomd.

Zonder twijfel heeft Carla iets jongensachtigs. Haar lichaamsbouw, haar dominantie over De Brauw. Hij waardeert dat: 'Je bent nog net een jongetje'. Dus heet ze Carla (= Karel = kerel in de betekenis van 'niet van adel' = geen Merovinger = niet zwak, niet decadent. Maar natuurlijk ook kerel in de betekenis van 'vent' à la Forum. Ik heb echt nagedacht bij wat ik doe).

Ja, mijn vorige boek was een geinig boek en ik ben blij dat het je aan het denken zette. Ik hoop toch, dat - na deze brief - dit boek datzelfde mag doen bij jou.

Ik wens jou en de jouwen alle hartelijks en een gelukkig nieuwjaar, al weten wij allebei, dat geluk niet het hoogste aardse goed is.

Dagboek, 4 maart 1989

Tien jaar geleden maakten Narda en ik een vakantiereis naar Istanboel. In '83 voltooide ik mijn roman over die reis. Min of meer onder dwang, want kort ervoor wilde niemand mijn essays meer hebben. Ik moest met iets anders komen, schreef iets, dat door iedereen idioot werd gevonden en dat snel in de prullemand verdween. Mijn tweede poging had meer succes. En kort daarna kwam *Tropische jaren*. Vreemd. Indië was nooit uit mijn gedachten geweest en de oorlog al evenmin. Maar in Istanboel kwamen ze heel reëel bij elkaar: een heel verleden brak opeens open in die stad en kreeg me in de greep. De aanblik van zwaarbewapende soldaten, het gevoel dat je doorlopend in de gaten werd gehouden, de besmettelijke geuren van de passars van Batavia, die je hier weer tegenkwam, die slenterende jongelui in de lawaaiige straten van het centrum, de Arabische muziek die je meteen herkende - het drukte me met mijn neus op mijn jeugd tijdens de Japanse bezetting.

De gedachte om de veelheid van Turkse indrukken te structureren in een dagboek als raam, deed zich als heel natuurlijk aan me voor. Ik had per slot van rekening een soort van dagboek en de structuur ervan kon de betekenis van de Javaanse kalendermystiek, de kebatinan, op ongezochte wijze ondersteunen.

Die *kebatinan*, dat nauwgezette tellen en vieren van de eeuwige wederkeer der bijzondere dagen,¹ dat lopen naar een doel dat daar niet ligt,² waarheen je loopt, functioneert heel onopvallend in mijn roman. Dat komt ook wel omdat de data van onze vakantie per toeval met die van de laatste oorlogsweek in Indië samenvielen - van 10 tot 16 aug.³ Ik kon en kan er niet op rekenen, dat de kritiek op zulke dingen als die kebatinan wijzen zou. De totok heeft er geen weet van en er zijn maar al te veel Indo's die nog nooit van die kebatinan hebben gehoord. Dat was wel anders bij mij. Mijn moeder kocht elk jaar een kalender, waar ook de Javaanse (en ik meen de Chinese) dagen op aangegeven waren, en in zorgelijke omstandigheden, die er in de oorlog altijd wel waren, goochelde zij daarmee haar dagen en richtingen van geluk uit. Want ook de windstreken waren bij die Javaanse "mystiek" van belang. Ze pasten in ieder geval bij mijn geschiedenis en ik paste ze op mijn verhaal in *Tropische jaren* toe. Het toeval wilde immers, dat wij in het voormalige Batavia in de Heveastraat woonden, een straat die pal Noord-Zuid liep. Als je midden op de rijweg ging staan, zag je in de verte, in het zuiden de Goenoeng Gdeh. Aan de noordkant lag de missigit, aan de zuidkant stond het Hollandse Huis, dat ik in de roman bij alle ongezone overdrijving naar een phallisch uiterlijk toe, vrij precies beschreven heb. Daar stuitte de straat op de hoge oever van de Tjiliwoeng, die Oost-West liep. Volgde je de rivier naar het westen, dan kwam je in de kampong; naar het oosten toe kwam je in de rijke, de Europese buurt. "Wie naar het westen loopt, komt in het oosten uit", zegt de Indonesiër, die verwesterst is. Aan de overkant, aan de lage oever, lag de tangsi, de kazerne, met het excercitieterrein, waar - een tautologie - bij het op- en ondergaan van de zon de Japanse vlag gehesen en gestreken werd. In het hart

---

¹ De jaren worden bijgehouden door Carla's verjaardagen te tellen. De kebatinan schrijft niet alleen het vieren van verjaardagen voor; ook "vermaanddagen" worden gevierd. Op de 17e van elke maand viert men de 17e augustus in heel Indonesië. Zo wordt de revolutie gejavaaniseerd. [Noot vd auteur]

² Recht op het doel afgaan is het goed. Als ik afscheid neem van Moeljono, ga ik niet meteen naar huis. Toen ik recht op het huis van Robbie Bron afliep - onder dwang, zoals de lezer zich nog herinnert - liep ik daar een ongelofelijk pak slaag op. [Noot vd auteur]

³ Dat de verjaardag van de onafhankelijkheidsverklaring door Soekarno (17 augustus) in mijn boek ontbreekt, hangt samen met het feit, dat onze vakantie op de 16e voorbij was. [Noot vd auteur]

van deze natuurlijke windroos lag in de diepte het "eiland" uit de roman, een grote brok klei, door erosie van de oever afgevreten. Hoe Carla De Brauw daar kwam weghalen als de prinses haar Mozes. De reinigende zondvloed (de regen), de liefde, dat kwaad. Op dit coördinatenstelsel, op die windroos is een essentieel deel van de roman, van mijn jeugd, mijn leven opgetrokken. Er is hier geen woord verzonnen. Begin met de feiten: niets kan verhinderen dat geschiedenis uitmondt in poëzie.

Poëzie regelde mijn leven,- overal, altijd.

In *Tropische jaren* schiep de Javaanse mystiek kansen voor het woord, dat naar ogen haakt. Zo'n belangrijke dag als bv. de 17e augustus, de verjaardag van de onafhankelijkheidsverklaring door Soekarno zou, doordat die vakantie van ons maar tot de 16e augustus duurde, buiten het gezichtsveld van de lezer blijven. Maar wanneer De Brauw de tegenstelling laat zien, die er bestaat tussen de Dakota van zijn eerste vliegreis, die zich een weg zocht tussen de ups en downs van moeder Aarde door, en de Boeing 747, die op reis naar Amsterdam hoog over de Alpen vliegt, toont hij ook het verschil tussen het kind dat hij eens was en de man van nu, die zijn eigen onafhankelijkheid te vieren heeft bij het gloren van die dag van vrijheid.

Tropische jaren is een autobiografische roman, voor zo ver het woord daarin de verbale werkelijkheid van mijn leven is: een vakantie in Istanboel, Narda en 1979 als buiten- en Indië, Carla en de Japanse bezetting (1942-'45) als binnenband. Mijn idee om op de verste achtergrond van mijn boek de *Komedie Stamboel* mee te laten spelen in het verhaal (en de rumoerige Miss Riboet¹ te tonen in Julie), is zowel door die vakantie in Istanboel ingegeven, als door Vestdijk geïnspireerd. Dit is het fictieve, anti-autobiografische element in het boek: het gaat om mijn *Komedie Stamboel*, met mijn figuren: mijn droom. Die eigenlijk nauwelijks aanwezige Salomé, die Johannes de Doper, met wiens schedel ik gespeeld zou kunnen hebben, *Die Entführung aus dem Serail*, Cherubino, Mozart. Figuren, die van nature in Istanboel thuis horen en die in de historische *Komedie* aanwezig hadden moeten zijn - om alle figuren uit *Tropische jaren* te doorstralen en te verhelderen, of omgekeerd. Wie bij voorbeeld bezig wordt gehouden door de vraag wat Salomé meer had dan Maria kan bij Julie, Yasmina en Narda te rade gaan. Misschien is zij wel mijn Miss Riboet, deze Salomé...

Ofschoon Sylvia niets met de *Komedie* van doen heeft, is ook zij een gefantaseerde figuur; zij komt "van buiten" (Sylvia = de landelijke), en sluit het boek af. Haar naamdag valt op 31 december. De namen: Carla en Julie heetten in de werkelijkheid Carla en Julie. Boelèh heette Boelèh. De namen van Tjoh (= George =landbouwer) en van Robbie (= Ro-bert = stralende roem) heb ik uit *Van der Schaar* gepeuterd.

En dan nog dit: bij Carla (van Karel = kerel = vrijmachtige) en Julie (= de jeugdige), hielp het toeval een handje: ze zijn vrijmachtig en jeugdig. Bij Leo en Narda geen toeval, maar opzet: Leo + Narda = Leonarda,- de naam van Narda,- maar dan voluit.

Straatnamen,- vanwege mijn Chinese en dichtelijke bloed: Het park der vervulde schoonheid, de straat van de gekortwiekte kwartel, naar analogie met *Het Plein van de Hemelse Vrede, het Maanpaleis*, en meer van dat schoons uit China.

---

¹ De belangrijkste en bekendste toneelspeelster van de *Komedie Stamboel*. Zij was naar haar verschijning een forse vrouw, is mij verteld. En een luidruchtige, zoals haar naam (Riboet, d.w.z. "storm", "lawaaï") ook doet vermoeden. [Noot vd auteur]

Dagboek, 15 mei 1989

Het schoolleven beviel me matig, ik bewaar er geen herinneringen aan, die ik zou willen vertellen: het was niet akelig en het was niet leuk, niet saai en niet opwindend. Ik deed mijn best niet en ik was evenmin lui. De school interesseerde me geen malle moeder. Ik liep er heen (en ook terug) door een park en daar zag ik die halfgekke vrouw, volkomen naakt in het bassin van een fontein, - een geschiedenis, waar *Tropische jaren* mee begint. Ik ontvlood haar gebied gezwind, uitgejoeld door de jongelui, die zich kostelijk amuseerden ten koste van haar. Zij bepaalde van toen af aan ongeveer het geestelijk klimaat waarin ik leefde.

Dagboek, 10 september 1990

Batavia, 1939-1943,- voor een belangrijk deel speelt *Tropische jaren* zich bij terugblik af in die stad en in die jaren. Narda is hier een schepping van de verliefde De Brauw, maar dat zijn eigenlijk alle meisjes uit dit boek. Ze zijn zo mooi als hij maar wil, door karakter (Carla) of kleding en opschik (Julie). Hij portretteert hun, hij "maakt" hun. En ze zijn ook bewonderenswaardig, want ouder, groter, wijzer dan hij. Het boek is een knieval voor het kind dat hij was. Maar Batavia '39/'43, betekent ook een ontredderde maatschappij, een overhoop gehaalde vader-moederkultuur. Die mooie meiden zouden de driehoek tussen de zoon en zijn ouders hebben verbrijzeld, als de oorlog en de bezetting dat al niet hadden gedaan. Narda heeft veel met hen gemeen. Ze is een vrouwelijk symbool, niet moederlijk, niet zorgend, maar eisend, jeugdig, sportief, aanzettend tot avontuur en strijd. Hard - in staat je te breken. Zij inspireert ook. Hij vereert haar, aanbidt haar misschien. Ze is immers geen Eva, geen natuurprodukt, opgetut als ze is naar de smaak van de man: een hetaere, een geisha, een prinsesse lointaine. In *Tropische jaren* is zij "normaal", dwz. de norm,- uitzonderlijk. Dat was ze nooit geworden, wanneer zij zich met een leger van psychiaters en pedagogen had ingelaten. Die zouden van haar pas een nymfomane en hysterica hebben gemaakt,- indien geen sado-masochiste.

Het is waar dat Narda geen groot aandeel heeft in *Tropische jaren*, maar als iets of iemand die roman doorstraalt als idee, is zij het: unbeschreiblich weiblich.

Interview: Van de dingen die niet voorbijgaan

Marja Käss

Literama, 1 maart 1988, p. 80-81.

Cornets de Groot is essayist of, zoals hij zelf spottend zegt, 'bibliotheekvuller', 'ik schrijf voor bibliotheken'. Hij publiceerde talloze essays over onder anderen Vestdijk, Mulisch en Achterberg. In 1986 verschijnt zijn eerste roman *Tropische jaren*.

Cornets de Groot:

'Ik ben er geboren, in Bandoeng in 1929. Mijn jeugd heeft zich voornamelijk op Sumatra afgespeeld. Mijn vader was ambtenaar en werd naar Sumatra overgeplaatst. Mijn sterkste herinneringen gaan dus uit naar die allervroegste jeugd in Padang.'

Marja Käss:

U heeft uw hele jeugd daar doorgebracht. Wat voor invloed heeft dat op je latere leven?

'Eigenlijk niet zo gek veel. In 1946 moesten wij de keus maken: blijf je in Indonesië en wordt je Indonesiër of ga je weg en blijf je Nederlander. Mijn ouders kozen voor het laatste. Ik ging dus naar Nederland en ik ben me daar ook echt Nederlander gaan voelen, al was het in het begin toch wel een moeilijk aanpassingsproces. Je was vreemd en zat ook als oude knar tussen hele jonge kinderen op school. In Indonesië werd tijdens de oorlog geen onderwijs gegeven en dan loop je natuurlijk achter.

Ik wilde met alle geweld beeldend kunstenaar worden. Ik heb er het talent niet voor, maar ik probeerde het wel. Het was de tijd van het begin van de Vijftigers en de opkomst van blaadje als *Braak* en *Blurb* en *Reflex*. Die kreeg ik per toeval eens een keer in handen en dat vond ik erg interessant, omdat dat natuurlijk ook beeldend kunstenaars waren. Mensen als Lucebert en Jan Elburg. Ik ben me toen voor literatuur gaan interesseren.'

Ik heb in Istanboel beelden gevonden, archetypen van wat Batavia mij was. O, niet alleen de stank, het stof, de helse drukte en de hitte. Maar ook de nachten, de geur van jasmijn, de zang van kippen, krekels en kikkers. Als een maquette rees Batavia uit mijn onrust op, uit mijn herinneringen aan vrienden, meisjes - aan rampen, lang geleden gebeurd.

Een maquette van mijn jeugd met zijn verschrikkingen, zijn schroom, zijn angsten en extases.

O, een stedebouwer zou een verleden moeten hebben, Mr. Edip. Alleen dan bouwt hij iets dat leeft: living cities, in plaats van dormitory towns.

Uit: Cornets de Groot: *Tropische jaren*. Baarn; De Prom, 1986. p. 131.

Cornets de Groot:

'Indië is niet de hoofdbedoeling van het boekje, maar het Indische denken zit er wel in. Het heeft iets te maken met de Komedie Stamboel, waar u waarschijnlijk nooit van gehoord heeft.

Dat is een soort van driestuivers-opera. Een gezelschap van Indische mensen werkt er aan mee. Zij geven een opvoering die een mengeling is van toneel, opera en cabaret. Eén van de beroemdste figuren daaruit is Miss Riboet, *riboet* betekent kabaal maken. Deze mensen zijn er op uit binnen die Indische gemeenschap de mensen een beetje aan de druk van alledag te laten ontkomen. Het is echt amusementstoneel. Hun onderwerpen ontleen ze vaak aan '1001 Nacht' maar ook de 'Lohengrin' hebben ze wel eens opgevoerd. Sprookjesachtige dingen dus en dat zit ook in mijn boek. Stamboel, dat is natuurlijk Istanboel en dit verhaal speelt in Istanboel. In de komedie die zich daar

voltrekt rijst dan Batavia/Jakarta uit het decor op. Maar de dingen die ik noem, zoals Salomé, Johannes de Doper, Entführung en dergelijke, komen natuurlijk uit mijn eigen Komedie Stamboel. Dat hebben zij waarschijnlijk nooit gedaan.'

Holland werd me na de oorlog in Indië gebracht.

Of nee. Ik werd bij mijn lurven gegrepen en ergens neergezet, op een plaats waar alle verworvenheden uit de jaren zonder ouderlijk gezag eenvoudig werden ontkend. Hoe wonderlijk dat je je daarin schikte. Indonesië had zijn pemoeda's, Parijs zijn existentialisten, maar wij?

We waren gewillig - en waarschijnlijk alleen maar omdat die pemoeda's zo ónwillig waren. Wij vormden geen 'opstandige jeugd'. Eerlijk gezegd: braver burgers dan wij na de oorlog werden, bestonden er niet, nergens op de hele wereld. Met ons kon de regering in Den Haag alle kanten op. Maar zo voel je dat pas achteraf, na de onherstelbaarheden. We legden ons lot helaas in de handen van de machthebbers, we waren getikt.

Op school (in Bandoeng was dat) deelde de leraar Nederlands een stapel blaadjes uit, de *Pen Gun*, een soldatentijdschrift, dat bij ons dienst deed als leesboek.

We lazen er Jan Camperts' *De achttien doden* uit - het zou me verbazen, als je dat niet kende; het is nog altijd 'klassiek' in het onderwijs, en terecht. Ik vond het onmiddellijk een schitterend gedicht, nog niet eens om de taal, die ik toen voor onnavolgbaar hield, maar om de stemming erin, die gaandeweg uitgroeit tot een beeld van onverzettelijke solidariteit.

Het was niet het eerste gedicht dat me onder ogen kwam (poëzie vond ik toen eigenlijk heel erg), maar wel het eerste waardoor ik dacht: Hé, poëzie! De werkelijkheid.

Godverdomme, dit is met bloed geschreven!

Dat gedicht, dat werd Holland voor mij, heel concreet opeens. Iets anders dan sentimentaliteit of bespottelijk heimwee. Het hogere was bij Campert met het aardse identiek:

*O lieflijkheid van lucht en land
van Hollands vrije kust -*

Dat begreep ik daar, onder die koperen ploert met zijn kakelbonte ondergangen in kitscherig technicolor.

Uit: Cornets de Groot: *Tropische jaren*. Baarn; De Prom, 1986. p. 129-130.

Cornets de Groot:

'De bindingen zijn vrij sterk. Die Komedie Stamboel natuurlijk, maar ook de datering. Onder elk stukje staat een datum, dat zijn de data van het laatste oorlogsjaar in Indonesië, 10 tot en met 16 augustus. Beginnend met de bom op Hiroshima, echter niet eindigend met de onafhankelijkheid. Wel wordt die onafhankelijkheid in de laatste brief eigenlijk een beetje verworven door de hoofdpersoon De Brauw. Hij zit in het vliegtuig naar Nederland en herinnert zich dan dat hij voor het eerst in een vliegtuig zat, in een Dakota die tussen de bergen vloog, tussen de ups en downs van moeder aarde. Een vrij stevige binding nog, de navelstreng is niet doorgesneden, maar als hij boven de Alpen vliegt ziet hij die tienduizend meter beneden zich. Dan is de afstand veel groter. Daar, in die laatste brief, is dat eigenlijk een soort loskomen en een zichzelf worden.'

Recensies van 'Tropische jaren'

Indringende tropische jaren

Jan Verstappen

Het Binnenhof, 28 maart 1986.

De zestiende en zeventiende augustus van het jaar 1945 zijn spannende dagen geweest in Batavia, de hoofdstad van het toenmalige Nederland Indië. De nederlaag van de Japanse bezetters werd op 16 augustus 1945 een feit, waarmee de onafhankelijkheidsstrijd van het Indonesische volk metterdaad kon beginnen. Op de muren in de stad werd voor het eerst de strijdkreet "Merdekka" gekalkt. Leo de Brauw, de hoofdpersoon van de nieuwe roman van Cornets de Groot (*Tropische jaren*) heeft deze historische gebeurtenissen meegemaakt in zijn puberjaren, toen hij in een woelig, chaotisch koloniaal leven opgroeide; de liefde, de vrijheid en het leven leerde kennen. Het komt allemaal weer bij De Brauw terug, als hij vele jaren later, tijdens dezelfde dagen van augustus op vakantie in Istanboel is, de eerste Aziatische stad die de Europeaan op zijn reis oostwaarts ontmoet.

Leo de Brauw is in gezelschap van zijn veel jongere vriendin of partner, Narda. Tijdens de tien dagen, 10 tot en met 17 augustus van een niet genoemd jaar, noteert De Brauw als in een dagboek zijn toeristische wederwaardigheden, zijn gesprekken met Narda en met een soort gids of factotum met de raadselachtige naam Oral Edip, die zijn diensten aanbiedt aan vreemdelingen. Het Aziatische, de stof, hitte en volheid van de stad brengt hij De Brauw de herinneringen aan de gebeurtenissen in zijn pubertijd naar boven. Hij vertelt daarover in mijmeringen of herinneringen, in dagelijkse notities opgeschreven. Hij vertelt dat kennelijk ook aan Narda en mr. Edip, want beiden blijken zij – wanneer zij op een of ander detail ingaan – nauwkeurig op de hoogte van wat de lezer misschien vermoedde dat zich uitsluitend in de gedachten en de notities van De Brauw afspeelde.

De Brauw was en is een "Indo", hetgeen nauwkeurig uitgelegd wordt in het boek, want het was niet zonder belang hoe de verhoudingen van het Europese en Indische bloed waren bij deze bevolkingsgroep: wie 50% of meer Europees bloed had, werd opgepakt door de Japanse bezetter. De jongeman De Brauw raakt in een niemandsland als de Europeanen in de kampen worden ondergebracht. De vijandschap tussen bevolkingsgroepen neemt hand over hand toe. De beschrijving van deze situatie in deze roman is niet zonder betekenis: het gebeuren in deze oorlogstragedie wordt hier verteld vanuit de ervaring van iemand die niet tot een duidelijk kamp hoorde. Dat is opmerkelijk! De Brauw is in die oorlogsjaren natuurlijk ook met zijn eigen lichamelijke en geestelijke ontwikkeling bezig. Een paar meisjes spelen daarin een grote rol. Carla, het ongegeneerde jonge vrouwtje, dat hem op de hoogte stelt van het lichamelijke, het sexuele. Tegenover haar Julie, een veel afstandelijker "ideaal". Natuurlijk zijn het niet alleen de laatste oorlogsdagen, die De Brauw als het ware opnieuw beleeft tijdens zijn mijmeringen in Istanboel. De geschiedenis rond Carla en Julie (waar Narda tussen lijkt te staan) neemt meer tijd in beslag dan enkele augustus-dagen. Ook het gebeuren na de "bevrijding" van Indonesië komt aan de orde: het vertrek naar Nederland, de aankomst in dit voor de jonge Indo vijandige land. De ambitie van De Brauw om te tekenen is dan al lang ontwaakt, hij heeft zijn geliefden en anderen al eerder geportretteerd.

Die gegevens leiden tot een vergelijking met een andere roman, die twee en een half jaar geleden uitkwam: *Liefde, wat heet!* over een tekenleraar De Brauw en zijn liefde voor zijn veel jongere leerlinge, Narda. Die roman werd gepubliceerd onder een andere auteursnaam, het is nu Cornets de Groot, tot op heden niet anders bekend dan als eigenzinnig literair essayist. Interessant is dat hij dat merkwaardige spel van identiteit enkele malen aangeeft in zijn nieuwe roman: "Het is heel moeilijk autobiograaf te zijn", roep hij ergens uit (een stijlfiguur die vaak wordt toegepast in de taal van Leo de Brauw). En iets later piekert hij daarover verder: "Gaaf het bij iemand als ik niet zo dat ten slotte toch het zelfbeeld aan een al te hardhandige aanpak ontsnapt?" En twintig bladzijden verder, als hij zich realiseert wie de Lilith in zijn jonge leven was: "Geheim, dacht ik. Dit zijn dingen die je nog niet aan je grootste vertrouweling vertelt. Dingen die in geen biografie komen te staan en in een autobiografie al helemaal niet".

Dat aan *Tropische jaren* een autobiografische basis ten grondslag ligt staat buiten twijfel: de indringende manier waarop de chaos in de voormalige kolonie beschreven wordt geeft dat duidelijk aan. Heel voelbaar wordt dat in de aantekeningen van 16 augustus, die in korte, fragmentarische maar heel doeltreffende flitsen uiteenvallen.

Op een terugvlucht naar Nederland schrijft Leo de Brauw een "onvoltooide brief" aan factotum Oral Edip. Hij trekt een paar lijnen uit zijn verhaal door, want mevrouw Edip wilde niet in een "bezet Batavia" achterblijven, zoals hij tegen De Brauw opmerkte. De lijnen die als losse eindjes overblijven zijn echter menigvuldig bij het geringe dat wel ordelijk (?) kan worden voltooid. De chaos die het leven door De Brauw betekent, zal zijn deel blijven.

Tropische jaren is een indringende roman, die het levensgevoel van iemand, die gedoemd is buitenstaander te blijven, overtuigend onder woorden brengt.

De tropische nabloei in de Nederlandse literatuur

Aad Nuis

De Volkskrant, 4 april 1986.

[...] Heel anders¹ staat het met de roman *Tropische jaren* van Cornets de Groot. Ook een criticus van origine, maar van een heel ander type. Zijn essays over moderne Nederlandse poëzie en over de meer poëtische hoeken van het proza, in tal van bundels verzameld, waren haast altijd persoonlijke jagerstochten, soms irriterend door hun vergezochte grilligheid, maar daardoor ook wel inzichten oogstend waar de tuinbouw van de gevestigde kritiek nooit aan toe kwam. Nu hij tamelijk laat (hij is van 1929) ook aan een roman begonnen is, een Indische, is ook dat boek in menig opzicht tegengesteld aan dat van Boomsma. Het lijkt een oprechte poging om zonder omhaal het beeld van een jeugd op te roepen door iemand met een onstuitbare grilligheid van geest en een exuberante omgang met beelden en taal. Een ander verschil is dat Cornets de Groot wel degelijk over onvervreemdbaar eigen materiaal beschikt, en bepaalde dingen te vertellen heeft die nog niet eerder zijn verteld.

De hoofdpersoon, de vijftiger Leo de Brauw, is een Indische Nederlander. Hij is met zijn veel jongere vrouw op bezoek in Istanboel, "Indo onder de steden", en daar wordt hij, ook al door de nadrukkelijke aanwezigheid van soldaten in het straatbeeld in die nadagen van Ecevit, bestormd door herinneringen over zijn leven als jongen in een niet meer

---

¹ Dan met Graa Boomsma, *De idioot van de geschiedenis*.

bestaande stad: Batavia tijdens de Japanse bezetting. Hij heeft die namelijk niet in het kamp doorgebracht, maar als gevolg van zijn gedeeltelijk Indische afstamming en enig gemanipuleer met papieren in benarde vrijheid.

Hij probeert zijn jonge vrouw deelgenoot te maken van die ervaringen. Ze hebben vooral te maken met de ontdekking van de erotiek, en daarnaast met zijn wankelende positie, tussen de botsende culturen die leven op straat, in jaren waarin vrienden door onpersoonlijke krachten geleidelijk tot vijanden werden. Daartussen speelt het Turkse heden mee, waar het paar wordt rondgeleid door een in Nederland opgevoede Turk die Rotterdams spreekt en zich door de soldaten bedreigd voelt, ook al een man tussen twee vaderlanden dus.

De opzet en de sfeer lijken een beetje op *Het land van herkomst*, maar dan minder ordelijk en op een veel kleinere schaal. *Tropische jaren* heeft mij vooral getroffen als een sympathiek boek, ook in de hier en daar opborrelende pathetiek en zelfs tot aan de manier waarop het de schrijver aan het eind een beetje kitscherig uit de hand loopt. Al met al geeft hij een ruwe, maar levendige, zeer invoelbare en haast ruikbare schets van het leven in Batavia in die voor Nederlandstalige getuigen vrijwel afgesloten jaren. En in één moeite door geeft hij de verklaring van zichzelf als curieuze verschijning in de Nederlandse literaire journalistiek. Ook hij was er zo een die van buiten kwam en een raampje openzette.

Essayisten met Indische romans

André Matthijsse

Rotterdams Nieuwsblad, 4 april 1986.

Essayisten die kritisch over Nederlandse literatuur hebben geschreven en die nu zelf hun literaire debuut maken, dat is pas echt spannend. Hoe doen ze het zelf? Cornets de Groot en Graa Boomsma hebben bovendien nog iets gemeen: beiden schrijven over Indonesië. Hoe verschillend evenwel zijn hun uitgangspunten. Cornets de Groot is van 1929. Hij maakte de oorlogsjaren in Indonesië als ontluikende adolescent mee. Graa Boomsma werd geboren in 1953. Zijn band met Indonesië ontstaat via de vader: een Westfriese jongen die in de na-oorlogse jaren naar 'Ons Indië' wordt verscheept om het Nederlandse gezag te herstellen.

Cornets de Groot tekent het portret van een jeugd vanuit een onverwacht perspectief. De ik-figuur, de Indo Leo de Brauw, verblijft gedurende een week met zijn vrouw Narda in Istanboel. Zwervend door deze stad ("een Indo onder de steden") vertelt hij Narda en hun gids, Mr. Edip, verhalen over zijn jeugd in Indonesië. Vooral over meisjes. Zij vormen meestal de leidraad, maar ook over de ontdekking van de literatuur en de tekenkunst en tenslotte ook: de politieke werkelijkheid en de betekenis van het koloniale denken.

In het vliegtuig terug naar Amsterdam schrijft Leo aan Mr. Edip:

"Ik heb in Istanboel beelden gevonden, archetypen van wat Batavia mij was. O, niet alleen de stank, het stof, de helse drukte en de hitte. Maar ook de nachten, de geur van jasmijn, de zang van kippen, krekels en kikkers. Als een maquette rees Batavia uit mijn onrust op, uit mijn herinneringen aan vrienden, meisjes – aan rampen, lang geleden gebeurd.

Een maquette van mijn jeugd met zijn verschrikkingen, zijn schroom, zijn angsten en

extases.”

Maar Istanboel doet ook denken aan sprookjes van 1001 nacht, aan de kunst van raamvertellingen. Zo ook vertelt Leo als het ware zijn verhaal. Het neerstrijken op een terras, in een restaurant, geeft telkens de gelegenheid opnieuw de sprong in de herinnering te maken.

Door deze situering en de verteltrant krijgt Leo's verhaal iets bedwelmends, de herinnering iets melancholiek, waardoor de gruwelijkheid van de politieke situatie op deze evocatie van een jeugd nauwelijks greep krijgt. [...]

Romandebuut Boomsma en Cornets de Groot

Ton Bogaard

***Brabants Dagblad*, 19 april 1986.**

De roman *Tropische Jaren* van de onorthodoxe, beetje rare en soms briljante essayist Rudy Cornets de Groot (Bandung, 1929) lijkt een debuut, maar is dat niet. De hoofdfiguren Leo de Brauw en zijn veel jongere vriendin Narda kennen we uit een boekje dat in 1983 verscheen: *Liefde, wat heet!*. Het stond toen op naam van Simon Lucard. Ik vermoedde dat dat een pseudoniem was, las in de naam Lucard een omkering van dracul(a) en meende dat we onthaald werden op fake, bewuste literaire misleiding. Die roman verhaalde van de liefde tussen een oudere schilder en het 14-jarige meisje Narda. Ik vond en vind die roman geheel en al waardeloos.

Tropische Jaren is veel interessanter dan *Liefde, wat heet!*. De voorstelling van zaken is deze. De Brauw en zijn vrienden verblijven in Istanboel op het moment dat Ecevit het daar nog voor het zeggen heeft. Militairen paraderen door de straten. Die stad – Europees voor de Aziaat, Aziatisch voor de Europeaan – en die dreigende sfeer herinneren hem dwingend aan zijn jeugd in Indonesië, vooral aan de tijd tussen 1942 en 1946 toen hij daar als jonge puber door de straten zwierf. Omdat hij Indo was, geen blanke dus en geen Indonesiër, leefde hij tussen twee culturen. Daardoor, en door enig geknoei met papieren, kon hij wel aan het Jappenkamp ontkomen. Een aardige complicatie is dat zij in Istanboel worden rondgeleid door een Turk die plat Rotterdams spreekt. Ook iemand dus die tussen twee culturen leeft.

Doordat zijn eerste ervaringen met meisjes in zijn herinneringen een grote rol spelen, maar ook doordat hij die als het ware laat regisseren door zijn vriendin Narda, is zijn relaas gedrenkt in een nogal zwoele erotiek. Het werd “een samenraapsel van beelden, parken, geuren en klanken, ontworpen naar de natuur van de vrouw”.

Cornets de Groot belijdt een soort indringende oppervlakkigheid die wel iets aardigs heeft. “Ik ben niet diep,” zegt zijn hoofdfiguur. En misschien is diepte ook wel een vreselijk overschat en misleidend iets. Diezelfde hoofdfiguur prijst de poëzie van Jan Campert omdat daarin het hogere met het aardse identiek is (en geeft dan als bewijs een voorbeeld van *Ik me vestje: O lieflijkheid van lucht en land/van Hollands vrije kust*). Ook acht hij het lichaam hoger dan de geest: “Ik, die later, vooral door toedoen van Carla, alles van het lichaam te weten kwam, koesterde toen al niet veel verwachtingen van zijn tegendeel.” Van abstractie moet hij niets hebben. Misschien maakt dat het hem mogelijk allerlei uitspraken die elkaar bij aanvaarding van een leidend beginsel zouden uitsluiten, in een mond te leggen. Al wordt zijn boek zo wel nogal een ratjetoe.

Of zou alleen zijn waarnemingsvermogen zijn beginsel zijn? Waarom vind je in zijn boek minstens drie keer de uitspraak dat niet wat gebeurt van belang is, maar wat we denken dat er gebeurt? Hoe is dat verenigbaar met verzet tegen de mogelijkheid dat iemand zichzelf tot norm verheft? Herhaaldelijk vervalft Cornets de Groot tot een kirrende naïviteit, vol oh's en ach's, vooral wanneer hij over de meisjes en hun lichamen spreekt. En waarom die tientallen driekoppige zinnen? "Wat ik altijd zo grappig van haar vond, was de manier waarop ze je overrompelde met een woord, een grap, een gebaar." "Vandaar die nachtmerrie, die angst, die beschaming." Kan dat niet in een keer raak? [...]

[Geen titel]

Gerrit Jan Zwier

Leeuwarder Courant, 25 april 1986.

Van Cornets de Groot, die in de jaren zestig en zeventig bekendheid verwierf met sterk persoonlijk gekleurde opstellen over het werk van o.a. Vestdijk, Achterberg en Mulisch, verscheen onlangs de roman *Tropische jaren*. Het boek behelst een autobiografische terugblik op de jeugdjaren van de auteur in Indië. Zijn alter ego heet Leo de Brauw, een Indojongen die ten tijde van de Japanse bezetting de puberteitsleeftijd heeft bereikt. De verteller is met zijn vriendin op vakantie in Istanboel, vlak voor de militaire machtsovername. De sfeer en het decor voeren hem terug naar het Indische verleden: 'Ik heb in Istanboel beelden gevonden, archetypen van wat Batavia mij was. O, niet alleen de stank, het stof, de helse drukte en de hitte. Maar ook de nachten, de geur van jasmijn, de zang van kippen, krekels en kikkers. Als een maquette rees Batavia uit mijn onrust op, uit mijn herinneringen aan vrienden, meisjes – aan rampen, lang geleden gebeurd'.

Terwijl zij, samen met een ontwikkelde Turkse gids, door Istanboel – deze 'Indo onder de steden' – slenteren, dringen de herinneringen aan zijn eerste vriendinnen, zijn eerste seksuele ervaringen en het optreden van Japanse soldaten en de Kempetai (=geheime Japanse politie) zich onweerstaanbaar aan hem op. Met nostalgie naar tempo doeloe heeft dat alles niets te maken; de aardseheid en lichamelijkeheid van de stad aan de Bosporus heeft er méér mee te maken, evenals de verhalen uit de Duizend-en-één-nacht.

De jonge vriendin van de verteller, die zelf de vijftig gepasseerd is, is geen sprookjesvertelster à la Sheherazade, maar een minnares die graag een rol in het verleden van haar minnaar zou hebben gespeeld; zij haakt dan op zijn erotische herinneringen in door het liefdesspel van zijn eerste vriendinnetjes weer tot leven te wekken. Zij imiteert dan het gedrag van de jongensachtige Carla, die de onthutste Leo inlicht over het feit dat hij de afgelopen nacht voor het eerst een natte droom heeft gehad: 'Ik was verlamd, ik dacht dat ik doodging, het was angstaanjagend, het was zielsverrukkend, bloed stroomde uit mij en vuur en pijn, het bruiste in mijn hoofd, en licht zag ik, paars en geel, en tranen verhelderden hun kleur'. En zij verplaatst zich in de verleidelijke en zinnelijke Julie, die slechts een uitdagend spel speelt met de jongere Leo. Bezoekjes aan de voormalige haremvertrekken van de sultan en het kijken naar een buikdanseres, liggen in het verlengde van die centrale, allereerste herinnering – de naakte Indonesische vrouw die heupwiegend en met de zwarte tepels van haar borsten op hem gericht, uit het water van een fonteinbak oprees.

Aan het slot van *Tropische jaren* wordt nog even snel ingegaan op de overgang van het

land waar 'de koperen ploert met zijn kakelbonte ondergangen in kitscherig technicolor' heerst, naar het land waar de kleiaardappel groeit. Deze korte notities vallen in feite buiten het vlechtwerk van Indische herinnering en Turkse realiteit dat het leeuwedeel van de roman in beslag neemt.

Het gedeelte over de Indische jeugd van Leo de Brauw vind ik het meest geslaagd; zijn jeugdervaringen worden zowel op een intieme als sfeervolle wijze beschreven. Door de snelle perspectiefwisselingen staat het boek echter teveel in dienst van de filmcamera, in plaats van de verdere verdieping van het verhaalsthema.

Nieuwe schrijvers over de Nederlandse tropen

Jeugdijaren onder de palmen

Bouke Jagt

***Elseviers Magazine*, 7 juni 1986.**

[...] Cornets de Groot schreef met *Tropische jaren* eveneens een Indische roman, maar daar houdt de overeenkomst¹ mee op. *Tropische jaren* bevat overwegend lyrisch proza en is als zodanig even zeldzaam als aantrekkelijk. Niet de feiten, maar de gevoelens en de sfeer slepen de lezer mee. De ikfiguur, Leo de Brauw, wordt met Narda, zijn vriendin, in Istanboel rondgeleid door een Turkse heer, die in Rotterdam zijn HBS behaalde. Terwijl zij een tapijthandelaar, het Taksimplein, de serail van de sultan en het scheepvaartmuseum bezoeken, gaan de gesprekken en gedachten terug naar het Batavia van de oorlogsjaren. Er ontstaat een genuanceerd beeld hoe een Indisch joch de puberteit beleeft en zich bewust wordt van meisjes, oorlog en Indonesiërs. Het is levensecht zonder zwaar op de hand te worden. De verhaallijn zelf is vrij losjes. Wanneer culturele en historische fraaiheden de revue passeren, geschiedt dit duidelijk om emotionele redenen en niet om geleerd te doen.

Cornets de Groot publiceerde eerder essays, waarin niet noodzakelijk duidelijk werd wat de essayist zo verwoed betoogde. Wie die "uiteenzettingen" kent, wordt in dit boek aangenaam verrast door de innemende schildering van Indische personen en situaties. Lyrische auteurs hebben doorgaans een zwakkere afronding; dat zij deze sfeerrijkste onder de auteurs vergeven. [...]

***Tropische jaren* lust om te lezen**

[Anoniem]

***Dagblad van West-Friesland*, 12 juni 1986.**

Nadat Cornets de Groot al diverse essays publiceerde over onder anderen Vestdijk, Mulisch en Achterberg, is nu zijn roman *Tropische jaren* verschenen. Een bijzonder boek om uiteenlopende redenen. Leo de Brauw, een Indo, is op vakantie in Istanboel, een stad tussen oost en west en daarom "de Indo onder de steden". Hij zwerft er rond met zijn vriendin Narda en de Turkse gids Edip.

---

¹ Met Graa Boomsma, *De idioot van de geschiedenis*.

Deze zo 'Indische' omgeving roept allerlei herinneringen bij hem op aan de dagen vlak voor en tijdens de oorlog, toen hij nog in Batavia, de hoofdstad van Nederlands Indië, woonde. In de verhalen die hij dan aan zijn vriendin en gids vertelt, schetst hij het dagelijks leven van een Indische jongen die met zijn moeder, in tegenstelling tot de vader, niet naar een Japans kamp hoeft.

Hij laat de innerlijke ontwikkeling voelen die zo'n jongen dan doormaakt en dat is voor een niet onbelangrijk deel erotisch. Leo tast grenzen af die de iets oudere meisjes in zijn omgeving voor hem trekken, zonder dat ze hem die ooit laten overschrijden. Daarnaast vertelt hij hoe hij steeds meer ontdekt wie hij als Indo is om tot slot te concluderen dat hij geen Indonesiër, maar ook geen Hollander is. Maar wat dan wel? Waarschijnlijk de optelsom van de herinneringen, gerangschikt door een vrouw.

Cornets de Groot filosofeert heel wat af met voldoende ruimte voor identificatie. Hij laat de geest ruimschoots waaien in het heden en vooral het verleden, om tijden en plaatsen één geheel met zichzelf te doen zijn. Dat levert een roman op vol verhalen, contrasten, spanningen en toch grote eenheid. Dat alles in een taal die op zijn minst poëtisch kan worden genoemd. Een lust om te lezen.

Voorheen de koloniën

De batik en het indigoblauw

Tessel Pollman

***Vrij Nederland*, 19 juli 1986.**

[...] Een boek met herinneringen zou, behalve als de schrijver een genie is, het beste recht toe recht aan geschreven kunnen worden. Cornets de Groot nu is geen genie, maar een verdienstelijk essayist die de herinneringen aan de oorlog in Indië die hij als Indo-Europeaan buiten het kamp doorbracht, heeft opgeschreven.

Zijn onderwerp (en zijn levensloop) is uitzonderlijker dan men denkt: er zijn maar weinig getuigenissen over van Indo-Europeanen die temidden van een hen vijandelijke inheemse bevolking en zonder de bescherming van het leven in een Japans kamp zich staande moesten houden. De Groot hield zich staande, als jonge jongen en hij vertelt hoe hij dat deed: financieel met allerlei handeltjes, emotioneel met erotiek.

Zijn roman over deze periode is van het flitsachtige, flasback-achtige, experimenteel-achtige karakter dat schrijvers (men denke aan Graa Boomsma, Marion Bloem) wel meer toepassen als het gaat om een mengeling van gedocumenteerde herinnering, herinnerde herinnering (met al de vertekeningen des tijds), fictie en hedendaagse werkelijkheidsbeleving. Zo springt Cornets de Groot van een vakantie in Istanboel dat hem aan Batavia doet denken telkens terug naar Indië, en dat geeft iets kunstzinnigs aan het boek dat ik liever meer documentair had gezien. Dat procedé staat ook allerlei politieke conversaties onder straatjongens anno 1944 toe die zo *clear-cut* zijn, pro en contra Soekarno, dat ze me onecht toeschijnen, in alle opzichten, of *Tropische jaren* nu als ondertitel 'roman' draagt of niet.

Indië was een samenleving, waar de kleur- en rassenbarrière van groot belang was. Cornets de Groot is een echt kind van die samenleving wanneer hij, argeloos, ook zijn denkbeelden over de eeuwige raciale vragen die Indië kwelden, uit:
"Zij was met haar zwarte, toch zo heldere en een beetje getrokken ogen een echt kind van Batavia. Kijk naar die rode mond, zuigend aan een sigaret. Haar prachtig bruine

huid, die hoge jukbeenderen, dat zwarte, blauw glanzende, lang vallende haar – waar kwam het vandaan? Ze was even Chinees als Javaans, even Iers als Zeeuws, een samenraapsel van alle volken en net zo verdorven en onschuldig als zij. Je zou ook kunnen zeggen dat ze van een nieuw ras afstamde. Het ras der underdogs, het ras, waaruit volgens een filosofie die Nietzsche en Hegel nog moeten verzinnen, de Uebermensch geboren moet worden.”

Zo’n zin, met al zijn obsessies omtrent ras en al zijn tweeslachtigheid over hoe het is Indo-Europees te zijn, legt veel bloot. Cornets de Groot weet veel meer dan hij in *Tropische jaren* heeft opgeschreven, en hij zou ons allen een dienst bewijzen als hij over zijn onderwerp nog eens een onromantisch boek schreef.

Tropische Jaren

Ralph Boekholt

Moesson, 15 augustus 1986.

Bij uitgeverij De Prom is onlangs de roman *Tropische jaren* verschenen, geschreven door Cornets de Groot. Het boek gaat over de Indo Leo de Brauw, vijftiger, die met zijn 24-jarige vriendin Narda een vakantie doorbrengt in het Turkse Istanboel. Ze ontmoeten er de Turk Mr. Edip, die in Nederland het HBS-B diploma heeft gehaald en die hun gids wil zijn.

Istanboel met alle stof, lawaai, geuren en kleuren en mensen doet Leo denken aan Batavia, sterker nog: hij leeft helemaal terug naar de jaren van zijn jeugd, de oorlog die hij met zijn moeder buiten het kamp doorbracht en vooral naar de jaren van zijn puberteit. Een mens moet ergens aan zijn jeugd herinnerd worden. Als je niet beter wist, zou je kassian krijgen met Leo en sommigen zouden ongetwijfeld een neiging voelen om tenminste een praatgroep te vormen om Leo en zijn lotgenoten te begeleiden. Immers, het is niet niks om een vader in het kamp te hebben, bloot te staan aan Japanse willekeur, Indonesische vrienden van je af te zien wenden en dan ook nog man te willen worden en niet zo’n kleine ook. Maar de schrijver, die naar je mag aannemen autobiografisch bezig is geweest, verlangt niet naar mededogen. Integendeel, het is een bijzondere en spannende tijd geweest, waarin vrouwen en meisjes, bij voorkeur ontkleed, zijn leven bepaalden en al het andere bijzaak deed zijn. Die puberale driften schijnt Leo trouwens tot op de dag van vandaag nooit helemaal te boven zijn gekomen, maar betreuren doet hij dat blijkbaar niet.

“Dit is een roman die een bezet ‘Nederlandsch-Indië’ laat zien door de ogen van een al bijna thuisloze Indo-jongen. Een boek ook dat na de discussiestukken van Rudy Kousbroek en de romans van Jeroen Brouwers een eigen plek zal innemen in de contemporain-historische romanliteratuur” aldus de uitgever op de achterflap. Als je dan naar de daarnaast geplaatste foto kijkt van de schrijver en ziet hoe hij een shaggy draait, hoor je hem denken “laat ze maar kletsen” en gelijk heeft hij want *Tropische jaren* is gewoon een boek over een puber in oorlogstijd in Batavia. Niets meer. En niet elk boek over Indië is een Indisch boek.

Aantrekkingskracht van een Indische melange

Douwe de Vries

***Fries Dagblad*, 30 augustus 1986.**

Het aantal boeken waarin het voormalige Nederlands Indië een min of meer belangrijke rol speelt, lijkt de laatste jaren eerder dan af te nemen. Kennelijk worden schrijvers nog steeds geïntrigeerd door "tempo doeloe", die goeie ouwe tijd in Indië, hoewel de toonzetting van de literatuur die is gesitueerd in Indië wel veranderd is. Heimwee naar het Indië van voor de gouvernementsoverdracht wordt nu overheerst door de dramatische ervaringen van de oorlog en de politionele acties daarna. Er zijn kort na elkaar twee boeken verschenen, waarin voor de plaats van de historische feiten in het gevoelsleven van mensen een rol speelt. Het zijn *Tropische jaren* van Cornets de Groot en *De idioot van de geschiedenis* van Graan Boomsma, die met dit boek debuteert als romanschrijver.

In hoofdstuk 7 van het eerste boek staat een bizar staaltje van de mentaliteit waarmee Nederlanders hun toenmalige kolonie bekeken. Het vriendje van de hoofdpersoon woonde in een "Hollands Huis" met een moeder, die "Nederlands sprak net als in Holland". En verder: "Ze nationaliseerde zelfs de Goenoeng Gdéh, waar ze aan de zuidkant op uitkeken. 'Het is net Holland,' zei ze. 'Zo was het uitzicht op de duinen ook, in Scheveningen, o, dat tere groen.' Ze vergat te vertellen, dat die duinen dan wel vlak voor je voeten lagen. Ik heb in Holland nimmer een mogelijkheid kunnen ontdekken om duinen met vulkanen te vergelijken", zo schrijft Cornets de Groot ironisch.

De constructie van Cornets de Groots roman is in die zin opvallend, dat het verhaal start in Istanboel, waar de hoofdpersoon, De Brauw (een Indo), samen met een vriendin een korte vakantie van een week doorbrengt. Verschillende zaken in die stad herinneren hem aan het leven in Indië, waar hij zijn jeugd heeft doorgebracht.

Vooraf de sfeer van gewapend lopende soldaten, die alles scherp in de gaten houden, doet hem Istanboel vergelijken met Batavia tijdens de Tweede Wereldoorlog. Toch gaat dit boek niet zozeer over de ellende, die de Nederlanders in de Jappenkampen hebben moeten ondergaan. Die vormt slechts een decor zonder echt een wezenlijk bestanddeel te zijn in de verhaalgang. Het gaat veel meer om het functioneren van de geschiedenis in het gevoelsleven van De Brauw. Op bladzijde 90 houdt een Indische vriend de hoofdpersoon voor, dat voor hem geschiedenis niet bestaat. "We hebben geen jaartallen of feiten. Niet wat er gebeurt of gebeurd is, is voor ons van belang. Voor ons telt voorlopig alleen wat we *denken* dat er gebeurt." Dit sluit heel subtiel aan op de constructie van de roman. Het grootste deel wordt in beslag genomen door de willekeurig gerangschikte flashbacks met jeugdherinneringen van De Brauw. De auteur beschrijft die herinneringen zodanig, dat de lezer de indruk krijgt, dat de hoofdpersoon ze op dat moment ook echt beleeft. Een belangrijk motief in die herinnering vormt de omgang van De Brauw met meisjes/vrouwen die een rol in zijn leven hebben gespeeld. De roman begint met een soort van visioen van de hoofdpersoon, die in het bassin van een fontein in een park een naakte vrouw ziet, die als een soort paradijselijke Lilith hem biologeert. "Ik ging aan de haal, alleen omdat de hel er zo vlak naast lag", stelt De Brauw vast. In zijn latere verhoudingen met vrouwenfiguren demonstreert hij een soortgelijke houding. Zo heeft hij als puber een vriendschapsrelatie met een ouder Hollands buurmeisje, dat hij (in zijn herinneringen achteraf!) identificeert met een paradijselijke nimf. Haar aantrekkelijkheid roept echter tegenstrijdige gevoelens bij hem op, die hij in de tegenwoordige tijd projecteert op z'n vriendin Narda, met wie hij vakantie houdt in

Istanboel...

De "liefdesscènes" worden afgewisseld met herinneringen die de typische sfeer van het voormalige Nederlands Indië, bezet door de Jappen, oproepen. Het is het beeld van een grote Hollandse familie, die omzichtig omgaat met de inlandse bevolking, die zich met stil verzet te weer stelt tegen de Jappen, maar die ook profiteert van de situatie wanneer de kans daartoe aanwezig is. Het zijn "tropische jaren", dus dubbele jaren in de herinnering van De Brauw, die vermoeid vaststelt, dat de geschiedenis in herhaling treedt, wanneer het om geweld en macht gaat. En vooral: dat een mens zonder macht, vooral zonder de macht van het wapen, machteloos toekijkt, wanneer de geschiedenis schijnbaar als een soort eigen mechanisme haar eigen gang gaat.

De roman van Cornets de Groot is beslist geen historisch document, maar een "vie romancée" van een Indo, die de flarden van zijn jeugd met zich meedraagt als een onontkoombaar stuk van zijn gevoelsleven. [...]

Status quo

Karel Osstyn

***De Standaard*, 6 september 1986.**

Nederlands koloniale verleden is altijd een grote inspiratiebron geweest voor de Nederlandse literatuur. Dat was en is ook zo voor die van andere wereldmogendheden; om uit een in essentie inhumane situatie iets humaan als literatuur te puren, is deze traditie bijna onvermijdelijk een kritische traditie. In Nederland is ze gestart met Multatuli en Couperus – deze laatste schreef meer dan louter burgerlijke romans – en gaat tot op heden door met Jeroen Brouwers die met *Bezonken rood* een roman in de Indonesische Jappenkampen situeerde. Maar het bijzonderste is dat deze Nederlandse traditie een injectie toegediend kreeg door de groei en bloei van een Nederlandstalige Surinaams/Caraïbische literatuur: de namen van Frank Martinus Arion en Edgar Cairo zijn maar twee van de vele. Deze boeken hebben tegelijk een emanciperende en stabilizerende betekenis: hierin komt de kritiek niet meer uit het Europees moederland, maar ze overvleugelt die bovendien, en verbijstert door haar doorzicht. Kortom, ze betekenen een echte verrijking en verruiming voor de Nederlandse literatuur.

In dat opzicht is het misschien vreemd dat de roman *Tropische jaren* van Cornets de Groot niet meteen dat korrigerende en kritische karakter heeft. Cornets de Groot, die vooral bekend is van studies over o.a. Vestdijk, Mulisch en Achterberg, is als kind van een Nederlandse vader en een Indonesische moeder in Nederlands Indië opgegroeid. Zijn roman is een verslag van de oorlogsjaren, toen de Jappen zowat iedereen in kampen interneerden, maar gezien door de ogen van een veertienjarig kind. *Tropische jaren* heeft niet het fulminerende karakter van een oorlogsboek, of het rancuneuze van een afrekening. Die jongen, die zijn lichaam en de liefde ontdekt, heeft nauwelijks oog voor het wild om zich heen grijpende leed van de oorlog. Maar Cornets de Groot heeft zijn thema nog veel aparter aangepakt, door de herinnering van die Indo puber op een indirecte manier weer te geven, doorheen zijn volwassen *alter-ego*.

Die hoofdfiguur heet dan De Brauw, en verblijft in het min of meer huidige Istanboel met zijn vrouw op vakantie. Het contact met de Turkse beschaving voltrekt zich hoofdzakelijk door bemiddeling van een gids. Tussen die drie figuren ontstaat een perfect klimaat van

vertrouwelijkheid, een klimaat dat alleen maar ingegeven kon worden door een kosmopolitische stad als Istanboel, het kruispunt van westerse en oosterse culturen. De Brauw vertelt over Indonesië: maar zijn herinneringen zijn die van de jongen die hij toen in de oorlog was. En hij vertelt uitsluitend over de vriendinnetjes die hij toen had, vooral over eentje in het bijzonder, die net iets ouder was en met wie hij jarenlang een spel van verleiding en inwijding speelde. De Groot houdt de lezer heel subtiel aan het lijntje door zijn hoofdfiguur met veel spanning en onderbrekingen te laten vertellen.

Want het heden in Istanboel en zijn relatie met zijn vrouw komt voortdurend om de hoek kijken. Een en ander resulteert in een zwoele sfeer van aantrekkingskracht en jaloezie, wat *Tropische jaren* tot een kostelijke leeservaring maakt. Toch is dit meer dan alleen maar een paradijselijk boekje. De essentie van het paradijs is trouwens al tweeslachtig: het is vergankelijk. De Groot's roman is opgebouwd op een veelvoud van dergelijke contrasten: de tegenstelling tussen heden en verleden, tussen de vroegrijpe jongen en de volwassen persoonlijkheid; de tegenstelling tussen mannen en vrouwen zoals hij dat in de diverse stadia van zijn leven ervaren heeft; de tegenstelling tussen culturen die in hem als Indo erfelijk ingeboren zit, maar die hij in een stad als Istanboel sterker dan ooit ondergaat; de tegenstelling tussen de realiteit en de innerlijke werkelijkheid, waardoor hij als kind nauwelijks oog had voor de oorlog, maar nu ook nauwelijks de militie ziet in de straten van Istanboel.

Toch is die tegenstelling voelbaar aanwezig in *Tropische jaren*. Precies door dat ingehouden contrasteffect werkt Cornets De Groot's idyllische bewerking van zijn thema meer dan doeltreffend. Wat hij doet, is de vergankelijkheid van het paradijs schetsen, en het kinderlijk geloof dat het desondanks altijd ergens wel door zal blijven gaan. Misschien is hij niet hard genoeg, en had de realiteit in *Tropische jaren* los mogen barsten zoals dat in de meest lieflijke Saïdjah en Adindaverhalen gebeurt. Maar toch verzwijgt dit weemoedige en dromerige boek niets. Het houdt zich immers met realiteiten bezig: de persoonlijke werkelijkheid van een kind en van een volwassene, die zich handhaven moeten en vooruitkijken willen, daardoor een en ander aan zich passeren laten, maar hun handen vol hebben met de eigen status quo. *Tropische jaren* is daarom niet minder een kritisch boek. Want het verleden van de hoofdfiguur is eveneens het koloniale verleden van Nederland en haar overzeese gebieden, en ook dat van een voorbije periode in de wereldgeschiedenis. Cornets de Groot beschrijft niet alleen het volwassen worden van een enkele man, maar van een heel werelddeel.

Kroniek 83

J.J. Wesselo

Kultuurleven, oktober 1986.

[...] *Tropische jaren* is het romandebuut van, zoals hij op het omslag heet, Cornets de Groot, die we vroeger kenden als R.A. Cornets de Groot, de vermaarde essayist die zijn onderwerpen (Vestdijk, Achterberg, Mulisch e.v.a.) altijd op zo'n ongewone, zijn het altijd zeer prikkelende en spirituele manier te lijf ging, dat je soms twijfelde of je nu iets geniaals las of kletsboek. Dat was in de tijd van *Merlyn*, *Raster*, *Komma* – en al dat moois uit een voorbij verleden.

Daarna, de laatste tien jaar pakweg, ben ik Cornets de Groot, zoals zijn romanschrijversnaam nu dus luidt, uit het oog verloren – maar zijn comeback als romandebutant herinnerde me gelukkig op aangename wijze weer aan zijn bestaan: *Tropische jaren* is een prima boek.

Het hoofdverhaal behandelt de jongensjaren van de "Indo" (halfbloed) De Brauw, in het toen zo geheten Nederlandsch Indië van tijdens en kort na de oorlog. Het verhaal van de overgangsjaren van kolonie (in oorlog) naar republiek (via oorlog), het verhaal ook van de beestachtige "politioele acties" van Nederlandse zijde, en allerlei vaak even grof geweld van een veelheid van andere zijden: Britse, Japanse, Republikeinse, Mohammedaanse, enz. enz. Deze achtergrond, de jaren in de slotfase van een koloniale situatie, heeft als gevolg een gevoel van identiteitsloosheid als het onbekende "moederland" Nederland eenmaal het land is geworden waar men thuis blijkt te moeten horen; voor zijn vader gold nog: "Mijn vader groeide in de dessa bij zijn moeder op, een ongehuwde Indonesische vrouw. Hoe is het, geen Europeaan te zijn of Indonesiër, en toch, door het doen of nalaten van aangifte van je geboorte tot de Europeanen of Indonesiërs te moeten behoren?" (pg. 36) – voor hem is dat toegespitst tot: "Hoe is het, geen Europeaan te zijn en toch tot de Europeanen te behoren?" (pg. 37). Dit gevoel komt onstuitbaar naar boven wanneer hij een week met zijn vrouw op vakantie is in Istanboel, een stad waardoor hij, op allerlei manieren aan het Batavia (nu Djakarta) van zijn jongensjaren herinnerd wordt; Istanboel als "Indo onder de steden" (een soort "grensstad" tussen Europa en Azië) het vele militaire vertoon op straat, de vakantie-situatie (= voor hem *vertelsituatie*) met zijn vrouw – het zijn allemaal factoren die zijn herinnering in gang zetten, en hem een poging laten doen via reconstructie van zijn verleden erachter te komen wie hij is.

Dit levert enerverende beelden op van een jongenswereld, uitstekend afgezet tegen de achtergrond van laat-koloniaal geweld, maar ook de "gewone" ontwikkeling van een jongen beschrijvend, avonturen met meisjes e.d. Mijn enige bezwaar betreft soms de vorm: het boek wordt aangeduid als ter plekke genoteerd verslag, "dagboek", van de week in Istanboel. Daarin wordt dus naast de notities over hun verblijf aldaar veruit de meeste ruimte in beslag genomen door wat hij aan zijn vrouw en hun gids allemaal over zijn jeugd in Indië vertelt. Dit *letterlijke*, maar achteraf *genoteerde* vertellen heeft soms wat dubbelzinnigs. Zo staat op p. 79: "Ik liep op haar toe, maar hoe zal de deugdzaamheid van een pen als de mijne haar raadselachtigheden ooit kunnen beschrijven?" – en dat is een als zodanig aangediende "echte" vertelsituatie? Inderdaad als zodanig aangediend, want geregeld komen er in zijn vertellingen korte dialogues met de luisteraars voor! Een voorbeeld uit vele: "Je zult me op mijn eerlijke gezicht moeten geloven, Narda, als ik zeg dat ik toen (enz.)" (pg. 58). Maar de fricties die dit soms oplevert kunnen de conclusie nauwelijks beïnvloeden dat *Tropische jaren* een uitstekend romandebuut is. [...]

Kroniek van het proza

R.P. Meijer

***Neerlandica Muros*, 47 (najaar 1986), p. 77.**

[...] De meeste Neerlandici kennen Cornets de Groot als een originele en vaak onbesuisde essayist die zich vooral bezighoudt met Vestdijk en Achterberg. Het was dan ook een verrassing om van deze nu zevenenvijftigjarige een eerste roman te lezen. Het boek, *Tropische jaren* (De Prom, f 24,50), beschrijft de ervaringen van een jongen in Jakarta tijdens de Japanse bezetting. De gebeurtenissen worden gezien vanuit het perspectief van een Indo, en verteld en te boek gesteld tegen de achtergrond van Istanboel. Dat lijkt haast te origineel om aanvaardbaar te zijn maar er is een goede reden voor. Als de verteller, zelf Indo, met vakantie in die stad logeert, blijkt Istanboel voor zijn westerse vrouw een Aziatische stad terwijl het voor hemzelf, met zijn Aziatische achtergrond, een westerse stad is. Istanboel is een Indo onder de steden, zegt hij, en juist daardoor beginnen zijn herinneringen zich ineens uit te kristalliseren. Het is een levendig en boeiend boek geworden, een kunstig vlechtwerk van Indische en Europese ervaringen. Het is vooral interessant omdat de verteller door zijn half-Indonesische afkomst betrekkelijk vrij door Jakarta rond kon lopen in de tijd dat de Nederlanders in de kampen zaten en niet van het dagelijks leven in de stad konden meemaken. [...]

[Geen titel]

Dr. J.J.M. Westenbroek

Prisma-Lectuurvoorlichting, Voorburg 1986.

De in 1929 te Bandung geboren essayist Cornets de Groot debuteert nu met een autobiografisch getinte roman, waarin hij vooral verhaalt over de jeugd van Leo de Brauw als Indo-jongen in Batavia tijdens de Japanse bezetting. De Brauw zwerft met zijn vrouw zeven dagen door Istanboel, dat vol is van gewapende, waakzame soldaten. Deze stad geeft hem steeds aanleiding tot een teruggaan naar een verloren tijd, de jeugd jaren in Batavia. Hij spreekt daarover met zijn vrouw en zijn Turkse gids, vooral over de problematiek van een Indo die naar saamhorigheid verlangt maar een uitgestotene wordt. Een tweede belangrijk thema is de ontdekking van de erotiek. De roman bevat kunstgrepen die herinneren aan Du Perrons *Het land van herkomst* (o.a. afwisseling van een Indisch verleden en gesprekken in het heden) en flarden Proust (ervaringen die het verleden sensationeel-concreet oproepen). Hoewel deze procedés door een zeker automatisme minder authentiek aandoen dan de ervaringen van de tropische jaren in een ons onbekende wereld zelf, en hoewel het toeval ten slotte een te gemakkelijke rol speelt, is het verhaal boeiend en innemend.

Bruggen naar een verdwenen stad

Teunis Bunt

't Kofschip, maart/april 1987.

Sommige schrijvers zijn erop uit je een hak te zetten: ze nemen je aan hun hand mee een werkelijkheid in, die achteraf helemaal geen realiteit blijkt te zijn, maar bijvoorbeeld een droom, een toekomstfantasie, een hersenschim. De lezer heeft zich dan laten neppen, hij wordt naast zijn bed op het koude zeil wakker, hij is bedrogen. Meestal hééft de lezer zich laten bedriegen. Hij heeft niet nauwkeurig genoeg gelezen,

niet alle aanwijzingen opgemerkt, die hem moesten vertellen dat hij op een dwaalspoor was.

Eigen schuld.

Het is het leukste, wanneer de lezer de schrijver doorziet. Dat hij ziet waar hij op het verkeerde been gezet wordt, zodat hij stiekem weer goed kan gaan staan, terwijl hij geniet van de manoeuvres van de schrijver. Hij speelt mee. Dit "literaire" lezen, dit genieten van de vorm, is voor mij een van de plezierigste manieren van lezen. In het boek *Tropische jaren* van Cornets de Groot kwam ik ruimschoots aan mijn trekken. Het verhaal lijkt vrij simpel: een Indo, Leo de Brauw, verkeert met zijn (heel wat jongere) vrouw een week in Istanboel. Die dagen zijn ze vergezeld van een gids, Mr. Edip. De Brauw vertelt herinneringen aan zijn jeugd in Indonesië en inzonderheid aan een jeugdvriendin, Carla. Het boek eindigt met een brief, die De Brauw op de terugweg schrijft aan Mr. Edip.

Bij nauwkeurige lezing blijken de zaken toch iets ingewikkelder te zijn. Het verhaal is nl. niet afgelopen als De Brauw met Narda in het vliegtuig zit, ook al zijn we aan het einde van het boek. Uit enkele, wel bijzonder kleine, aanwijzingen blijkt, dat De Brauw later teruggegaan is naar Istanboel.

We zien hem daar zitten op een terras (in het begin van het boek) en we komen erachter dat hij het boek dat wij in handen hebben later geschreven heeft. "Zulke dingen kan ik opschrijven (...). Het is heel moeilijk autobiograaf te zijn", lezen we een eindje over het midden van het boek.

Deze extra tijdlaag met de schrijvende De Brauw zet het hele boek op losse schroeven. Voor de lezer is bijvoorbeeld niet meer na te gaan wat De Brauw werkelijk aan herinneringen verteld heeft en wat hij er later bijgeschreven heeft. Realiteit en verzinsel, schijn en werkelijkheid, zijn niet uit elkaar te houden. De lezer kan het verhaal "mee-construeren", maar hij weet nooit of het klopt. De Brauw zit trouwens met hetzelfde probleem als de lezer. Hij probeert zijn vroegere ik te reconstrueren, met behulp van zijn herinneringen, wetend dat het beeld nooit compleet zal zijn. "Maar wat zijn die dingen, wat kunnen zij anders zijn dan bruggen naar die verdwenen stad, die ik zelf werd? Een samenraapsel van beelden, parken, geuren en klanken, ontworpen naar de natuur van de vrouw?"

Zo zouden we dit boek kunnen karakteriseren: een poging met bruggen een verdwenen stad te bereiken. Bruggen van heden naar verleden, van Istanboel naar Batavia, van Narda naar Carla.

Als je erop let, zie je hoe geraffineerd Cornets de Groot dit boek opgezet heeft. "U maakt van Batavia een spiegelbeeld van Istanboel", zei Mr. Edip. 'Is die Carla dan ook een spiegelbeeld van uw vrouw?' De Brauw geeft dan een ontwijkend antwoord, maar intussen zijn de parallellen tussen Narda en Carla al heel onopvallend in het verhaal verweven. Zo worden ze beiden beschreven, zittend op een bed met opgetrokken knieën en slechts gekleed in een slipje. Het is maar zo'n geringe overeenkomst en de lezer moet zelf de verbanden leggen. Met zulke subtiliteiten zit het boek vol.

Met parallellen en contrasten kan de schrijver goed overweg.

Ze zijn niet opgelegd, maar vloeien voort uit het verhaal. De militairen in het Istanboel van Ecevit doen denken aan de Jappen in Batavia, de "seniele aftakeling" van Istanboel staat in contrast met de jeugd van Carla, enz.

Maar er zijn meer fraaie dingen. Bijzonder mooi vond ik het fragmentarische laatste hoofdstuk. Dat bestaat uit korte alinea's (soms niet meer dan een regel lang) waarin de schrijver herinneringen en ideeën als gedachtenflitsen weergeeft. Een litanie noemt de schrijver het.

Hoe fraai dit hoofdstuk ook is, toch doet het (evenals de brief aan Mr. Edip) de homogeniteit van het boek afbreuk. Ook vind ik de brief en het laatste hoofdstuk

onderling te veel verschillen van sfeer, terwijl ze wel op dezelfde dag geschreven zouden moeten zijn. Dit neem niet weg dat de brief heel mooie passages bevat, zoals bijvoorbeeld het slot.

Minder te spreken ben ik over sommige politieke discussies in dit boek. Dat hadden er wat mij betreft best wat minder en die hadden best wat korter mogen zijn. Voor het emotionele leven van de jonge De Brauw zijn ze toch van veel minder belang dan de mensen met wie hij omging en dan vooral de vriendinnen.

Ten slotte wil ik opmerken dat ik de titel *Tropische jaren* niet zo best vond. Hij raakt m.i. niet de kern van het boek en hij is bovendien (vind ik) nogal saai. Ook over de omslag ben ik niet enthousiast.

Het is niet gebruikelijk nog een alinea te schrijven na een alinea die met "Ten slotte" begint, maar ik vind het gewoon vervelend om een recensie van een goed boek te besluiten met een negatieve opmerking. Daarom nogmaals: lof!

[Geen titel]

[Anoniem]

Datum en publicatie onbekend.

[...] Maar nieuw werk van wie het nog zelf heeft meegemaakt,¹ ontbreekt ook dit jaar niet. Het romandebuut van de grillige literaire spoorzoeker Cornets de Groot, *Tropische jaren* geheten, roept een warm en levendig beeld op van een verdwenen stad: Batavia vlak voor en tijdens de Japanse bezetting. De in 1929 geboren auteur is een van de weinige Nederlanders die over die periode uit de eerste hand kunnen vertellen, omdat hij door zijn gemengde afstamming en enig gemanipuleer met papieren buiten het kamp wist te blijven. Daarom, maar vooral omdat het een boek met karakter is, verdient deze roman meer aandacht dan de kritiek eraan heeft gegeven. [...]

[Geen titel]

[Anoniem]

Datum en publicatie onbekend.

[...] *Tropische jaren* van Cornets de Groot speelt ook in Indonesië. Het is het verhaal dat Leo de Brauw, een man met een pathetisch gedachtenleven, op vakantie in Istanboel, vertelt aan zijn 24-jarige vriendin Narda: de geschiedenis van zijn seksuele ontdekkingsreis als puber, tegen de achtergrond van de Japanse wreedheden op Java, de kampen, de Bersiaptijd daarna. Narda is het spiegelbeeld van het jeugdvriendinnetje Carla, dat hem haar borstjes liet zien en hem biologieles over de paring gaf. "Jij weet niks, hè? Jij weet met al je schuttingwoorden nergens van." Uitgeverij De Prom, f 22,50.

---

¹ Bedoeld wordt: een jeugd in Indië.

RR

***Excerpta Indonesica*, no. 48, December 1993 (August, 1994), Leiden, p. 54.**

Teruggaan naar een vergeten tijd: de 'tropische jaren' van Rudy Cornets de Groot / Gerard Termorshuizen. – *Indische letteren*, jrg. 8, nos. 3-4 (1993), p. 181-190 : bibl., fotogr. – Subtitle: Indische egodocumenten.

= *Bersiap; Cornets de Groot, Rudy; egodocuments; Japanese occupation; literature; psychology; youth;*

Rudy Cornets de Groot is known as a controversial essayist. Little in his work gives any hint of a connection with Indonesia. In fact he spent his whole youth in colonial and post-colonial Indonesia. He never spoke of his Indies antecedents, even to his wife and children. Although his father was interned, he and his mother and sister were not. He was repatriated to the Netherlands in 1946 at the age of seventeen. He only began to make Indonesia part of his life again in 1979, after a visit to Istanbul. In 1986 he published his thinly disguised autobiography *Tropische jaren*